

Alp Arslan Romanynda peýdalanylan edebiýatlaryň sanawy.

1.Araplar,yslam we irki Orta asyrdaky arap halypalygy. B.A.Belýaýew, Moskwa, 1965.

2.Palestina.Mednikow N. A.

3.Araplaryň jugrafiýasy we edebiýaty..I.Ýu.Kruçkowskiý

4.Bütündünýä taryny,InT

5.Yslam,W,W.Bartold.+

6.Orta Aziýada Ogyzlaryň we türkmenleriň taryhy baradaky oçerkler, S.G.Agajanow, 1969,Aşgabat

7.Grek swilizasiýasy,Andre Bojar,1986,Moskwa.

.8.Grek rowaýatlary,Moskwa,1966.

9.Orta asyr Abhaz taryhy, Z.W.Ançabadze, Suhumy,1959.

10.Masudyň taryhy,Baýhaky,Moskwa,1969.

11.Türkmen halkynyň taryhyndan oçerkler, W.W.Bartold, tom-2,1-nji bölüm, Moskwa, 1963.

12.Horasan we Seljuk döwlediniň emele gelmegi. Taryh soraglary. B.N.Zahoder, 5-6,1945.

13.Syýasatnama, Nyzam Mülk, Moskwa, 1949.

14.Gadymy Merwiň harabalyklary,W.A.Jukowskiý, SPT,1894.

15.Gruzin taryhy ,N.A.Baruzenişwili we başgalar, tom-1,Tbilisi,1952

16.11-3-nji asyr Tbilisiniň taryhyndan, R.K. Kiknadze, tom-5, wypusk-1, Tbilisi, 1960

17.Wizantiýa imperiýasynyň taryhy, F.I.Uspenskiý, tom-3, 95-sahypa, Moskwa, 1948

18.11-nji asyrda Seljuklar we gruzinler, N.N.Şengeliýa, Tbilisi,1968.

19.Seljuk emirleriniň we hökümdarlarynyň başyndan geçiren wakalarynyň gaýmagy, Sadraddin Husaýni, Moskwa, 1980.

20. Howaýy patyşalygyň gözleginde, L.N.Gumilýew, Moskwa,1970.

21.Türkmenistanyň we türkmenleriň taryhyndan ýazgylar, tom-1,1938, tom-2, 1939,Moskwa.

22.Sadraddin Husaýininiň gruzinler baradaky käbir maglumatlary, Z.M.Buniýatow, 1, Tbilisi,1974,

23..Ibin Asyr Atabegler.

Birinji bölüm.

Murgap derýasy Mara golaýlap dört bölege bölünýärdi, -Murgap Soltangalanyň günorta günbataryndan,Mamajan-Majan şäheriň ortasyndan,Razy-Razik Soltangala bilen Erk galanyň arasyndan ,Horasan bolsa şäherden gaýradaky obalaryň üstünden geçýärdi we bir daragtyň dörde bölünen şahasyna meňzeýärdi.Derýalar bol suwly,akymly,gyralary gür baglydy,hasam Goşa şah şahyň-Isgenderiň saldyran galasynyň golaýyndan geçýän Mamajan derýasy joşgunlydy.Ol daşy saman bilen suwalan,melemtik reňkli,kiçeňräjik palçyk jaýlaryň arasyndan egrem-bugram ýol ýasap,günbatara-çöle siňip gidýärdi,gür baglyga bürenen iki kenar ir-iýmişiň mylaýym mahmalyna bürenip otyrды,bilbilleriň baky saýraýan mekanynda bolçylyk bark urýardy,tamdyrdan çykýan çöregiň ysy uzaklardan janyňy alyp barýardy,eliňi degireniňden tarsyldap ýarylýan waharmanlaryň dilimlenip guradylan kaklary,al-ýaňak üzümliň kişmişleri, kerwenler bilen Bagda-da sary yzyny üzmän akýardy. Derýanyň gyrasyndaky gür baglygyň içinde ýerli agaçlardan başga-da, Togrul begiň,onuň şöhratly begleriniň Rum,ermenı,gürji illerinden getiren baglary bardy.Şäherden daşyrakda gök,bakja,däne,pagta meýdanlary ýaýylyp ýatyrды.Şäherde, juma namazyna niýetlenen üç metjidi-yslamyň peýda bolmagy bilen dörän Mahan metjidi,şähre girilýän esasy Horasan derwezesiniň alkymyndaky Merwezi metjidi,Mamajan derýasynyň boýunda, Abu Muslimiň saldyran Majan metjidi bardy.Bulardan başga-da otparazlaryň,butparazlaryň, isaýylaryň sejde edýän ymaratlary şäheriň demirgazyk künjünde ýerleşýärdi, şol ýerde hem olaryň şäherçesi ýaýylyp ýatyrды.Şäherçäniň jaý gurulyşy,ymaratlarynyň bezegi,köçeleriň gönüligi gaýry dinli halkyň däp-dessuryna laýyk gelýärdi.Sasani şasy Ýezdigert üçünji Maryda öldürilenden soň otparazlygyň sejdehanalary ýykylyпды,dini ýok bolupды,türkmenlerde şaman-samani ot ýakyp,üstünden towusmak ýaly käbir adatlar bolaýmasa ol indi ýatdan çykarylyпды,oňa derek butparazlygyň Sanem,Wesen, Nusup atly akymlarynyň Sanem ugry-magdandan ynsan şekilini ýasalan butlar,Wesen ugry-daşdan ýa agaçdan ynsan şekilinde ýasalan butlary şäherçäniň käbir ýerlerinde,gonamçylyklarda görmek bolýardy,Nusup bolsa-belli bir şekili bolman,çokunmak üçün ulanylýan daşlardy,olar Maryda ýokdy.Yslam dininiň ornaşmagy bilen bu ýerde agalyk eden käbir arap taýpalarynda butparazlygyň gülkünç görnüşleri saklanyp galypды,her bir taýpanyň,tiräniň özüne mahsus bolan buty bardy,olaryň içinde iň esaslarynyň ikisi Lat we Menatdy. Butparazlygyň şeýle görnüşleriniň Maryda ýaýramagynyň sebäbi,araplaryň Mekgä zyýarat etmegi,aýlanmagy netijesinde Kábäniň töwereginden daşlary ýygnap,olary Kābedäki buta görä ýonup ýasamaklary,soňra bolsa Mara getirip,olara çokunmaga başlamaklarydyr.Türkmenleriň arasynda olar kán bir ýaýramandy,ýöne yslam dininiň aňyrdan gelýän dāp-dessurlaryna gabat gelýänligi üçün, türkmenler

öz işlegleri esasynda yslamy köpçülikleýin kabul edipdi... Her gün ertir namazynyň azan sesi çykanda, Mary şäheriniň üç derwezesi açylýardy,agşam namazyndan soň ýapylýardy. Togrul begiň permany bilen täzedan bejeriş-dikeldiş işleri alynyp barylýan Soltangalanyň demirgazyk ganatynda ,Soltan kowumlarynyň,han-begleriniň kaşaň jaýlary bardy, Horasan derwezesinden gaýdýan giň köçe ,Soltan köşgüniň derwezesine gelip gutarýardy. Galadan daşky obalardan,şäherlerden,ýurtlardan gelýän piýada,eşekli,atly adamlaryň topary sil ýaly akýardy.Razy derýasynyň ugrunda erleşen ada-da Soltanyň köşgi seleňläp görünýärdi.Ol aýratyn nepislik,howaýy giňişlik,täsin seleňlik,dabaraly belentlik ýaly alamatlar bilen tapawutlanýardy.Köşgüň aşaky gaty suw derejesinden pesde ýerleşýänligi üçün salkyndy,salkyn howa gür baglyga bürenen ýakarky gata baryp,jokrama yssynyň täsirini peseldýärdi. Köşgüň dört tarapyny alaň-açyk küňreli dalanlar,eýwanlar,hüjreler tutýardy, yssy howa dalanlara ,eýwanlara düşüp,binanyň içki otaglaryny başky serginliginde saklaýardy,üstesine-de, şeýle biçüw binanyň bezegine aýratyn, ajaýyp gelşik berýärdi .Gün guşlyga galandan soň derýanyň çägesew kenarynda çagalar suwa düşýärdiler,oýnaýardylar.Çagalaryň arasynda galanyň daşyndaky Bala obasyndan Ärdöw bilen Ärsagun hem bardy.Olar gün irmän ada-da ýaşaýan Arslanyň,Gara Gurdyň,Apşiniň,Atsyzyň, Ýagysyýanyň ýanyna gelerdiler.Çagalaryň ýedisem Seljuk döwleti bilen gözlüje ýaşıtdylar,ýagny Mawrennahrdan göçülip Mara gelinenden soň dünýä ýnen çagalardy,atalary bu ýere gelenlerinde çarwadylar,çopandylar,on ýyldan soň döwlet gurup Soltanlyga ýetipdiler. Indi, öňki çarwalar şäherli boldylar, öň oba öwrenişen çagalaram şäher bilen oňmaly boldular.Şol sebäpli bolsa gerek, obada ýaşan baş-alty ýyllaryny ýatlaryndan çykaryp bilmeýärdiler,onsaň bar gýmenjeleri suwa düşmek,aşyk oýnamak ýa-da depä çykan gyzlaryň gülkülerini,lälälerini diňlemekdi.Gyzlaryň bir topary läle kaksa, bir topary çepereýjan oýnuny oýnardylar,çeper söz, ýüzugra düzülýän goşgy bilen ýaryşýan gyzlar aralarynda iň söze çeperini saýlardylar hem-de onuň daşyna aýlanyp”Çepereýjan-a,çepereýjan,meň dyzymy çökereýjan,öýmüze myhman gelse,gawunym bar,şekereýjan”diýýädiler. Oglanlar gyzlar bilen oýnamazdylar,biri oýunda utulsa, oňa “ sen gyz bilen oýnaý!” diýerdiler,bu bolsa şarpyk çalynandan erbet täsir edýärdi,käte onyň üçün uruşýanlaram bardy,hasam Arslan agasy Gara Gurt bilen,Ärdöw beg Ärsagun bilen uruşýardy.Gara Gurt aslynda-da, birhili,düşnüksiz oglandy,garadangaýytmazdy,gyzlaryň arasynda-da utanman oýnabererdi,kellesi gaýma börüksiz,telpeksizem gezibererdi,bu bolsa Arslana ýakanokdy. Olaryň dawalary Çagry bege ýeten bolmaly,bir gün ol-Ogullarym, utanç-haýa endigiňize öwrülmelidir,ilde “ene süýdi bilen girer” diýen gep bar,göwnüňiz dok bolar ýaly terbiýelenmelisiňiz,”göwni dokyň gözi dok,gözi dokuň nebsi dok”

diýleni,ýedi ýaşda tahýa,on ýaşda silkme telpek geýmäni unutmaly dälşiňiz,asyl ,tahýa,silkme telpek,gupbaly börük berdaşly,görmegeý,sagdyn gyz-oglanyň ýüzüne gelip durandyr,olary batyr,edenli,gaýduwsyz,özboluşly görmegeý görkezýändir-diýip,çagalara öwüt bererdi.Gara Gurt sekiz ýaşda,Arslan ýedi ýaşda ýetende baş wezir Älem Kunduzly olary Bagda-da okuwa ibermek isledi emma Çagry beg-Bagdat-da düýpli ylym berilýär diýen düşüňjä eýermän,Maryda bar bolan 12 sany kitaphanalarda ylym üçün gerekli kitaplaryň hemmesi bar, Bagdat-da ýok zat bärde bar,araplaryň özleri “biz Mara gelip, öz medeniýetimizden,şu çaka çenli basyp alan ýurtlarymyzyň medeniýetinden has ýokary ösen medeniýet bilen ýüzbe-ýüz bolduk” diýip, boýunlaryna alýarlar -diýip, garşy çykdy

-Ol dogrudyr, ýöne, Bagdat araplarypky bolanam bolsa indi biziňkidir,Siz derýanyň çep kenarynda uly şäher gurduňyz, diýmek, ýaşlaryň ol ýere ymtylmagy tebigidir.

-Maňa galsa-ha, Bagda-da Togrul kakamyň adyny dakardym,ylmy jähitden seredeninde hem ol şäherleriň şasy Mary bilen deňleşip bilmez-diýip,Bagda-da gitmek islemeýän Arslan seslendi.

Çagry beg ýedi ýaşly oglunyň ýüzüne dykanlap seretdi-de, başyny ýaýkady,sebäbi bu sözler çaganyň diýjek sözleri bolman eýsem, akly goýalyşanyň gepidi.Ol ony baş ýaşda ýetende serkerde Saw Teginiň ygtyýaryna berip,söweş tälimlerini öwretmegi tabşyrypdy,serkerde bolsa diňe bir Arslany däl,ýedigenleriň baryny bir ýere ýygnap özara öjükdürýärdi,ýagny, topary iki bölüp, bir-birleri bilen ýasama ýaragly uruşdyrýardy,ýaragyny çalasyn we başarjaň oýnadyp bilýänleri saýlap, ýene topara bölýärdi,güýüçleri,tilsimleri gabat gelýänleri özara uruşdyryp heziller edinerdi. Söweş tilsimlerini çalt özleşdiren Arslana taý edip Atsyzy goýmasa ýa-da özi durmasa bolmazdy,bir gezek ol sag döşünde Arslanyň gylyjynyň urgusyna gabat gelipdi,şonda-da talabyny gündünden artdyrdy.Oglanlar uruşdan soň çilik oýnardylar,suwa düşerdiler, Arslanyň gündelik täze ýasaýan gylyjyny synlardylar,” bäh,muny, heniz hiç ýerde ýok gylyjam ýasapdyr” diýýärdiler,bu gürrüň beýleki obalara,şäherlere ýaýraýardy,netijede, dumly duşdan onuň ýasan gylyjyny görmäge gelerdiler.Hatda uly adamlaram, onuň ýaz paslynda ýasaýan Mahan obasyny salge berenlerinde “gylyç ýasamaga ökde oglanjygyň obasy-da” diýerdiler.Muny nazara alan Togrul beg Arslana öz gylyjyny sawgat berdi. Garaçür adyny alan, aýratyn berk polatdan ýasalan gylyjyň ýüzünde “Togrul begden şazada Arslana!” diýen ýazgy bardy,aşagynda bolsa “Gylyç kesgir diňe duşmana sary,başga döwür azat durmuşyň zary”diýen sözler bardy.Bu şygyr Togrul begiňkidi,onuň özboluşly äheňde şahyrana duýguly goşgy setirleri bolsa-da, ol barada hiç ýerde hiç wagt dil ýarmazdy... Ýaz günleri ýazlaga çykylanda ýedigenleriň aşygy alçy gopýardy.Ine.saňa aňyrsy-bärsi görünmeýän düz

meýdan, ilerde seleňläp görüňän daglar, sonarlap, otlaşyp ýören mallar, halyny ýadyňa salýan gülälekli meýdan, bi gözellikde özüň ýaly çagalar bilen oýnamak, göreşmek, gylyçlaşmak-ýaý atyşmak nähili hezillik. Käte Bala obasynyň oganlary Mahan obasynyň oganlary bilen ýaryşardylar, beýle ýaryşyň soňy urşa ýazardy, Bala obasyndan biri” Biziň Melegişymyzyň öňüne at geçmez” diýäýdigi Arslan “Biziň Mahan obamyzda bir gyr at bar, çapanokda uçýar” diýip, bada-bat jogap berýärdi, onsaň her kim özüniňkini dogry etjek bolup jedele başlardylar, jedeliň yzam uruşdyr. Näçe urulsa-da, urulsa-da Arslan hiç kime ýüregini açmazdy. Bir gün şeýle ýaryşlaryň birinde Mahan obasynyň pälwany ýykylaýmazmy. Sähelçe zada namys edip, sehelçe üstünlige monça bolýan Arslan ýykylany üçün zörledip duran Atsyzyň gapdalyndan öňe çykdy. Gyjyda galan oba adamlarynyň ýüzleri salykdy, namysa galmak ýaly ýowuz zat ýok bolara çemeli, Arslanyň orta çykanynam görmediler.. -Hä, göreşjekmi? Ýykylsaň, ho burny sümükli ýaly möňňürüp durmagyn, myňa ýaryş diýilýär, hökman ikiň biri ýeňäýmelidir!- murty taýzaryp duran daýaw bekewül Arslanyň golundan tutup, aýlow berip duran adamlaryň arasy bilen orta çykdy-Adyň Barslanmy? Kim Barslan bilen çykjak?-diýip gygyrды. Bala obasynyň adamlary, duluklary çykyşyp duran semizje çagany zorlap diýen ýaly orta çykardylar. Biline guşak guşalana mähetdel Arslan ylgap bardy-da, hiç zada garaşmaýan oglany agdaryp goýberdi. Bu ýeňiş hasaba alynmasa-da, Arslan üçin peýdaly boldy, indi onyň ýüregi suwlujady, etmeli goýmaly zatlaryny bilýärdi. Garşydaşy sadarak bolmaga çemeli, Arslanyň “adyň näme, haýsy obadan?” diýen soraglaryna höwes bilen jogap berdi, kimdir biri” Ärsagun, döwlügiňi et-de göz görkez!”- diýip gygyrды, emma eýýäm Arslan Saw Teginiň öwreden çopan badagyny salypdy, garşydaşy sypjak bolup dyzady, bolmady. Dumly duşdan Arslany gutlaýan sesler çykdy, Atsyz bilen Apşin ikisi ony garsa gujakladylar, bekewül bolsa” Berekella, ýeňdiň, indi baş egde baýragyňy al!”-diýdi, emma Arslan” Men hiç kime başymy egemok!” diýip jogap berdi, hakykatdanam ol, deň-duşlary bilen uruşanda ýa-da birini göreşde ýeňende ýa ýeňilende hem “seniň öňünde başymy egmen!” diýýärdi. Atsyz boýnuny burup “ýeňiji hökmünde tomaşajylara başyňy egmeli” diýensoň ol çöküne düşdi-de, bir däl, iki däl, tä tur diýýänçäler başyny egdi. Mahan obasynyň adamlary begendiler, bir-birlerini gujakladylar, kiçirägem bolsa bu ýeňiş olary namysyň astynda goýmandy. Adslan, seljuk döwletiniň düýbi tutulyp başlan ýyllary dünýä inipdi, şol gün Çagry bege bir ajy, üç süýji habar garaşýardy. Az sanly Seljuklar Masut Gaznalynyň goşuny bilen gazaply söweş alyp barýardylar, söweş seljuklaryň peýdasyna dälidi. Şol wagt näbelli goşun yzda galan kowumlaryň üstüne çozup, köp sanly olja, mal-gara alypdyrlar diýen ajy habar Çagry bege ýetdi. Ähtiýalanlyk bilen edilen bu gabahat işde, Garahan şasy Mäligiň eliniň barlygyny bilse-de, etjek alajy

ýokdy,ýöne, bu habar seljuklara şeýle bir gahar-gazap donuny geýdirdi welin, bir nöker duşmanyň onlarçasyna taý geldi duruberdi,şeýle, gözsüz batyrlygam ýeňiş getirdi.Şol wagt “Togrul beg Bagdady eýeledi” diýen ikinji hoş habar geldi.Çagry beg telpegini göge zyňyp “kyrk guzuny soýuň tä men barynçam” diýip däliräp ýörkä, biri “ogluň boldy” diýse, biri “gyzyň boldy” diýdi,ýene biri “bir ogul,bir gyz, ekiz çagaň boldy” diýip,üçünji hoş habary getirdiler.Çagry beg ogluny dag arslanyna meňzedip Arslan diýen ady, gyzyna bolsa, yrym üçün Günüň nyşany bolan Göwher diýen ady goýdy.At-adamyň özünden has uzak ömür sürýän,nesle miras galýan ekeni,maşgalada çagaň dogulmagy sabyrsyzlyk bilen garaşylýarka, perzendiň ogul ýa gyzdygyna garamazdan ene-ata köplenç edil şol pursatdaky başyndan geçirýän şatlygyna-gaýgysyna ,bolyp geçýän wakasyna şärik edip çagasyna at dakar ekeni...

---2---

Masut Gaznaly bilen bolan Daňdanakan ýeňişiniň we Togrul begiň Bagdatdaky,Tabarystandaky ýeňişleriniň hatyrasyna Çagry beg Maryda uly toý tutdy,toýa Daşoguzyň,Içoguzyň ,Merwurydyň,Gürgeniň begleri şeýle hem seljuk ýeňişleri bilen ruhlanan oguz-türkmen taýpalary ýygnydylar.Soňky ýyllarda uzak gündogardaky burundan geçip Meksikadan,San-Salwadordan,Gondurasdan,Brazilyadan göçüp gelýän türk dilli taýpalaryň sany göz-görtele artypdy,olar ‘Pederlerimiz özbaşdak döwlet gurupdyr,oňa goşandymyzy goşalyň”diýip,duran-duran ýerlerinden mülklerini,baýlygyny,gurulyp gutarmadyk gözel binalaryny taşlap,ýanlary mally, münlerçe ýyl mundan ozal göçüp giden ýerlerine dolanýardylar,bu bolsa bar bolan öri meýdanlaryň ýetmezçiligini döredýärdi, islegi kanahatlandyryp bilmeýärdi,netijede,ýerli ýaşajyylar bilen göçüp gelýänleriň arasynda dawa artýardy ,şeýle ýagdaýda olary Wizantiýa serhetlerine, uzak gündogardan başlap Zulmat topraklaryna,Ur-ala-Urala-çenli ”öz güýjüňiz bilen öri meýdan,azyk gazanyň, kyn günüňizde arkaňyzda durarys”diýip, ugratmaly bolýardy.Netijede, ýagdaý birneme kadalaşdy.Baş wezir Kunduzlynyň aladasy bilen welaýatlaryň arasynda aragatnaşyk ýola goýuldy,galalar tertibe salyndy,metjit-medreseler dikeldildi,Murgabyň bol suwuny agyzdyryklamak üçün, öňden bar bolan bent dikeldildi, Soltan lakamy ilkinji alan Togrul begiň hatyrasyna Soltanbent ady dakylady.Öňler, ähli meseleleri ýüzugra çözüň çarwa seljuklar,indi döwlet bolup, umumy bir düzgüne kaýyl bolmaly bolýardy,ýagny, zikge diwany, höküm,mülk ,goşun diwanlary ýaly pudaklarda gündelik ýüze çykýan soraglary gyssagly çözmek üçün, köşge ýygnyanmaly bolýardy. Soltan tagtynda,oňa ýakyn begler sagynda,olara hyzmat edýän begler bolsa çepinde otyrýardr.Oguz hanyň girizen bu düzgüni berk saklanylýardy...Bu günki toýda hem şeýledi, gazanlarda lasyrdap gaýnaýan omaçaly çorbalar,çapylýan atlar,gyz-

gelinleriň al-ýaşyl lybaslary, ozanlaryň özara ýaryşy toýa has-da bezeg berýärdi ýöne, Çagry begiň sagynda, Mäne babanyň gapdalynda oturan Togrul begiň welin ýüzi salykdy. Onyň gussasy serkerde Saw Teginiň gözüne ildi-Serdarym, ne beýle bozulyp otyrsyňyz?-diýip, ol onuň önünde çöküne düşdi.

-Wah, men nädip bozulmaýyn, nädip aglamaýyn, görýäň-ä, garantga ýaly ýeke özüm, Alla maňa ogul bermedi, ölsem ýerim-ýurdym kime galsyn!?-diýdi. -Inim bozulma, mende ýedi ogul-gyz bar, haýsyny isleseň bereýin, goý, Arslan gullugynda dursun-diýip, Çagry beg ony köşeşdirmek isledi.

-Agam, onyň dogry, ýöne menem öz perzendime seňki ýaly bakyp-guwanasym gelýär ahyryn. Wah, bary özümden boldy-Togrul beg hyrçyny dişledi, başyny ýaýkady, onuňam özüne ýeterlik sebäbi bardy. Türkmenlerde, dünýä inen çaganyň gorag döwrüne çile diýýärdiler, ol kyrk gün dowam edýärdi, şol döwürde her-hili yrymlar-ýomlar, döp-dessurlar amal edilýärdi, çileden çykýança çagany öýden çykarmak bolmaýardy, öýe ýumurtgadyr, çig et getirmeli däldi. Togrul beg bulara ynansa-da, awdan gaýdyp gelende çagajygy küýsöp öýe nädip girenini bilmedi, bilindäki kemerden asylan ördekler ýadyna düşmedi. Ol yrym boýunça aýalyny çagasy bilen öýden çykaryp, ilki özi öýe girmelidi, soň aýalyny salmalydy, ony bolsa etmedi, şeýdip, çile düzgüni bozuldy, onsaň her näçe apalasaram, gorasaram çaga ýurduyny täzäläpdi, soň çaga bolmandy. -Adamlar geliň Beýik Taňrydan Togrul bege ogul diläliň, belki kabul bolsun-da! -baş wezir Kunduzly ähli oguz beglerine el galdyrdyp töwür etdi. -O-how, adamlar, maňada bir ogul bersin diýip dileg ediň, gyzymyň sany sekize ýetdi-diýip, Saw Tegin beg dillendi. Şondan soň gyzly ogul diledi, ogully gyz diledi, asyl olaryň alada-gaýgylary Togrul begiňkiden kem däldi. Ol muny görüp-Aý, men-ä oturyberjek, dilimi dişläjek, how, adamlar!-diýip seslendi, ýöne Çagry begiň teklibi welin ýüregine ýakyndy, özi Arslany ogullyk ber diýip sorajak bolup ýördi, indem agasynyň agzyndan sypan sözi bişirmelidi: -Halaýyk, agamyň teklibini kabul edip, şu pursatda Arslana bir at sowgat bermekçi, baýaminnet bazara gitmeli däl, satlyk atlar getirilipdir, ýörün baralyň! diýip, ol ýerinden turdy. Togrul beg, Çagry beg, beýleki begler at satylýan meýdança bardylar. Atlaryň içinde çölün boz maraly ýaly tasanjyrap duran owadan gyr at bardy, päh, päh, syratyny, sarçlygyny gör!. Ediljek, Arslanyň häsiýetine meňzäp dur. Asly haýwan, akly ynsan bedewiň, kowsa ýetjek, gaçsa ýetdirmejek ajaýyp atlygy görünip dur. Ýaş aty idegläp, çete çykaranlarynda, eýesinden başgany mündürmeg-ä däl, golaýyna hem eltmeýärdi. Özüne göwni ýetýän ençeme gullar onyň ýanyna baryp bilmän ýaýdandylar. Çagry beg ahyrym-Görýän weli bu at bize başartjak däl, gowusy oglumyň bagtyny başga atdan gözläliň-diýdi. - Munça adam bolup, bir ata baş öwredip bilmesek, bu biziň

nalajedeýinligimizi aňlatmazmy?-diýip, Togrul beg seslendi. --Dagy netjek, belki, teklibiň bardyr?-diýip, ähli zatda egilşige gelip, birek-birege hormat goýýan Çagry beg sorady. -Men-de teklipe bar!-kakasynyň sagynda duran Arslan bir ädim öňe çykdy-Bir ata baş öwredip bilmesek, Togrul kakamyň aýdyşy ýaly biz gorkak bolýas.

Çagry begiň ýüzünde galagoplyk peýda boldy, özara hyşy-wyşylar köpelse-de, her kim Çagry begiň bir zat diýerine garaşdy, ahyrym ol-Ata baş öwretmekde, çorba sowadan adamlardan gowy bilýärmiň? -diýip, ogluna gazaply garady. -Ony barlaryň diýseňiz rugsat beriň! -diýip, Arslan şobada jogap gaýtardy. -Berekella ogul, hany, ýigit çykanlygyny subut et bakaly-diýip, Togrul beg ýüzüne gelşip duran sakgalyny sypady. Inisiniň sözi Arslanyň jogabyndanam erbet täsir eden Çagry beg, aljyrady, gyzardy, ogluna “Çagryň çäginde çykma!” diýmekçi boldy, ýöne, indi näme diýsin? Diýmese-de, atdan ýykylyp bir ýerini agyrtsa, ýa döwdürse, on ýaşa giden oglunyň soňky azary boýnuna düşjek ahyryn. Onýança Arslan ýaňy ýaprak çykaran tal çybygyny aldy-da: -Bu işi başarmasam çybyk bilen elli gezek saýgylan, wäk diýsem ýüz çybyk uruň, Alla size şaýatdyr-diýdi. Begler onuň sözünü gülkä aldylar, hasam beter Togrul beg bilen Saw Tegin ikisi ha-ha-haýlap güldüler. Gülmez ýalam bolmady, çaga uly adamyň edip bilmejek işini etjek diýip dursa, kör köpügi bolman atyň bahasyny özüm tölejek diýip dursa saklanyp boljak däl-di.... Dil biten gününden ýeňil gopýanlygy sebäpli Arslan jöwlan lakamyny alypdy, ylymda, bilimde, tebiçilik kadalarynda bilýänleri az däl-di, in esasam zada perwaýsyz däl-di, yhlasy güýçlidi, bir işe ýapyşsa goparman goýmaýardy, eden işini sünneläp, howlukman ederdi. Metjid-medreseleriň, kerwensaraýlaryň gözgyny ýagdaýyny düzetmek üçün Togrul begiň kerpiç bişirdip, asyrlara hyzmat etjek binalary dikeldýän wagtam, Arslanyň ünsünden sypmaýardy. Seljuk döwletiniň gazanýan ujypsyzja üstünligi, Togrul begiňki ýaly Arslan üçünem toýdy. Arada ol, ermeni, abhaz topragyndan Mara girew hökmünde getirilen şazadalaryň we ilçileriň kabul edilşiğine gatnaşdy. Çagry beg myhmanlary hormat bilen garşylady, iki ýurdyň dostlukly gatnaşygyny giňeitmegiň, berkitmegiň esaslary barada, adamyň lebziniň halal bolmagy türkmen üçün bahasyna ýetip bolmajak baýlykdygy barada durup geçdi, gürrüň arasynda käte onuň, sözünü tassyklatmak isleýän ýaly, sagynda oturan Arslana ýüzlenmesini welin, myhmanlar geň gördüler. Çagry beg muny, öz gepiniň arasynyň bölünmezligi, Arslanyň ýaşyna mahsus bolmadyk akylyly soraglary bermezligi üçün edýärdi. Haçanda, şazadalaryň biri ýany bilen getiren gyzyly şaý-sepleri hormat bilen gowşurmakçy bolanda Arslan - Biz mertebämizi baýlykdan ileri tutýarys, şeýle dälmi kaka?-diýip, Çagry bege ýüzlendi. Sowgatlary kabul etmekçi bolan hökümdar oňasyz ýagdaýa düşdi, gyzardy, edil häzirkisi ýaly güne düşdi, her zatda bolsa syr bermän sypaýylyk bilen ogluny goldap, myhmanlary hoşamaýlyk

bilen ugratdy. Gapydan çykyp barýan ilçiniň “ bize howp diňe şujagaz oglandan geler!” diýmesini welin eşitmän galdy. Şu wakadan soň Çagry beg myhman kabul etmeli bolanda Arslany ýanyna almady, inisine ogullyk hödürlemesem şonuň üçündi. Ine, indem bi atly meselede ol onuň ýüzüni ýene gyzartjak bolup dur.

Çagry beg ýyndan boz aýgyryny getirtedi, alty perli gürzüsini we ak tözli ýaýyny dakyndy - Ogul, rugsatdyr, ýüzümi gyzardaýsaň-a, dürre gamçym bilen ýenjerin -diýip, Arslana rugsat berdi. Bu söze mähetdel Arslan, gyrmyzy donuny biline gysdyryp, gaýyş ädiginiň gonjuny çekdi-de, duýdansyz baryp, çalasyn bir bökende atyň syrtyna atlandy, boz at çarpaýa galyp kişnedi, uýany tutup duranyň elinden sypyp, atylyp gidişine palçyk haýatlardan, ýaplardan, eşek arabaly barýan oglanyň üstünden böküp, çöl düzüne tutdyrды. Arslan bir eli bilen atyň ýalyndan ýapyşsa, beýleki eli bilen sallanyp gelýän uýany aljak bolýardy. At göni uçut-gaýa tarap barýardy. Çagry beg boz gyryna atlanyp oglunyň yzyndan gamça basdy, içinden “Wah meni öldürmeli, näme üçün bu herekede rugsat berdim”-diýip, hyrçyny dişleýärdi, bar umudy öňüni gabalaryn diýip gyssaýan aýgyrynda-dy. Dogry, aýgyr çaksyz ýyndamdy, boz atyň yzyndan weli ýetip biljek däl-di, şonda-da, tazygan at gorpa gider ýa-da duýdansyz öwrülip oglany agdarar diýip, kömek edip bilmejegini bilse-de, atyny gyssaýardy, onuň yzyndan Togrul beg, Saw Tegin beg beýleki begler, ýedigenler uly gykylyk bilen gelýärdiler. Arslana häzir Hudaý kömek edäýmese, başga kömek etjek ýokdy... Hawwa, Hudaý kömek üçin sebäp tapdymy nämemi, baş bermezek at gorpa golaýlanda, sag böwürdäki kiçeňräjik depäniň aňyrsyndan baýtala atlanan gök köýnekli, dört örüm saçly gyzjagaz duýdansyz çykdy-da, Arslanyň öňüni gabalady, boz at gulak asmak islemedi, gyzjagazyň buýrygy boýunça baýtal agzyny hatap ýaly açyp topulanda welin boz at çepe öwrüm bermäge mejbur boldy. Şeýlelikde, howpdan halas bolan Arsla, boz atyň gory gutarýança gyzjagaz bilen goşulyşyp gitdi..

-Gulak as oglan-diýip, tahýasyny düzeden gyz seslendi-Ata baş öwretmek her ýetenin işi däl-dir, ol adam saýlaýandyr.

-Gözleýänim şular ýaly zat-da, bi ykbaldyr! -Arslan soňky sözün diline gelşine haýran galdy, ykbal munda näme işleýär?

-Gomporan bolmasana, öňüňden çykmadyk bolsam gorpa gidýärdiň! Ýeke atlyň çañy çykmaz diýmänmidirler!

-Ol dogry-diýip, Arslan ýumşady -Sen näme işleýärsiň?

-Malymy gaýtaryp gelýärdim, bolyp gelşini halamadym-da öňüňden çykdy, oňarmadymmy?

Arslan dürdäne sözli, aý dek agyzly, gün dek gözli, uzyn boýly, pil süňki deý näzik bedenli, kirpigi ok gaşlary ýaý bu gyzjagazyň ýüzüne seretdi, görse, özi bilen ýaşıtdaşyrak, boýy hem boýdaşyrak, tombaýlyja,

ýeserje sözleri bilen aljyradyp, sussyny basyp barýan gyz, belki-de, keman gaşyndan, uzyn saçyndan müşk ysy gelyän gyzyň, baharyň bezemen ýazyna, jadyly mukamyna meňzeşligi aljyradandyr? Her zatda bolsa ol soragy jogapsyz galdyrmady- Ýok, oňardyň, t aňryýalkasyn. Munça bolanyna görä gel tanyşaly, Arslan meň adym -Menem Selçen! Geň görme, özümden uly Ogulgerek, Ogulbolsun, Bessir, Gyzsoňy atly gyz doganlarym bar, kakam gyz seýreklesin diýip adyma Selçen dakypdyr. -Ýeri onsaň, gyz seýrekledimi? -Ýok, Boldy, Doýdyk Oguldursyn atly uýalarym hem bar. -Tüweleme, Hudaý köp görmesin.. -Kakam-a bizi köp görýär, Alladan bir ogul dileýär, ýogsa-da, honha özem gelyär! -diýip, atyny tasadyp ýetip gelyän Saw Tegini görkezdi. -Selçenim, goç ýigidiň bitirjek işini biturdiň, berekella! -diýip, Saw Tegin gyzyny gujaklady -Ogul ýok diýip kemsinýärdim, kemsinmez ýaly etdiň... Şodur-da şodur, bu waka sebäp boldymy ýa ykbal duşurdymy, olaryň iýeni aýry gitmedi, Selçen ýedigenleriň arasyna sekizinji bolup goşuldy. Howuply ýagdaýyň heläkçiliksiz gutaranyňa begenen Çagry beg, guş kimin uçup, toýa dolanyp geldi-de, beemçilik edip ýören Mäne baba ýüzlenip: -Pirim, ýüzümi gyzartmadyk ogul bilen bolan wakany gördüňiz, indi oňa batyrlyk patasyny bersek nähili bolarka? -diýdi. -Şazadanyň batyrlygyna, gaýduwsyzlygyna sözüň ýok, barymyz oňa şaýat. Pata bermeli bolsa saçak getiriň, öňüniň dogasyny okajak! -Mäne baba uzyn-uzyn dogalary okady, saçaga ýüzüni syldy, soňundanam -Adynyň öňüne Alp goşulma goşup, Alp Arslan adyny biz berdik, ömrüni Alla bersin, omyn! -diýip, töwür galdyrdy. Şeýlelikde, pir patasyny alan Arslan Alp Arslan adyna eýe boldy. Dograsy, Alp sözünüň kökünde almak, alyp-ýolyp barmak, zabt etmek ýaly manylar ýatansoň, Arslana bu goşulmanyň goşulmagy jüpüne düşen bir zatdy. Bary ýogy baş aý mundan öň Kawkaz söweşlerinde Togrul beg onuň şeýledigine göz ýetiripdi... Duşmanyň pälwany öňe çykyp "Ýa taý tapyň ýa-da muzduma gyz beriň!" -diýip, nökerleriň öňünde döwür çekip, çydamsyz gyjyt berende, Arslan zöwwe galyp öňe çykmak isäpdi, Togrul beg "Sen intäk ataň iki sanaç ununy iý, goçal-diýip, öňüni alypdy. Şeýle ýagdaýlaryň şaýady bolansoň ol adyň goşulmagyna begenipdi. Çagry beg welin atly wakadan soň "Ol meniň ýüzümi gyzardýar, sen oňa göz-gulak bol!" diýip, oglunyň terbiýesini tutuşlygyna Togrul bege tabşyrdy. Oňa bolsa geregem şoldy. Togrul beg ilki başdan durmuşyň jümmüşine çümdürmek, söweş tejribelerini öwretmek maksady bilen şazadadan edýän talabyny artdyrdy, her kim taýy bilen gylyçlaşdy, soň iki-iki, üç-üç, baş-baş bolup çykdylar, soň topar-toparyň garşysyna çykdy, dilleri süýünýänçä ylgatdy, uýansyz, irişme-eýersiz atlara "miniş öwrediş" diýip kowalady. Haçanda, türkmeniň özi ýaly erkin, sypdymguduz, ýalaňaç atlary seçelenip duran buýra gamçysyz nogtalandan soň Togrul beg talaby gowşadyp, Arslana erkinlik berdi, ýedigenleri ýygnap -Keremli Taňry,

hindige tawusy,daga bürgüdi bagş edip,nobat türkmenе ýetende onuň dünýäsine muwapyk guş tapman,bedew aty guş ornuna ýaradanmyşyn,türkmenem sarç janawere atlanyp guş ýaly uçup gidenmişin,Taňry şonda “Men seniň rysgyňy paýlamankam guşuňa atlandyň,indi guşuňy harlamasaň rysgyň alnynda bolar diýenmişin,at rysgy alnynda sözem şonda döränmişin,şony ýadyňyzdan çykarmaň-diýdi...

Aip Arslan baş öwreden ilkinji gyryndan aýrylasy gelmedi,yrymçylygy üçün atynyň maksat-myradyna ýetirjegini- ýetirmejegini biljek bolup gurra taşlatdy,gurrandaz ikatýogyň ala-mula guýrygyny onuň telpeginiň etegine gysdyryp-Ol bir daýaw düýe,agzyndan ak köpük saçýa,köpügi asmana ýetip, hem ýeriň çuňlugyna gaçýa,ylga oň yzyndan senem, öňüne geç döş gerde,saňa aňk bolanlar diýer,güýüçli barmyka ýerde!?-diýip,şygyr okady,soňam-Şu at seni şan-şöhrada ýetirer!-diýip,sözünü soňlady.Jogaba kanahatlanyp ejesine uýanyny,eýerini haşamlatdy, ýaş ata berk tälim öwretdi, irginsiz zähmet çekip, aty bilen bile boldy,bile ýatdy,çeýeliginiň,gözelliginiň,duýgurlygynyň,tezliginiň,çydamly-

wepalylygynyň berýän terbiýesine baglydygyny bilip hereket etdi.At eýesini şuwlap gelýän peýkamdan,naýzadan goramaly,duşmany döşi bilen kakap,aýagy bilen depmeli,agzy bilen gapyp deň derejede söweşmeli,onuň üçün irginsiz zähmet çekmeli. Togrul beg “Kawkaz söweşinde ýagyş ýaly ýagýan okuň içinden meni sag-aman alyp çykan Oglangyrymyň soň duran ýerinde ýykylyp jan berenini gördüm, wepat bolan nökeriň söweş esbaplaryny aljak bolan duşmany depip-gapyp gaçyrýan atlary gördüm,injilde “bu bedewleriň özem edil ýaraly esgere çalym edýär,dat biziň günümize” diýip,ýöne ýere biziň bedewler ýatlanylmaýar” diýişi ýaly köp zähmet çekmeli,”aty at bolýança eýesi it bolar” diýilipdir ahyryn...

-----3-----

Türkmende deň etmän duş etmez diýen aýytgy bar,türgenleşigi bile geçýän ýedigenleriň bir- birlerine meňzeş bolmaýyşlary ýaly,Allanyň gudraty bilen atlarynyň reňkleri hem eýelerine çalymdaşdy.,Ärdöwün al,özi ýaly garynlak,daýaw aty bar,Atsyzyň özi ýaly çypar,Ýagysyýanyň ýüzi ýaly menek-menek,garaýagyz, Afşiniň gara,Ärsagunyň dor,Alp Arslanyň gyr ,Gara Gurdyň ýüzi ýaly hurmaýy aty bardy.Olaryň hersi öz atyny öňe tutýardy,hasam beter şer bolsa nanyny gury iýmeýän Gara Gurt öte geçýärdi, ol “atym açlyga-suwsuzlyga çydamly,garaňky gijede çaçyň ýogynlygyndaky sapagy görýär,öňüne-de at geçirenok”-diýse, Afşin “atym görgür” diýýär,Ärdöw bilen Alp Arslan dawa goşulanoklar. Bir gün Saw Tegin türgenleşigi iki günlük Alp Arslana tabşyrdy. -Näme üçün topara ýolbaşçy men bolmaly däl, ýaşym uly,Soltanyň ogly,boýumy, görk-görmegimi deňeşdirseňem,güýjümi deňeşdirseňem asgyn däl-diýip, aýyn bolmasa özüniň mirasdüşer Soltan

bolmalydygyny ýañzytýan Gara Gyrt janykdy.
-Dogry,boýuň berneme ösgüniräk, beýleki zatlary bilmedim,türgenleşige gatnaşygyňy görmän duramok -diýip, Saw Tegin sypaýyçylyk etdi.
-Senden ýeňilsem elimi kesip taşlaryn,inim, synanyp görjekmi?
-Aý,ýok, men senden asgyn,agam!
-Şazada beý diýme, gylyçlaşmakda bir gezegem asgyn gelmediň! - diýip,ýedigenleriň içinde Alp Arslany gowy görýän Ärdöw seslendi.
-Eý,Kördöw,pyşgyрма,senden zat soralanok.
-Soramasañam aýytjak.Gel,gowusy bir zat edeli,meni ýeňseňem ony ýeňdigiň,bolýamy? -Ýok,bolanok,men bu gün taýyn däl,kelläm agyrýar.
-Şeýitde gönüňden gel , toparyň önüni ökde çekýandir, bolmasa bir gün kellän agyrar, bir gün biliň..
Şeýdip, türgenleşigi Alp Arslan geçirdi. Oglanlary mazaly derledenden soň ol elini kellesiniň aşagyna goýup, günbatardan gündogara süýşýän gara bulutlara seredip ýatdy,otlary saýlap-seçip iýýän atlaryň pyşgyrmasyňy diňledi,şemalyň getirýän näbelli yslary bilen atyň deriniň,tezeginiň ysnyňy ysgady ,torgaý guşuň saýramasy,goýun sürüsinden eşidilýän mälemeler,gök asman,salkyn şemal göwräňe rahatlyk tohumyny sepip,depe-düzlerde,dag-derelerde,çöl-beýewanlarda hüwdülöp aýlaýardy,şonda köňülde şatlyk möwjäp, uçuberesiň gelýärdi. Garnyny köjän atyň ýalyny titredip,guýrygy bilen çöl siňeklerini kowup, mähirli gözünü dikip durşy,habat gatmasañ kişňäp töweregiňe aýlanyşy,onda-da hä bermeseň dişi bilen donuňdan çekişi,turarsyňam weli begenjine, boýnuny egreldip, guýrugyny gös-göni edip çapyşy, bir meýdan aýlanyp gelensoň ynha men nirä gitseň taýýar diýýän ýaly boýnuny burup duruşy bir täsinlikdi..Bolsa-da,onyň gyry düşbüjedi, ýedigenleriň barynyň aty ýerine düşendi,bir Ärdöwüň alynda ýaramaz gylyk- göwnüniň söýen ýerinde durup içini ýakmasy bardy,haý-küş et,haýbat at,ardyndan it bolmaz,özi göwnäýmese durandyr.Oglanlar muny Ärdöwden görseler Saw Tegin “Adam ali içinde mal ali daşynda” diýleni,munuň adam, keşbem synasynda şeýtan saklaýana meňzeýär diýýär...Ine,birdenem atlaryň kişňemesi artdy,käsi duran ýerinde ýer peşedi,günorta ukysyna giden oglanlar zatdam habatsyzdy.Alp Arslan Selçen bilen bolan düýünki duşuşygy ýatlaýardy... Şäheriň ortasynda,derýanyň öwrüm berýän ýerinde,iki gyrasyny äpet toraňňylar tutýan güzer bardy,onda çagalar suwa düşerdiler,mally malyny suwa ýakardy,uly adamlar ýok wagty aýallar kir ýuwardylar.Alp Arslan donuny biline gysdyryp,jalbaryny dyza çermäp,göwünli-göwünsiz suw içýän atyny ýuwardy.Bu gün atyna gowy sapak beripdi,bolmalysyndan artyk çapdyryp derledipdi,ýadadypdy,bu-da synagyň bir görnüşi.Birden enaýyja gülki çykan ýaly boldy,seretse,ýabyň orta gürpünde bir at hezil edip ýüzýärdi, gyzjagaz bolsa onuň ýalyndan ýapysyp sypdyranokdy.”Selçen ýalyla,meni görmänkä gideýin “ diýip pikirlenen Alp Arslan atynyň jylowuny çekdi.Bu güzer oglanlaryň,erkekleriň

güzeridi,gyzgüzer bu ýerden birneme aşagyraakda,derýaň indiki öwrümünde ýerleşýärdi,olar şol ýerde suwa düşerdiler,kir ýuwardylar,mallaryny suwa ýakardylar,oglanlaryň oňa barmaga haky ýokdy,şeýle-de gyzlaryň hem bu ýerde suwa düşmäge haklary ýokdy,şonda-da,Selçene git diýeniňden gideniň gowudy.Ol atynyň başyny öwürende “Arslan,gurgunmysyň!”-diýen ses çykdy.Seretse Selçen eýýäm bu kenara çykypdyr,endamyna ýelmeşen gökje ketenisinden şyrlap suw akýardy,kiçijik almany ýadyňa salýan göwüsleri barlygyny bildirýärdi -Hiç kim ýok welin atymy

ýuwaýyn diýdim,gyzgüzer dar-diýip,ol özüni aklajak boldy.

--Bolýa-sywa düşüber, men gideýin-diýip, Selçeniň sypatyndan utanan Arslan ugramakçy boldy.

-Gitseň sag bol, bize gezmäge gel,doganlam seni görjek diýýärler,ýogsa-da , kakam hüşgärligiňizi barlamak üçün üstüňize duýdansyz çozmak isleýär, gorkaýmagyn.

Arslan duran ýerinden gozganypda, Selçeniň sözüne gaýtargy beripde bilenokdy, utanç-haýa dilini baglapdy. Ine häzirem ýatyr weli özüniň düýünki düşen ýagdaýyna düşüni bilinokdy, aljyraýar, derleýär, üýtgeşik tolgunma bedenini gaplaýar. Ol utanç-haýamy, çekinjeňlikmi, ýigitligiň ýelginimi.. Birdenem atlaryň dükürdisi, Ärdöwiň “turuň, gaçalyň” diýýän sesi eşidildi, ýerinden hasanaklap galsa, gylyjyny galgadyp rumlular ýerip gelyärler,atlanmaga, ýarag almaga wagt ýok.Ylgap barýarka gabat gelen Gara Gurduň gylyjyny kakyp, eýerlenmedik,keýerjekläp duran atyna atlandy-da,ol öňüni gabalan esgeri ýaralap, kyrk atlydan gaçyp gutuldy.Esli aralygy geçensoň, Selçeniň düýnki duýduryşy ýadyna düşüp,yzyna garanjaklady,görse, bu waka üçün ýerindenem gozganmadyk ýedigenler oňa elinii bulaýarlar.Atynyň başyny öwürän badyna onuň öňünden çykan uzyn boýly rum esgeri-Arslan gorkdyňmy,duýdurypdym ahyry,kakama şeýle boljagyny aýtdymam-la-diýdi. -Selçen,senmi? Bi ykbaldyr- Ol müýünli başyny egdi-de, soňky sözüň agzyna gilşine düşünmedi.

-Dagy kim bolsun,kakam doganlaryma,kenizlere rum eşiklerini geýdirip türgenleşige gaýdanda,eli ýaragly oglanlaryň üstüne beýdip barylsa bir zadyň boljagyny düşündirdim,ol ýetginjekleriň söweş taýýarlygyny barlamaly, ertir beýik Soltan Togrul begiň huzurynda bolmaly-diýdi. -Men kimi

ýaraladym- indi özüni dürsäp ugran Arslan,Selçene naýynjar bakdy.

-Bessiriň eline tyg düşdi,ýarasy ýeňil,ol seniň tälimlere ökdeliğiň barada köp zatlary eşidipdi,bu günem seni görjek diýip bize goşuldy.Gara Gurt öýmüze üç gezek baryp gaýtdy,sen bir gezegem baraňok-Selçen gürläp barýarka daşky donuny,onuň aşagyndaky sowudyny,kellesindäki gaýyş tomagasyny çykaryp, atyň üstündäki horjunyň bir gözüne atdy,beýleki gözünden şaýly gülýakasyny alyp

geýdi -Indi meni tanarsyň gerek?
-Seni onsuzam tanaýan.
Tanaýan bolsaň gaçmazdyň.
-Üstümi basdyrdym, aljyradym... -Olar gürleşip oglanlaryň ýanyna geldiler,eýýäm ot ýakylyp tüňçeler oturdylypdy, gazanlar hatara düzülip etler atylypdy,haly keçeler ýazylypdy. Saw Tegin -Gyzlar,oglanlar, bu gün ýaşlar ilkinji synagdan geçdiler, naharlalyň- soňam edep bilen salam berip gelen Alp Arslana-Bolsa-da ýeser hereket etdiň,göwnüm bitdi-diýdi. -Serkerde,rumlular üstüme dökülendir öýütdim,gyzyňyzyň eline ýara saldym,bagyşlaň.
-Indikimize sapak bor ýaly etdiň.
-Synagdan geçdiňiz diýdiňiz welin düşünmedim,biz üstümüzü basdyrдыk ahyryn,söweşde beýle ýagdaýlaryň soňy pyjagaly gutarýar.
-Meň üçün şazadaniň şol zatlara akyl ýetirip bilmegi wajyp,galany wajyp däl,onsaňam, gyzlar Gara Gurda aýdypdyrlar,olam töweregindäki oganlara biziň kimdigimizi duýdyrypdyr-ol ýanyna gelen gyzlaryny tanyşdyrды.Siz gürleşin,men işimi edeyin.
-Bessir,Arslany görjek diýýärdiň,ine ol-diýip,Selçen kakasy gideninden soň eli saralgy Bessire ýüzlendi.
-Kör däl,görýän-diýip,başy otagasyz, şelpeli gupbasyny ýaralanmadyk çep eli bilen düzeden Bessir janagyrally jogap berdi,onuň egninde gyzyly ketenisi, aýagynda ökjeli köwşi,boýnunda şelpeli gülýakasy bardy-Arslan,senem agaň ýaly ýaňramyň?
-Ýaňra däl,soraýmasaň geplemez.
-Men Arslanda ýüzlenýän.
-Oňa ýüzlenseň jogabyny men bererin-diýip,Gara Gurt sokulyp, ara goşuldy,gyzlaryň ýüzüne seredip:-Jynlar otaga dakynypdyrlar welin gudaçylyga geliberiň,ýetişdik diýýärler,ejemi sawçylyga ugradardym,arman gupbalarynyň depesine sünjülen ýelekler hüwünki däl. -Hä, gudaçylyga gelibermeli diýsene,wah,ýaňra diýsänim,zat tanaýşyň şu boljak bolsa,bilmedim,müjerret ötäýmeseň!Mymyjak,mylaýym,ülpüllap duran hüwün ýelegini aňşyryp bileňok.Her öňýeten guşyň ýelegini ulanyp bolmaz. Bilýän bolsaň hüwi majagaýlygy gowy görenok,gije ýeke çykýar,gözüniň jadylaýjy güýji bar.
-Gözüň hüwüňkä çalymdaş bolansoň şeýledirem öýütdimle,menem gije ýeke çykýan,duşuşak iki bolardy-diýip,Gara Gurt Bessiriň sözünü ýaňsa aldy. -Samsyklamasana,gowusy sen ak garçygaý aw guşuňa tumagyňy geýdir,ýogsam,ejiz ýeriňden goparyp alaýmasyn!
-Hany, getir how,gylyjymy-Gara Gurt Arslanyň elinden gylyjy aldy-Bolsa-da inim, ýeserje ekeniň,bir oňarmadyk zadyň,Bessiriň elini däl,dilini kesmeli ekeniň! -Näme üçin?
-Dili bolmasa güýülen goýun ýaly akyllyja bolardy.
-Arslan,ýaňrany diňleme, gowusy ozany diňläliň-diýip,doganlaryň ulusy,

Gýüz aýynyň ortalaryndaTogrul beg ýanyna Alp Arslany alyp , gündogarda Mawrennahr, günbatarda Rum serhetleri,demirgazykda Ýaýyk derýasy, günortada Hindi ummanyna çenli meýdany tutýan Seljuk döwletiniň oba-şäherleri bilen tanyşdyrды,Kawkazda alyp barýan söweş hereketlerine gatnaşdyrды,ýakary derejeli söweş tälimlerini öwretди,garaz,üç ýyla golaý ene-atasyny,dogan-garyndaşlaryny,esasanam Selçeni görmez ýaly etди.Диңe bir ol дәл,şazadanyň ýanyndaky ýedigenlerem bu döwrüň içinde kәmil,iň çylşyrymly ýagdaýdan özbaşdak baş alyp çykyp bilýän nөkerlere öwrүlipдiler.Alp Arslan indi syrdam boýly, ýigide öwrүlipди,oýnaklap duran gözleri,egnine ýetýän gara saçlary,ýüzüne gelşik berýän murty bardy,gulpajygyny tasadyp ýören Selçenem görk-görmegi göreni perwaýsyz goýmajak dört örüm saçly gyza öwrүlipди.Ikisem birek-biregi ýatlaryndan çykarmandylar.Alp Arslan ony bir näçe gezek düýşünde hem görүпди,şol sebäpli öýüne gelip Selçeni görerin diýen umut bilen güzere gatnady.Öýlerine baráýmaga utandy,ýogsam, Selçeniň durmuşa çykan üç aýal doganlaryny gutlamak üçün bahana hem bardy.Ol ahyrym Bessiriň kömegi arkaly Selçen bilen duşуşды.

-Bagdat

halypasy tarapyndan “Dünýäniň diregi” diýen hormatly at alan Soltan Togrul begiň elinde söweş tälimlerini üç ýyllap öwrenip geldiň,kakam Saw Teginiň elinde menem tәlim aldym,öňünde üç şert goýjak,şolardan üstün çyksaň gowy tәlim alanlygyň -diýip,Selçen morta bir gep atды oturyberди,özüne gaty göwni ýäeýän bolmasa beýle sözi diline getirip bilmeli дәлди.

-Ýeri onsaň,şertiňi bir diňläli.

-Atyňa atlan,çөle çykaly,adam görmesin,şertimi şonda aýytjak.-Selçen atyna atlanyp,Razy derýasynyň gür tokaýly kenarynda saklandy-Birinji şertim şeýle-diýip,ol ýetip gelen Alp Arslana ýüzlendi-Ýüz ädimlikdәki toraňňynyň orta bilinden atyň üstünde urmaly,ilki men başlajak-Selçen sagdagyndan peýkam aiyp ýaýyna dakды-da, çenemän atyp goýberди,ok agajyň gap biliniň ortasyna çümүлди.Alp Arslanyň oky Selçeniň peýkamyny ýaryp bellenen nokada çүмди .-Ýaman дәл,edil atan okumy ýararsyň öýүtmәndim-diýip,hünji dişli Selçen ýylgyрды.

-Men şeýdäýýän-dә!

-Bolýar,ikinci şertim pähim-paýhas barada,diňle,meýdanda bir ak at gara atyň yzyndan kowýar,ikisiniň arasy kәte –kәte ýakynlaşsada ak at ýetip bilenok,bu nämәň alamaty?

-Ak at gündüz,gara at gije,gündüz gijәniň yzyndan hiç wagt ýetip bilmez,ahyrzaman bolaýmasa.

-Gel,indi ikimiz göreşeli ,şunda-da ýeňäýseň murtyňy palta kesmez bolanlygyň.

-Gel,bәri,tutluşsaň.

Selçen atdan düşüp, horjunyndan iki ýaglyk çykardy-da, birini garşydaşynyň biline yhlas edip daňdy, guşagyň aşagyndan elini geçirip barlabam gördi, beýlekisi bilenem gök ketenisiniň daşyndan bilini sarady, "gowşakdyr öýütseň barlap gör!" diýip garşydaşyna daňylşyny görkezdi, onuň herekedi, gep-gürrüni, göreşden çörek iýip ýören bekewüle, tejribesi ýetik pälwana çalyň edýärdi. Özüne göwni ýetýän şazada garpyşandan soň, onuň şeýledigine göz ýetirdi, ulanjak bolýan emelleri paşmady, ýykmaq däl, häzir bolaýmasaň ýykylma howpy döredi. Bu onyň howsalasyny artdyrdy, aljyratdy, başga tarapdan gyzyň ýakynlygy, ýakymly ysy, gyzgyny, pagta ýaly goşarlary başyny aýlaýardy, dyzynyň güýjüni gaçyrýardy, ýykylaýsa Gara Gurt, Ýagysyýan ýalylar üçün çapgy ýassygyna öwrüljegini bilse-de, nätjegini bilmedi. Bu soraga jogap tapyp bilmän, başyny gyzyň gyzgyn göwsüne atdy. Selçeniň düşen ýagdaýy hasam beterd, ysgynsyz aýaklaryny guşakdaky eli saklaýardy, onsaň ol dyzyny ýere urup ýykylan ýaly etdi-de-Ýeri bolýa, bu gezegem ýeňdiň-diýip seslendi.

-Ýok, dyzyňy özün epdiň, ýene azajyk duran bolsaň men ýykylýardym... Selçen elini guşakdan sypdyryp üstüniň gumuny kakýşdyrdy-da-Beýik Soltan Togrul begiň tälimini alandygyňa göz ýetirdim, Soltan ogly, senem indi bilimden elini aýyraý-diýdi.

-Elimi sypdyryp bilsem-ä aýyrjak...

-Aýyryp bilmeşen öz guşagymy özüm çözüýerin, ýogsam, oglanyň guşagyny çözmeli bolardym...

-Alla bizi şo günlere ýetirsin-dä!-ysgyny gaçan Alp Arslan dyzyna çökdi.

-Ýogsa-da, ejeň bize gelip Gara Gurt üçün gyzlaryň birini diläpdir, öňümde Bessir bolansoň meni dilemezler öýütdim, dileýenlerinde hem göwnemen.

-Bessire gudaçylyga baranlaryny ymykly bilýärmiň?

-Dagy kime barsynlar, öňümde ol barka meni dilimezler.

-Meniň üçün dileseler nädersiň?

-Ol ene-atamyň ugruny tapyşlaryna bagly bolar-diýip, Selçen mylaýym ýylgyrdy.

-Ugruny tapmasalar näme?

-Şony bilmeýän bolsaň artyk sorag berme!-diýip, Selçen atyna böküp mündi.

Alp Arslan gök ketenisini galgadyp, gupbasyny güne ýaldyradyp, atyny çapyp barýan gyza seredip doňup galdy, ýöremegä däl, yerinden galmagada mejaly yokdy, ýüregi gyz bilen sogrulyp giden ýaly boldy, başy aýlandy, gözi garaňkyrady, sabry-kararyny ýitirdi. Gijeler iki ýana selpäp, syçan gözleýän hüwüniň ekiz taýyna öwrüldi, kalby welin şatlygyndan ýaña uçaýjak boldy, günde bir, bolmanda iki günden bir gezek gyza gözi düşmese ýatýan jaýyna sygmady... Begenjine atynyň aýagynyň ýelini alyp öýüne gelse Çagry beg orta-da ýanyan ojar oduna dabanyňy çöýüp ýatyrady. Çala ýarowsyzlyk tapdygy ol, dabanyndan giren kesel süýür depesinden çykyp

gidýänçä dabanyňy oda çoýýardy.
 -Däde, onuň özem geldi, sora!-diýip, pyşdyl çanagynyň içine düýe gatyk salyp, kakasyna beren Gara Gurt seslendi.
 -Pälwan, soňky günler ylym-bilim, harby tälimlerden sowaşypsýň diýip gulagyma degdi, bu alamat nedir?
 -Däde, ol alamaty burny sümükli ogluň gyzlar bilen geçirýän şady-horramlygyndan gözle!-diýip, Gara Gurt Arslana derek jogap berdi.
 -Agaň aýydýanlary dogrumy? Nä, sesiňi çykarmaýarsyň? Pälwan, her zadyň wagty geler, bolar, häzir ünsüňi başga zatlara sowma-da, tälimiň bilen bol, düşnükli mi? -Bolýa, däde-diýip, Alp Arslan başyny atdy-da, gözünüň gytagy bilen agasyna gazaply garady, kimem bolsa biri onuň Selçen bilen meýdana çykanyny gören bolmaly, agasyndan başga bu işi etjek ýok, namartlap kakasyna buşlanam şol bolmaly, onsaň namardyň öňünde özüňi aklajak bolmagyň özem namartlyk bolýar, sesiňi çykarmanyňdan gowusy ýok.
 -Eý, inim dursana-diýip, öýden daşlaşyp barýan Alp Arslanyň yzyndan Gara Gurt gygyrdy.
 -Namart diýsänim!-diýdi-de, ol agasynyň dulugyna ýelmäp, ýüzüni topraga gardy. -Ýeri-how, bolşuň nätüýsli, dälirediňmi? Dursana how, näme boldy? -Namart, meni kakama satdyň!
 -Inim, eliňi sala goýberme, eýsem, gyzyň başyny aýlajak boluşyň ýalanmy? Ony diňe men däl, kenizlerem görüpdür, onsaňam agaň öňüne düşjek bolup ýörmezler, türkmençilikde aýyp görülyändir.
 -Muňa seň nä dahylyň bar?
 -Ejemi Selçen üçün gudaçylyga ugratdym, men ony söýýän, olam meni, aramyza düşme...
 -Ol saňa şeý diýdimi?
 -Hawwa, diýdi, öwülýäkessin, Alla ursun!
 -.Eý, mahluk, sen nädip Halygy hapa diliňe alyp bilýäň? Ol seni ýaratdy, adam etdi, sag bolsuna derek ýalançylygyňy onuň adyndan tassyklatjak bolmaň näme? Eger aýdanlaryň dogry bolsa, kim gyzyň ýüregini awlap bilse soňky, ýöne men saňa ynanmaýaryn-diýip, gaharyndan birneme saplanan Alp Arslan jogap gaýtardy. Her zatda bolsa bu söz göwne münkürlük tohumyny ýaýradypdy. "Eýsem, Selçen ikimizde söýýän diýip ýörmi-kä? Eýle zat bolup bilmez ahyr! Onda agam nämä esaslanýarka? Ýa agzyna gelenini samraýarmyka? Ejemden soraýyn, kime gudaçylyga baranyňy aýdar." Ol köşgüň gat-gat jaýlaryndan geçip, çep ganatda, öňüni gür baglyk tutýan pessejik palçyk jaýa baranda ejesi tikin tikýärdi.
 -Eje, köşgüň bişen kerpiçden, gül ýaly jaýlaryny taşlap bi hütdük palçyk jaýda ýaşamaň näme, ýa henizem şähre öwrenişip bileňokmy?
 -Oglum, gumly gumda ýaşasa, dagly dagda ýaşasa gowy, alty ýyl bari şähre öwrenişip bilemok, wah, Äleme aýytdymam, maňa degme, Mahan obadaky mülkde goý diýip, bolýan däl-dir-dä. Iki oýnam dowaryň yzyna düşen çarwadym, indem köşgüň hojalyk işleriniň garamatyny boýnyma

-Şazadama yşk heseri degipdir,Maru-Şahu-Jahanda gujurda, güyç-

kuwwatda deňi taýy bolmadyk begimiň ýregini awlan gözel kim-kä?
-Ol....-Alp Aeslan tasdanam ol seniň gyzyň diýipdi,soňky pursatda dilini dişläp yetişdi.

-Salgy bermek hökman däl,başym dik bolsa ol seňki bolar.
-Ene-atasyny göwnärmi-kä?

-Şazada giýewisi boljak ata-ene ikerjeňlemän razy bolarlar,ýogsa-da, olar haýsa obadan,kimlerden,tiresi haýsy?

Ol bu soraga jogap berip biljek däldi, ýagdaýyna düşünişip aljyrady, gara dere batdy,nar ýaly gyzardy,köpi gören serdar onuň arkasyna kakdy-da-Wah,men guraýyn,jogap berip bolmajak soragym bilen aljyratdym,günämi geç.Şu günler menem aljyraýan, ýagyş ýagmaýanlygy sebäpli mülkümdäki ekinlerim gurap barýar,näme etjegimi bilemok-diýdi.

-Alladan ýiti zehin bermegini sorap,aýatlary okap Atabegimiň ýanyna barýarkam ,aýagym çukura gaçdy-da, köwşüm batgada galdy.Köwşümi aljak bolup Beýik Biribary ýadyndan çykarypdyryn we belli bir derejede ondan daşlaşypdyryn,şonda men ýer depýän daýhan iki aýagy batga batsa-da zehmedem çekýär,Allany hem ýatlaýar,men bolsa şonça bolup bilmedim,günämi geç diýip agladym,bir görsem,batga batan köwşüm biri ýuwan ýaly ýalpyldap dyr. Aýytjak bolýanym,sizem ýagmyr ýagdyr Soltanym diýip ýüregiňiz bilen sorasaňyz arzuwyňyza ýetersiňiz.

Saw Tegin beýleki çagalaryň türgenleşik wagty şazadanyň çete çekilip töwür edişini,namaz okaşyny göre-göre gelensoň- Namaz wagty bolupdyr,gel,ikimiz bile okaly , Alladan dileg edeli!-diýdi.Olar nanaz okadylar,namazdan soň namazlykdan turmadyk şazada uzyn dilegler etdi.Salym geçmänkä gara-gara bulutlar asmany gaplady,birdenem jala geldi.Olar ylgaşlap,golaýdaky bagyň aşagyny özüni atdylar.

-Synamag-a islemändim,ýöne gözümiň alnynda bolup geçýän wakalar seniň ýöne-möne adam dældiğini subut edýär,merhemetli şazadam-diýip, Saw Tegin gözünüň ýaşyny eliniň tersi bilen sylady...

Oll duşyşyk ýerine gelende Selçen çynaryň aşagynda oturan ekeni.

-Arslan indi gelmese gerek diýip gaýtjak bolup durdum,näme keýpiň yok?

-Gelmese gerek diýýäňmi?

-Egleneňsoň diýäýdim.

-Eglenmez ýaly boldymy!Agam-a “Selçen ikimiz bir-birimizi söýýäs” diýýär.

-Şol ýaňranyň gepine ynanýarmyň? Waý,masgara diýsänim,dogry,ol bize ýygy-ýygydan gelýär,ýaňraýar,oturýar,Bessir bilen dawalaşýar, maňa lak atany weli ýadyma düşenok.Onuň ýüz gepinden biri hem dogry çykanokahyryn!

-Çynyňmy!?.

-Aýtdym-a,ýa sözüme ynanmaýarmyň?

-Ynanmýaryn-diýip, Alp Arslan çyny bilen,ha-ha-haýlap güldi...

Seljuklar Bagdady eýeländen soň şäheriň keşbi düýbünden üýütgedi,köçeler,köprüler abadanlaşdyryldy,täze metjid-medreseler , kerwensaraýlar guruldy,Togrul begiň permany bilen şäheriň ortasyndaky meýdançada kaşan döwlet ymaraty gikeldildi, onuň esasy girelgesiniň ýüzüne arap halypasy Kaýumyň görkezmesi esasynda “ Soltan Togrul-Rukieddin,Malik-la Maşryk wa-l Magrib “ ,ýagny”Diniň diregi ,Gündogaryň we Günbataryň Soltany Togrul beg “ diýen, altyn harplar bilen bezelen ýazgy ýazyldy.Mahabaty halamaýan Soltan ol atlardan ýüz öwürdi hem-de ýazgynyň aýrylmagyny talap etdi.Bu ýagdaý, uzadan ýerine elini ýetirýän halypany birneme öýkeletdi,gaharlandyrdam, ýazgyny welin aýyrmaga gyssanmady,sebäbi ol bu ýazgyny mahabat üçün däl, yslamy meýletin kabul eden türkmenleriň yslam dörali bári onuň goragçysy bolyp gelendikleri üçün ýazdyrypdy.Bu wakanyň töweregindäki myş-myşlar şähre ýaýrapdy,biri halypa seljuklaryň garşysyna goşun toplaýar diýse ýene biri halypa Rum döwleti bilen dil düwüşip, seljuklaryň garşysyna çykýar diýilýärdi,hakykatda bolsa Kaýum bu zatlary pikirinede getirmäýärdi,ýöne ol bir ýerde “gurulan ymaratlar ýykylyp hem bilner” diýip, ogly Muktada pikirini mälim edipdi. Hasan Sabbah ir bilen şäheriň merkezi meýdançasynda edilýän,edilmesede ediläýjek şeýle gürrüňleri diňlemek,maglumat ýygnamak üçün gelipdi,Orta boýly,burunlagragada garaýagyz hortan bu ýigit Bagdadyň etegini tutýan hünermentler şäherçesiniň dar köçelerindäki palçyk jaýlaryň biriniň gapysyny kakdy.Jaýlaryň bary meñzeşdi,daşky däl içki görnüşlerem gaty bir-birinden tapawutly däl.Barynyň önüni giň dalbar tutýardy,şondanam bir-biriniň içine girýän ötleme-ötleme otaglar bardy,ýöne, gapysy kakylan jaýyň bir üýütgeşik ýeri, daşky derwezäniň maňlaýynda bürgüdiň heýkeli bardy. -Geldiň-maýt,eglendiň weli nä döw çaldy-ka diýip howsala düşdüm,Soltanyň jansyzlary ysyrغانyp ýörmüşin diýýärler-diýip,gapyny açan orta boýly dolmuş ýigit seslendi. -Ganym,bilýäň-ä, uzak örüm bolmaz, meýdançada halypanyň üýtgeşik bir hereket etmejegini eşitdim,soň, kümüş ussalaryň ýanyna gelen alym Ibin Sinanyň ýanynda boldum. -Aý,ýoga,wah,telpegim ters geýilsin,ony görsem diýip ýördüm ahyr. -Görüp bilmesen gerek, şu gün Gürgene ugraýar. -Alymyň “ Halas bolmasyny” okap hiç sada düşünmedim . -Oňa düşünmek üçün kelle gerek, wezipe,pul diýsen zada düşünmersiň,dogry zady menem isleýän,ýöne, men köp okaýan.Alymyň adam paýhasy baradaky pelsepesinden ýaşamagyň maksadyna düşünmek düşünjelerini,maksadyňa ýetmek üçün ünsüni nämä gönükdirmegiň sapaklaryny alýaryn,bu bolsa Mazdak ýaly öz ýolumy tapmaga kömek edýär. -Mazdagyň nähili ýoly bolan?

baradaky gürrüni kakamdan eşitdim,kakam barly adam,keýpi-sapany gowy görýär,günde şady-horramlyk guraýar,yslamda gadagan edilen-u-edilmedik zatlara parh goýmaýar,namaz okamak,oraza tutmak,haja gitmek,zekat bermek ýaly ýollary tutman,çakyr içmek,öý goşlary,aýallary islegiňe görä ulanmak dogry diýip düşünýär,,Abu Müslime,Mähdä,Fatymanyň ogly Faruzza,Abu Muslimiň gyzyna hormat goýýar,oňa akylyja gyzjagaz diýýär,esasanam Mazdaga hormat goýýar,“onuň ýoly-meniň ýolum” diýýär.Mazdak bu ýoly ýurda ýaýratmak isläpdir emma Ajam patyşasy oňa garşy bolupdyr.Mazdak hilä ýüz urýar,oda sejde edilýän diwaryň ýeňsesinden ýerasty ýol ýasap,öçmeýän odyň gabadyndan deşik deşdirýär,dumly-duşa jarçy gönderip,özünü asmandan inen pygamber diýip yglan edýär.Şeýdip, özünü ýaradan beýik Alladan hiç hili tamakyn bolman, bendeleriň öz islegleri boýunça ýaşamagyna,,ähli zadyň ortalyk bolmagyna çagyryýar.Her kimiň islegi doly azatlykdyr diýýär,özünü beýiklerden beýik diýip tanatmak isleýär,emma beýiklerden beýik Alla bardygyny kabul etmeýär.Ak sakgalyna gara reňk çalyp,ýüzüni gül suwy bilen timarlasa ýaşardym diýiň düşünen Mazdak, öçmeýän odyň ýeňsesindäki deşige adam goýyp ,hile bilen özüniň pygamberdigini patyşa Kubada inkär etdirýär,garşysyna gaýdanlary diriligine ýere gömdürýär.Kubadyň ogly, okumyş Nowşirwan, Zend-Awestanyň,Zoruştyň ýazgylarynda hemme zadyň ortalyk bolmalydygy baradaky ýazgylaryň ýokdugyny bilip,akyldaryň kömegi bilen Mazdagyň garşysyna çykýär.Ol adamlaryň ýygananan ýerinde Mazdaga-“Sen öý goşlary,ähli zat ortalyk diýýärsiň weli, bi ýollar,köprüler,binalar kimiň haýryna bolar,aýallar ortalyk bolsa, ondan önjek çaga kimiň nesli diýerler!?”Aýdaly, patyşamyz Kubat tagtyny kakasy Pöwrüzeden aldy,seniň ýoluňda patyşamyzyň kakasyny kim tanar, oňa çöp düýbi diýmezlermi?Maksadyň Ajamyň patyşa neslini köki-damary bilen ýok etmekmi?”diýip,ýüzlenýär.Nowşirwanyň soraglaryna jogap berip bilmedik Mazdagy tutýarlar,onyň başaşak ýere gömdüren 12 müň adamly mazarystanlygynyň ortasynda,guburyny özüne gazdyryp,aýaklaryny ýokary edip gömýärler.Hekaýanyň soňy pyjagaly, ýöne Mazdagyň hile bilen tagta geçişini, maksadyna ýetmek üçün guran hilelerini ýatlamany gowy görýäriň,maksadyma ýetmek üçün men ondanam beter gileleri ulanaryn-diýip,Hasan sözne dyngy berdi. Hawa, Hasan Mazdagyň edişi ýaly aýyň,günüň,ýyldyzlaryň kömegi bilen hasap ýöreden bolup,keramatly Mäne babanyň elinde okanda, käbir syrly tilsimleri öwrenip,özünüň gýçli,gudratly adamdygyny wagyz edip başlapdy.Mazdak, ýyldyzlaryň kömegi bilen bir güýçli adamyň dünýä injegini, onuň döretjek dininiň beýleki dinlerden üstün çykjagyny kitaplardan okap, şol adamam men bolmaly diýip yglan eden bolsa,Hasan ony edip biljek dälde,sebäbi Muhammet pygamber we yslam dini peýda bolupdy,indi ol dine bukulyp, diniň içinden “täze şaha döretdim”diýmelidi,şeýle ýol bilen dünýä dalaş etmelidi.Onuň üçün

bolsa köp okamaly,bilmeli,adamlaryň gözünü baglajak syrly tilsimleri öwrenmeli,ýanyňa wepadar ýaran gözlemelidi.Aba Ganym onuň çeňneňine ilenleriň ilkinjisidi.Maryda bile okan döwürleri Hasan Ganymyň agzyndan, gulagynyň ýeňsesinden,kisesinden teňňe çykaryp bilýärdi,özem ony,Ganymyň kiseleri bilbiliň ketegine dönen wagty,pulyň tüýs gerek wagty ,hasam täsirli bolar ýaly edýärdi.Şeýdip, Aba Ganym Hasanyň ynamdar ýaranyna öwrülipdi.Hasan, ir döwürde batanitler adyny alan dini akymyň öz ýoluny ösdürmek maksady bilen turyzan gozgalaňyny hem-de olaryň “Şähristanly hudramdinliler” we“Şaýylaryň galiýäsi” atlar bilen ikä bölünen toparlarynyň düzgünlerini öwrendi,şonda ol, atlary dürli hem bolsa maksatlary bir bolan dini toparlary döredip boljagyna düşündi.Geçmişiň tejribesini sapak edinip, her welaýatda döretjek guramasynyň atlary başga bolsa-da,maksady bir bolmalydy,meselem Bagdatda,Mawrennahrda,Gazminde onuň ady goý, harmatalylar bolsun,Müsürde ysmaýyllylar,Reý-de halafatamlylar,Gürgende muhammireliler,Ysfahanda-bitinitamlylar,Kuf-da-mubarikatamlylar bolsun,atlary dürli bolsa maksady bilinmez,göze ilmez... –Näme,kisäňde puluň gutardymy,gytaran bolsa mende bar-diýip,Hasan başyny egip oturan Ganyma ýüzlendi. Sende bolany bilen pully boldygym däl,ýa ýene daýzama habar ýollaýsammykam?

- Öňem az soramadyň,hökümdaryň baýlygy köp hem bolsa gelişiksiz bolýar. Ýöne paýhasly aýaldan öwrenmeli zad-a kän... Saida daýza Ganymyň dünýäden öten kakasynyň ýekeje aýal doganydy,äri ir ýogalansoň ýaş,keselbent ogly Mejidi Reýe hökümdar bellemekden saklanyp,kesekileriň nazaryndan görmegeý ýüzünü gizläp, ýurdy dolandyryýardy.Tüýi bozuk,aýalbaz,hiç zatdan gaýtmaýan Masyt Gaznaly onuň görk-görmeği barada eşidip, özüne bakna aýal bolmagy talap etdi-“Seniň adyma hutba ygılan etmegiň we zikge kakmagyň, salgyt tölemegiň gerek,ýogsam men bararyn,alaryn,Reýi berbat kylaryn,seni oýnaşym edip ulanaryn”diýip,nama gönderdi.Saida hanym haty getirene “Soltan Masuda aýt,şindi adamym dirikä men hernä onuň ýoly şu ýerlerden düşmäbilse ýagşydyr diýip howatyr ederdim,ýöne, ýan ýoldaşym ýogalyp, hökümdarlyk borjy gerdenime düşende,ol aiada ýürekden çykyp gitdi,indi , eger sen üstüme geläýseň,başymy alyp geçmaryn,seljuk doganlarymdan kömek hem soramarynda söweşe okdurylaryn,çünki munuň diňe iki netijesi bolup biler,iki goşunyň biri paýhyn ediler,eger men seni paýhyn edäýsem”Men Soltan Masydy ýeňdim” diýip dünýä habar ýaýradaryn,eger sen ýeňäýseň näme aýdyp biljek?Dogry,”bir dul zenany ýeňdim” diýip bilersiň,ýöne,aýaly ýeňmek şöhrat getirmez,diňe “Soltan aýaly ýeňip bilenmişin”diýip ýaňsa alarlar,bu bolsa abraýyňy peselder,onsoňam zenany ýeňmek üçün uly goşun sürmek gerekmidir diýip üstünden gülerler” diýmegi tabşyrdy.Saida hanym şeýdip, Reýi weýrançylykdan,halky horlukdan saklady,akylly

sözleri,ýerlikli delilleri Masydyň badyny gaçyrdy.Bulary pikirinde aýlan Hasan-Dost, daýzaň ýanyna gideli,maslahat soraly,guramamyzyň işini ýola goýaly-diýdi.

-Daýzamdan maslahat soraňda guramamyz barada dil ýaraýmagyn,al-petiňden alar,agzalalyk döretjek bolýaň diýip kowar,örümisi welin giňeltmeli,halys garaşyp ýadadym.

-Hawwa,ol-a şeýle,ýaňky Ibin Sina bir goşgysynda:

Eden işiň ökünip toba kylmak ne çetin,

Owwaly dünýä içre, ýalňyz galmak ne çetin,

Bu gün güýç ýetjek işiň-goýma asla ertire,

Çünki erte ýanyňy ýere bermegiň mümkün-diýýär,ine,men şondan gorkýan.

Dostlar ony-muny ederis diýip bolsady ekdiler,ýary gijeden soň uklap

galdylar.Daňa golaý hyzmatkär “gaçyň, jansyzlar öýme-öý aýlanyp del

adamy tutýarlar” diýip,olary oýardy we gizlin çykalgadan çykaryp

goýberdi.Bagdadyň garaňky köçesinden gaçyp barýan Ganymyň

haşylap”Içigar,men muňa düşünmedim” diýmesi eşidilýärdi.

-Düşünmez ýaly sat ýok,bizi Soltanyň adamlary gözleýär,ýöne,öňde

goýan maksadymyzdan dönmeris,göreş gizlin,gazaply dowam

eder,adymyz Zülkerneýin,pygamberler,Seljuk,Çagry,Togrul begler,arap

halypalary bilen bir hatarda agzalar,ýogsa,içigar bu kösehçlikler

nämämize gerek... Olar şol gaçyşlaryna

Hemedanyň üsti bilen Nişapura geldiler.Şäheriň etegiunde dagyň içine

girip gidýän ýoluň ugryndaky kiçeňräjik depede daşy bag-bakja bilen

gurşalyp,onçakly bir göze ilip durmaýan uly howludaHasanyň

maşgalasy,ejesi, kakasy,aýaly, iki ogly ýaşaýardy.

-Ýadap gelensiňiz,ýuwynyň,ardynyň,size soň gyzykly bir zady gürrüň

berjek-diýip,süňk bolup giden garry kakasy seslendi.

Hammamda Hasanyň aýaly Zubeýda içini tertipleşdirip ýördi,ärine gözi

düşenden “Işim bar diýip bir ýerlerde selpäp gidýär,garagöz bolubam

gelyär,hapasynam men ýuwmaly” diýip hüňürdedi.

-Subeýdam,ýagdaýyňa düşünýän,nätjek,oňmaly borsyň, ýüregime düwen

niýetimden gaýtjak däl.

-Onda menem çagalar bilen yzyňdan galjak däl,iki-üç aýda bir

görüň,ärli boldugymmy!

-Gidýän ýerim seniň barjak mekanyň däl,wagt geler,arzuwyňa

ýetersiň,altyn köşkde ýaşarsyň.

-Maňa sen gerek,altynyňam,köşgüňem derkar däl-diýip,Zubeýda

hamsykdy.

-Men gerek bolsam geçirimli,çydamly bol,indi bir

ýere gitsem yzyma derrew dolanaryn.

-Üç ýyl bäri şeýle söz berýärsiň,it oýnan ýaly

oýnaýarsyň,aldaýarsyň,haram heleýleň gujagyndan sypyp, hapa kiriňi maňa

ýuwdurýarsyň,beýdip,ýaşajak däl,atam öýüme gitjek!

-Içigar, şeýle zatlar diýmäge neneň diliň barýar?Aç etmesem,egin-eşiňiň

bolsa başga näme gerek?Diýenim bilen bolmasaň hezil bermen.

-Etjek däl,sabyr käsäm doldy,etjek däl,talagymy beräý.

-Talagyňy bermen,ýola salaryn-diýdi-de,Hasan aýalynyň dulugyna şarpyk çaldy.Ol aglap çykyp gitdi.Keýpine sogan dogralansoň Hasan ýarym-ýalta ýuwunyp öýüne geldi.Agşamlyk nahardan soň kakasy töwür etdi-de, tesbisini sanap şeýle diýdi.

-Men siziň ham-hyýallaryňyzdan ,hereketleriňizden habarly,oňlaýanymam bar,oňlamaýanymam,sebäp, bir işe başlamazyňyzdan ötri onuň taryhyny,geçmişini,asgyn,üstün taraplaryny gowy öwrenmeli,sebäp diýäniňde...

-Kaka,biz seljuklaryň agalyk adýän şäherlerinde gizlin toparymyzy döretjek bolýas-diýip,Hasan onuň sözünü böldi,emma muny halamadyk ýaşuly ýüzüni çytyp,başyny ýaýkady.

-Gepleýji säne bolsa-da, diňleýji dana bolsun diýen aýytgy bar,sözün arasyny bölmek terbiýeliň alamaty däl!Hawwa, ýaňky aýdyşym ýaly geçmişde çarwalaryň eýeçiliginde köp mallaryň toplanmagy oguz kethudalarynyň,han-begleriniň özbaşdaklyga ymtylmaklaryny güýçlendirdi,şeýle meýiller oguzlaryň gynyk taýpasynyň begleriniň arasynda hasam gylawly boldy,ilki Seljuk beg,soň agtyklary Çagry,Togrul begler öňe çykyp, oguzlaryň öňden gelýän däbini- oguz hanyň alty oglynyň ilkinji üçüsiniň Gün hanyň,Aý hanyň,Ýyldyz hanyň ogullary Oguz hanyň sagynda oturyp ýurdy dolandyrmaly,galan üç oglunyň nesilleri bolsa Oguz hanyň çepinde oturyp, sagda oturýanlaryň hyzmatynda bolmaly diýen däbi äsgermediler,netijede gaýy-baýat taýpasyndan bolan öz han-beglerini agdaryp,ýerine han boldular,diýmek, Oguz däbi gödek bosuldy,baýatlar öňki gulunyň hyzmatyny, namys görsede bitirmeli boldy,begleriň arasynda öňki guluna hyzmat etmejek bolup özüni heläklänlerem bar.Egerde siz gaýylaryň,baýatlaryň abyraýly adamlaryny tarapyňyza çekip -“Biz gula hyzmat etmelimidiris!”diýen şygary baýdak edinseňiz, etjek bolýan işiňiz ugrugyp gider,esasy zat, aýak astynda galan taýpalaryň namysyny, taýpa buýsanjyny oýarmagyň üsti bilen hereket etmeli.Mahmyt Gaznalynyň bu meselede nähili buýsanjaň bolanlagyny bilýarsiňiz ahyryn.

-Bilýän,menem baýatlardan-diýip,näçe iýsede doýmaýan Aba Ganym seslendi.

-Göräýmäge örän berk we kuwwatly görünse-de,Seljuk döwletiniň gowşak ýerlerini görmegi başarmak gerek!Soltanyň emri bilen wagtal-wagtal döwlediň uly wezipeleriniň seljuk nesillerine paýlanyşynyň şaýady bolýansyňyz, netijede mülke,wezipä eýe bolan emeldarlaryň,ýaş şazadalaryň garaşsyz hökümdar bolmak meýilleriniň döremegi kanuny zatdyr,döremese şol meýilleriň artmagyna ýardam bermeli, ine, siz şu ýerde kelle döwmeli,irginsiz işlemeli, kiçi böleklere bölmeşen uly döwleti sarsdyryp bolmajagyna düşünmeli.Siziň her bir herekediňiz,geçirjek çäreleriňiz agzalan ýollaryň üsti bilen amala aşmalydyr.Pikirlenip otursaň ýol kändir,ýöne gurama,topar döretjek,ýurda eýe boljak diýip oturanyň bilen iş bitýän däldir...

Abu Hasan ýaşlakda, daýysynyň elinde ýetim galypdy,agyr zähmede bişipdi,eşek münüp geçi bakypdy,daýysy oňa “şeýtana sapak beren eşek bilen geçini bakyber,köp zat öwrenersiň” diýipdi.Ýaşlykdan dāp-dessurlara sarpa goýýan Hasanyň okamaga,bilmäge höwesi çäksizdi,dogrysy,bassyr oturyp okaýmasa daýysy hem sylap duranokdy.Ol muny ýatlanda ýara yzy bildirip duran dulygyny biygtyýar sypaýardy...

Bir gezek ol öýüň işigindäki howuza suwa düşüp,arasynda kitap okap otyrdy.Daýysy çokgaja gara sakgalyny sypalap, Samanylar döwründen miras galan keşdeli-haşamly donuny egnine atyp,giden meýdany tutýan baglaryň düýbü ýumşadýan hyzmatkärleriň işine syn edýärdi,elinde almyrt agajynyň çybygy,aýagynda öküz derisinden tikilen hokgasy ,kellesinde pessaýja şypyrtmasy bardy,gözi ýumuk ýalydyram weli, işe syn edýändir,eger-de,özi ýaly sandan galan gullaryň biri “wah-waheý” diýip dyzyny epäýdigi, çybyk şarpyldap ýagyrnysyna degerdi,çybyk ýeterden daşyrakdaky gullar almytyny almaryn öýüdüýärdiler,emma zybyrdadyp zyňylan hokga olaryň yzyndanam ýeterdi,tisginip gidýän gul, dodagyny dişläp, başyny ýaýkaýarda, hokgany eýesine getirip bermegi ýadyndan çykarmaýardy,ony etmese öňküsindenem beter jeza aljagyny bilip durdy.Hokgany süňke dönen aýagynyň burnyna ildiren goja-Indi gaýtalaýsaň kelläni alaryn! - diýip gula haýbat atýardy.Hasan okamakdan ýadap, özüniň suwdaky keşbinden gözünü aýyrman, howzyň gyrasynda otydy,agzyny açsa suwdaky keşbi hem agzyny açýar,dilini çykarsa çykarýar,päki bilen syrylan gawun kellesini ýaýkasa ýaýkaýar,soň ol gulagynyň gymyldysyny suwda görjek boldy,bolmady.Hasanmydyr niýetinden el çekjek,ilki sag,soň çep gulagyny herekede getirdi, islese özüniň başarmajak işiniň ýokdygyna gözünü ýetirdi,begenjine gülüp hem goýberdi.Zyňylan hokga dulygyna şapylap degende bolsa tisginip, howzuň içine ýykyldy,diňe bir olam däl,howzyň gyrasyndaky agaç dulugyny erbet dildi.Okamakdan başga zada ünsüni sowanda daýysynyň gazaply daranlygyny ýatlap, bu herekedi oňlady,şeýle berk okuw talap edilmedik bolanda ol häzirki bilýänlerini bilmezdi.

Ol onýedi ýaşanda, daýysy öz ýegeniniň gyzyňa öýlendirdi, gyzyň ýüzünü görmese-de,edenine kaýyl boldy.Ilkinji gije, sataşany Rudabanyň görk-görmegi ýerinde,mylaýym gyzdygyna gözi ýetip, ykbalyna begendi,ýogsam ene-atanyň saýlany köplenç ýigidiň ýa gyzyň hoşuna gelmeýänligini bilýärdi.Ol bir kemli maşgala duşanda hem seseni çykaryp biljek dāldi.Ýaşlar ilkinji günden bal bilen ýagyň garylyp gidişi ýaly agzibir ýaşadylar.Indi, daýysynyň berenine garap oturman, bir ýere işe durmalydy.Daýysy, köne tanyşynyň üsti bilen ony Tus hökümdarynyň debiri-hat ýazýan gullukçysy edip ýerleşdirdi.Işine yhlasly bolany üçün bir ýyldan kātiplige göterildi.Bilmeýän zady bolsa çekinmän, bilýänden

sorady, bolmasa kitaplary dörüp, soraga jogap tapýança gözledi. Diwanda eden-etdilige ýol berilse, kanun basgylansa, gulagy bilen eşidýän zatlarynyň ýalan dældigine göz ýetirse göreşdi. Çagalykda ýetimligiň, ýeter-ýetmezligiň şarpygyny dadanlygy, gullaryň gara zähmediniň agyrlygyny görenligi sebäpli, döwlet diwanynda käbir adamlaryň açgözligi, bikanun hereketleri ony agyr ýagdaýa düşürdi. Bular, gijesini gündüz edip okan kitaplaryndaky lezzetli durmuş, uçma baradaky bilýän zatlaryndan düýüpgöter tapawutlanýardy. Bassyr-bussyrlykdan daşdaky we dogruçyl häsiýeti, nogsanlyklary aradan aýyrmak üçün, geçmişiň salgy berýän ýollaryny öwrenmeklige getirdi, adalatly patyşalar, wezirler, Nowşirwan adyl ýaly adamlaryň bolmagyny küýsedi, ýurdyň patyşasy adyl, weziri parasatly, serkerdesi batyr, watansöýer bolsa raýatlaram işeňňir, yhlasly, zenanlary görmegeýden wepaly, ýeri boz we hasylly bolarmyş diýip okapdy. Muny amala aşyrmak üçün, türkmeniň döp-dessuryny döwleti dolandyrmaga ornaşdyrmady, Farabyny, Horezmini, Birunini, Abu Kindini, Ibin Sinany, gadymy grek dünýewi ylmyny öwrenmeli, bulary öwrenjek bolsaňam ilki Mäne babadan sapak almaly. Ol şeýle hem etdi, çörekli işini taşlap, pirden sapak alyp başlady. Bir gün akyldaryň gürrüňlerini diňläp otyrka, medresäniň uly otagyna ýygnanan märekäniň içinden uzyn boýly, çokga sakgal, başy selleli adam turup, mylaýym sesi bilen-Merhemetli pir, Siziň meseleleri, üýtgeşik täze ýorgutlary orta atyp oturşyňyza haýran galdym, munuňyz şerigata şek ýetirildigi dälmi? Mähelläni ýalan ýola gönderip, aňny zäherledigiňiz dälmi? Men muňa şu manyda düşüňäriň hem-de aýdýan täzelikleriňden toba edip el götermegiňizi towakga edýäriň. Siz, mesele işinde, ylymda, pygamberleriň, sahabalaryň ýolundam gysaryp, şeýtanyň ýorgudyna ýol açýaňyz, päliňizden gaýdyp, toba ediň!-diýip, töweregine garanjaklap mylaýym ýylgyrdy.

.-Men hormatly alymy tanadym-diýip, Mäne baba hem ýylgyrdy-Ýalňyşmaýan bolsam hormatly Ibin Sina, bu siziň öz aýtjak sözüňiz däl, erkiňiziň tersine, şeýtanyň aldowuna gidi, muny aýydýarsyňyz...

-Şeýle bolmagam mümkin-diýip, alym başyny ýaýkady, hakykatdanam, pire bu soragy bermegi, Garagum çöli bilen Gürgençden gelýärkä goja Mäsihi tutanýerlilik bilen haýyş edipdi. Asly rumly bolan Mäsihiniň kowumlary ir döwürlerde, hristian dininde dörän agzalylyk zerarly Wizantiýadan kowulypdy, bu ýerde ol, grek dilinde bar bolan ylmy işleriň uly bölegini türki-arap dillerine terjime edip, ylmyň ösmegine uly goşant goşupdy. Şeýle bolmagam mümkin, ýöne, Siz şeýtanyň mesele çözüş ýoluny ulanýarsyňyz, mysal, karz alynan pul yzyna gaýytmanka pul ýatýar diýeli, şu çözügütde Merhemetli ymamlaryň çözügüdiniň garşysyna gidýärsiňiz, ýa-da, biriniň maly ogurlanyp, soňam tapylypdyr diýeli, ymamlar malyň ogurlanan wagtyndaky gymmatyny bermeli diýýärler, Siz bolsa tapylan wagtyndaky gymmatyny diýýärsiňiz. Çözügi şular ýaly özüňüzçe çykarýan meseleleriňiz sanardan kän, Sizi aýyplamda

men şulary göz öňüne tutupdym...

-Düşündim, bu tapawutly ýorgutlary, halkyň bähbitli tarapyna ulanmak üçün ussatlaryň görkezmelerinden çykdy, "Nawfagül jebiyri" atly kitapda şu jogabym bar, onsaňam pygamberimiz "Alymlaryň haýsyda bolsa bir çözgütde bir çukura tüýkürmezlikleri ymmatym üçün peýdalydyr" diýýär ahyryn. -Eflatunyň ylmyndan

habarlydygyňyzy bildim, ýöne, subut edilen zadyň Allanyň gudratyna baglydygy baradaky düşünjeden saplanyp bilmeýärsiňiz!? -diýip, Ibin Sina piri barlamak niýetinden el çekmän, gaýta hüjüme geçdi. Mäne baba, çalasyňlyk bilen Ibin Sinanyň elindäki äýnegiň daşky gutusyny alyp, ýokary zyňdy-da, täsin täsiri bilen ony ýere gaçyrman saklady: -Ine, siz güýç täsiriniň kanunynda, jisimleriň hemmesi öz tebigaty boýunça merkeze ymtylýar diýýärsiňiz, emma, bu guty näme üçün howada asylyp dur? --Bu maňa tanyş däl-diýip, Ibin

Sina boýnuna aldy- Ýöne, guta täsiriň ýetýänini bilýän, şonuň üçünem ýere gaçanok. -Men

Nişapura, Mara barsamam, rugsat bermesem guty ýerinden gozganmaz, sebäbi, munda Allanyň gudraty bar, oňa sygyndym, olam maňa kömek etdi-diýip, pir arkaýyn jogap berdi. Ibin Sina ilkinji gezek oňasyz ýagdaýa düşdi, ähli ylymlardan baş alyp çykýan, olaryň täze ýollaryny äleme ýaýýan, ruhy ylmyň kerwenbaşysy, 480 den gowrak kitap ýazan zehinli kişi aljyrady, görýän zadyny düşündürmekde ilkinji aýdan zadyndan başga delil tapmady, beýnisinde "Sözümiň dogrylygyny subut etmek üçün gudraty güýüçli Alla sygyndym" diýen söz, gutyjygyň asylyp durşy ýaly asylyp dur. Eýsem bi tilsim däl-de, Allanyň gudraty myka? Ol aljyranlygy üçün keltejik derläp, ýüpek ýaglygy bilen ýüzüni süpürdi-de. -Siz meniň bilýänlerimiň aňry ýanyna göz ýetirýärsiňiz, berekella! -diýdi. -Meniň göz ýetiren zatlarymy Sizem bilýär ekeniňiz! -diýip, Mäne baba jogap berdi. Şundan soň, talypalaryň dabaraly ugratmagynda Mäne baba gözünüň ýaşyny süpürip, Ibin Sina bilen hoşlaşdy. Bu duşuşyk soňky duşuşykdy. Haçanda Mänä babanyň kazasy dolanda, Ibin Sina şu setirleri ýazypdy.

Geljekden geçmişe çen, bilýän dünýäniň tabyn, Açdym

älem sylaryn, çykardym hasabatyn,

Ýöne çözüp bilmedim, galdy ýalňyz bir düwün

Düşüksiz maňa mydam, merhumyň bi tabydy..

Hasan bulary aňynda aýlap otursyna dini döp-dessurlara berilen, olary joşup ýerine ýetirýän pir, Allanyň ruhyna siňýändir, gudratyna akyl ýetirýändir, namazda, Gurbanlykda oňa sygynyp täzelenýändir, joşa girip, duýgular dünýäsindäki hyýalynda Allany tanaýandyr, oň bilen gepleşip bilýändir diýip düşünýärdi, emma, muny başga ýollar bilenem düşündirip bilýän bar ekeni.

Iki alymyň ylym we din baradaky pelsepeleri deň gelmeýärdi, Ibin Sina Iki taraplaýyn hakykat

taglymatynyň tarapynda-dy,ýagny,ylmyň din bilen ýaşamaga haky bar,biri beýlekisine tabyn däl,özara hormata ýugrylan hereketde bolmaly diýýärdi, Mäne baba bolsa ylmyň ýaşamaga haky bar,ýöne,Gurhanyň,pygamberiň görkezmelerinden çykmary däl,iň uly ylym Hudaý hakdaky ylym bolmaly diýýärdi,yslam taglymaty Gurhany,sünnäni,şerigaty,pygamber ýörelgelerini kabul etmektir,adam şonda Hudaýa ýakynlaşýar diýýärdi.Sopular doganlygyny döredip, Nişapurdaky guran medresesinde ýüz ýigrimi sopunyň şerigat,magryfet amallaryny özleşdirmekleri üçün yhlasyny gaýgyрмаýardy. Hasan,gaznalylar döwründe, iki alymyň horluga sezewar edilmesi bir düşünişmezlik diýip hasap edýärdi. Hakykatda welin,Gaznada alymlaryň işlemekleri,ýaşamaklary üçün ähli mümkinçilikleriň döredilenligini, harjyň gysganylmanlygyny, ýöne, Hökümdaryň ýörüşlerine gatnaşmagyň hökmanylygy öňe sürülýärdi.Ine, şu.meselede ylalaşmadyk Ibin Sina Gürgenden gaçyp,çölün üsti bilen Nysaýa, Abuwerde,Mara,saň Nişapura gelipdi hem-de Mäne babanyň hormatly myhmany bolupdy.Nişapuryň kazysy Ali Nugman, Mäne babanyň il arasynda uly hormatdan peýdalanýanlygyna görüplik edip, öz wezipesiniň eýelenmeginden gorkusyna, Nişapuryň häkimi Abu Bakryň adyndan, Soltan Masuda hat gönderdi-“Meýhanadan-Mäne obasy ir döwürlerden bari emirleriň meý içýän mekanydy-bir adam Nişapura geldi,özüne” men sopy” diýip, şüweleňler guraýar,Gurhana düşündiriş bermän,hadyslary agzaman münbere çykýarda şygyr okaýar,birsyhly kaşaňlyga ymtylýar,saz çaldyrýar,ýaşlary raks oýnuna gönükdirýär, bu bolsa bilşiňiz ýaly ýoldan,dinden çykma bolýar.Olar süýji naharlary, gowurlan towugy, dürli ir-iýmişleri symyşlaýarlar,özlerini edermen saýyp, öňünden adam çykar öýdenoklar.Ol gaty men-menlik edýär,hetden aşýar,hereketleri döwrümize gabat gelenok,durmuşy däl, sypatlary sopy sypatlary däl,şonda-da,Nişapur halky ýüzüni oňa tarap öwürdi,netijede, ýoldan çykyşlyk başlandy,bulagaýlyk döredi.Wagtynda çäre görülmese,olar bütün şäheri alar gopky bar!Siziň sadyk gulyňyz ,Nişapur häkimi Aby Bekr, baş kazy Ali Nugman...”Soltan,haty barlap,netije çykarmagy ymamlara tabşyrdy,ýöne, atly alymlaryň,Abu Hasan,Aba Ganym,Hasan Sabbah,Älem Kunduzly ýaly talyplaryň arka durmaklarynda,taryhçy alym Birunynyň goldowy bilen bir bada Mäne baba azar bermediler.Gazna döwleti seljuklaryň eline geçmedik bolanda akyldaryň ykbalynyň nähili boljagyny çaklamak kyn däl.Bir näçe wagtdan soň häkim bilen kazy, töhmet atansdyklary üçün Mäne babadan ötünç sorap aýagyna ýykyldylar... Tayplar,sapakdan soň alan bilimlerini has çuňlaşdyrmak maksady bilen pikir alyşardylar,jedel ederdiler,köplenç Aba Hasan bilen Hasan Sabbahyň jedeli uzaga çekerdi.Hasan Sabbah pul dileýän diýip Aba Ganymyň ýüzüni alanda:-

-Alym Faraby

-Adam ömrüniň dowamynda her bir zatda diňe adamkerçilikli hereket eden ýagdaýynda bagtly bolup biler diýýär, sen bolsa atdaş, sähel sat

üçün adamyň ýüzüni alýaň!Kämil,sahy bol, sahylyk mazmuny boýunça
gara niýetsiz edilýän ýagşylykdyr,adama ýagşylyk emegi endik edin-
diýip,Aba Hasan igendi.

-Men zikge kakamok, pul bermämde ýamanlyk bolýan bolsa goý,şeýle
bolsun.Akyldar Biruny “Diňe ylma daýanyp, ýagşylygy gazanyp, adaty
durmuşdaky ynanjyňa daýanyp bolsa ýamanlykdan daşlaşyp bolýandyr”
diýýär,goý,olam garnynyň aladasy bilen gezmesinde,köp okap,ylmyň üsti
bilen gazanç etsin!

-Adamyň bilim almaga bolan arzuwy çäksizdir,ýöne, paýhas terezisinde
ölçenmedik her bir bilim dogry däldir, kämilleşen bilim kämil
herekedi talap edýändir, bilim ähli zadyň janydyr,jan şemdir,bilim şemiň
körügidir,akyl ýagydyr.Adam öz gününden, bagtyndan nägile bolsa
asgynlygyň,gowşaklygyň alamatydyr,erbetligiň oduny erbetlik söndürer
diýmeli дәl,ot tutaşsa bir-birini söndürmez,ony diňe gowulyk
söndürep.Senem gowulyk et, dostyňdan zadyňy gysganma.

-Rumlular,biziň alymlarymyzyň ylmy açyşlary “ ylma we paýhasa garşy
gelýär,taglymatlary tebigat ylmyna daýansa-da,adamyň durmuşyna дәl,
dine baglanýar” diýýärler, sen bolsa...

-Biziň dine baglylygymyz hakdyr-diýip,Aba Hasan maňlaýyna düşen
saçyny eli bilen syldy-Diniň esaslary anyk we tebigat bilimlerine
daýanyandyr,eýsem, Horezminiň, Farabiniň işlerinde, adamzat jemgiýetiniň
özüşine,gelejegine,halkyň bagtly,eşretli durmuşda ýaşamaklaryny üpjün
etmekdäki bar bolan meselelere köp üns berilenligini, pikirleriň
umumydeňlik hamyryna ýugurlanlygyny bilmeýänler bar bolsa,goý,olar
körzehindiklerini bizden görmesinler.Oguzlaryň, rumlaryň,döwlet
gurluşyna,medeniýetine,sungatyna eden täsiri,rumlylaryň oguzlara eden
täsirinden has ýakarydyr

.-Horezmi yslama, Mary alymlary Habaş Hasyp hristian dinine,Ýahýa
Mansur ýehudy dinine,Halyt Merwurydy otparazlyga uýýanam
bolsalar,bile ýaşap, bile hem döredipdirler,dini garaýyş,ynam päsgelçilik
bermändir,emma sen, bu meselede barlyşyksyz ýoly saýlaýaň!Eýsem
men, dini başga bolsam ýa bir din akymymy döretsem,seň bilen deň
okamaga,ýaşamaga hakym ýokmy? -

Diýjek bolýanyňa düşündim,gözüň bulagaýlykda,könlüň Kap
dagynda.Yslam ýörelgesiniň bozulmagyny halamok,saňa-da gowy bolmagy
maslahat berýän,indi soragyň barada. Yslam ýaňy ýaýrap
ugranda,türkmenler ony meýletin kabul etdi,başga dinlere uýýanlaram
onuň artykmaçlygyna kem-kemden düşüniپ ugradylar.Ýehudi dinine
uýýan Batist atly alymyň, halypa Mamunyň maslahaty bilen yslamy
kabul edenini, soňam Marydaky “Paýhas öýünde” beýleki alymlar bilen
bile işlänligini bileňokmy?Ine,sen pars dilinde gürleýärsiň,arap,türk
dillerini gowy bileňok,ýakarky ýagdaýlara göz ýetirmek üçün köp dil
bilmeli... -Özüme geregimi bilýän.

-Özüňe geregiňi bilmeli дәl-de, Ibin Sina ýaly, dilini suwara bilýän

arapdanam arap dini gowy biljek bolmaly.Ol ,arap-türk dilleriniň özara gatnaşygy barada pikirini aýdanda arap alymy Mansur-Men türkmen dilini bilemok,ýöne, arap dili barada seňem ylmyň çäkli ahyryn,herhal bilmeýän zadyň gürrüňini etme-diýip,Ibin Sinanyň çetine degipdir.Şondan soň alym arap dilinde üç kasyda döredip,alym dilçiler Amide,Samide,Sahaba okadýar,soňam -“Biz bu kitaby çölden tapdyk,gözden geçirip manysyny aýdaýmasaňyz başym çykanok!”diýip,Mansura berýär.Emma,Mansur ýazgydaky bir topar täze arap sözlerine akyl ýetirip bilmänsoň, alym , şol düşündürmesi kyn sözleriň,pikirleriň arap dili baradaky ýazylan kitaplaryň haýsysynda bardygyny aýdanda, Mansur ýazgylaryň alymyňkydygyna düşünýär we eden herekedine ökünip, ötünç soraýar. -Diýmek alym,araba, arap dilinde öz pikirini aýdyp bilýänligini subut etmek üçün ýazgylary döredipdir-dä,haý berekella!-diýip, Aba Ganym seslendi.

-Beýle ýazgyny öz türkl dili barada ýazmaly ekeni,ýogsam, ,Kaşgardam Mahmyt atly biri, gedaý ýaly, çöp däl,gep çöpläp,obama-oba aýlanyp ýör... ---Alyma dil ýetirme!-diýip,Aba Hasan Hasan Sabbahyň sözünü böl-di-Ol dilimiziň gelip çykyşyny öwrenip beýik iş edýär,sen bolsa.. Şol wagt talyplaryň ýaşaýan otagyna biri girdi-de”Soltan Togrul begi garşylamaly,üç müň leşgeri bilen gelýär!”-diýip, gygyrды.Aba Hasan,medresäniň äpişgesinden joşup akýan Giruryt derýasyna seredende,kenar bilen Togrul beg,ýanynyň goragy bilen ýetip gelýänini gördi.Talyplar gyssagly meýdança çykdylar.Onýança Togrul beg,medresäniň önünde, özi üçün taýýarlanan haly düşekçede oturan pir bilen gadyrly görüşdi,ýüpek ýassygy berip,onuň sagynda oturды.Şazadalar we beýleki han-begler onuň iki gapdalynda ýerleşdiler.Talyplar ýygnandylar.Mäne baba ýassyga ýaplandy-da- Hökümdaryň işini Gudratly Taňry rowaç etsin!-diýdi-Nişapurdaky tagtda öň dünýäni tabyn eden, demi daş ýaran Soltan Mahmyt,soň ogly Masut oturды,indi onda sen oturmaly,senden soň kimiň oturjagyny Alla biler.Bu bir aýlanyp duran çarhypelekdir,ägirt güýç öz kanunlaryna daýanýandyr,oňa kim boldy, parhy ýokdur.Saňa ogul,paýhasy elden bermezligi,Alladan gorkmagy, adyl bolmagy maslahat berýärin.Eden-etdilik halkyň depesinden musallat bolup indi,Masudyň mysalynda ony tenimizde barladyk. Ýanyma gelmegiň bilen Allanyň önündäki-Soltana tagzym etme borjymy berjaý etdim,bilgin ki, Nişapurlylaryň iň uly ýaragy Alla sygynmak bilen namazdyr,olary sylasaň,enşalla, işiň rowaç alar! Piriň gepi Soltana ýarady,işiniň rowaçlygy üçün piriň dilegi has wajyp,has möhümdi,ýogsam,onuň sagynda oturmanda-da, ýüpek ýassyk bermände-de,Çagry begiň talap edişi ýaly, Nişapur şäherini leşgerlerine taladyp,zorlyk ulanyp ,gül-pürçük meýdanlary ata basgyladyp bilýärdi,oný etse ilatyň daga siňjegini,şäheriň gugaryp galjagyny,bag-bakjalaryň ýok boljagyny ,özünüň gargyşa galjagyny bilýärdi,şol sebäpli

agasyňyň talabyna ýok diýipdi.

-Hormatly piriň gepi ýarady, ýüz ýedi ýaşda dünýeden gaýdan atam Seljuk begi sylaýşym ýaly Sizi sylaýan!Huzuryňyza gelmegimi oňatlyga ýordum!Siz kyn görmän peýdaly maslahatlary berip duruň,bize howp nireden abanar aýdyň!

-Daşardan sizi ýeňip biljek güýji göremok, aýal ara düşüp,içki howpyň döremegi welin ahmal.

-Daşymy gallan kowumlarymyň içinde Seljuklaryň şan-şöhradyny belende galdyrjak barmydyr?

Mäne baba ýeňillik bilen ýerinden turup, Soltanyň iki egninde oturan beglere,olaryň yzyndaky ýetginjeklere,çagalara gözünü aýlady,Togryl begiň sagynda Ýakytly beg bilen Gara Gurtdan soň üçünji orunda oturan 13 ýaşly Arslanyň elinden tutdy-da-Ine, şu oglan halkyň agzyny birikdirip, kerweni öňe alyp gider!-diýdi.

-Hormatly pir,ýalňyşýan-ä däldir?-diýip,Gara Gurt sorady.

-Ogul,babaň ýalňyşmaz.Men ýetginjegiň gujur-gaýratyny görejinden aňýaryn,paýhasy,akyly sözüň göçme manysyna çenli seljerip, netije çykarmagy başarýar, bu bolsa il garamaty boýnuna düşjege gerek zat! Arslan, bir elinde silkme telpegi, beýleki eli Mäne babada bolanlygy üçün ýygrylyp, bal iýen dodagyna gonan aryny kowup bilmän azara galýardy.

-Hormatly pir, wezirim bolmagarazylyk berermi-kä?

-Men garradym,ýöne zehinli şagirtlerim bar,meselem, Älem Kunduzly.

-Goý,ol baş wezirim bolsun!Maňa ýene-de, döwieti dolandymakda , ilçilik işlerinde ylymly-bilimli oglanlar gerek!

-Elimden gelenini ederin,şeýle oglanlar tapylar,maňa azajyk maý ber,bir haýyşym, biz, altmyş ýyllap hökümdarymyza Soltan diýip ýüzlenmäg öwrenişipdiris,saňada şeýle ýüzlensek garşy bolmarsyň-da?

-Gep maňa näme diýilip ýüzlenilmeginde däl-de,permanlarymyň ýerine ýetirilmeginde!Soltan sözi ýaraýarmy, goý,şeýle bolsun!

-Men Soltan adynyň resmi dakylmagynyň tarapdary.Hökümdara her kim islegi boýunça ýüzlense bolmaz.Togrul bege Soltan derejesiniň berilmegini teklipe dip, halaýyk,size ýüzlenýärin, goldaýarmysyňyz?-diýip,Mäne baba töweregine garanjaklady.Märekedden “Razy”,“Godaýarys” diýen sesler eşidildi.

-Hormatly pir islese, bir goşgujyk okap bermekçi!- diýip,Soltan iki küplet goşgy okady,onuň ýogyn sesi, howlukman aýdýan sözleri dilmaçlaryň kömegi bilen pars,arap,ermenigürji,grek,rum dillerine terjime edilip märekaýetirildi,şeýdip, ilki başdan halk arasyndaky howsala aradan aýryldy,şygır terjimesinde welin terjimeçiler ejiz geldiler.

-Soltanyň başarmajak zady ýok,gel,aý,ýaramazja şygır ýazyp göreýin diýipdir,olam ussatlarça başardypdyr-diýip,goşgyny diňläň Mäne baba ýylgyrды.

-Pirimiziň adyllygy hormatymy artdyrýar,ýüzümi welin gyzardýar-diýip,Soltan hezil edip güldi -Siziň içiňizde ýaş şazadalara mynasyp terbiýe berip biljek zehinli sopylar bolmaly!Bürgüt tebigy döreýşi

boýunça her nä ukuply bolsa-da, eldekileşdirip, gerekli terbiýäni bermeseň,horlyk görkezmeň aýagyna altyn halka dakdyрмаýar, ýa-da, altyn-kümüşi magdandan arassalaýançaň müň deşikden geçmeli,şeýle zähmet görmese gyz-gelinleriň bezegi,şalaryň täji bolup bilmez.Bu uly hormata

mynasyplar barmydyr?
-Teklibiňiz asman şalygna ýetip,
Günüň nurly keşbin kalplara ýaýdy,
Meger kyn iş sogan gabygy ýaly,
Ap-aňsat çözülip ýüzlere çaydy-diýip,Älem Kunduzly öňki endigi boýunça sözünü şygyr okamak bilen başlady-Eger Soltan rugsat etse, sopularyň arasynda bu wezipä kimiň mynasyplygyny şyh Şamanydan soramakçy.

-Meniň Aba Hasan atly kätibim bardy,ol häzir pirimizden sapak alýar,zehini bilen uçup barýan guşy tutýar,derýadan balyk çykarýar,wagşy haýwanlaryň dilini tapýar,eldekileşdirýär...
-Aýdýanyňyz dogry,ýöne, ol heniz ýaş!-diýip,Kunduzly şyhyň sözünü böldi.

-Hasan deň-duşlaryndan has öň ylmyň esaslaryny kämilleşdirdi,köňül baýlygy arassa çeşme ýaly çogup dur,bir ...
-Şazadalaryň terbiýesi üçün kalbda mähir bolmaly-diýip, Kunduzly ikinji gezek şyhyň sözünü böldi-de özüniň Hasana bolan münkürligini äşgär etdi.

-Kunduzly adamyny tanaman baha kesýär, kalbynyň mährini kesgitleýär,goý,şeýle bolsyn,ýöne men sözümüň iki gezek bölünmegini geçirimsizlik hasaplaýaryn,men...

-Siziň gürrüňini edýän ýigidiňiz pirimiziň şägirdi däl-dir-dä?Ony çagyryň!-diýip,Togrul begem onuň sözünü böldi hem-de çylşyrymlaşyp barýan jedeliň arasyny kesdi, soň märekeden saýlanyp huzyryna gelen Aba Hasana ýüzlendi-Wagt diýen bir ganatsyz guş bar,bizem oň guly bolmaly,Hökümdarlyk täji bilen hoşlaşmaly,ýazyň yzyndan tomus,güýziň yzyndan gyş gelýär, şazadalara gowy terbiýe bermeli .Döwletimiziň raýaty bol-elinlikde,asuda,parahat ýaşadylar,garybyň hemaýatçysy boldylar,özara hoşamaýlygyň iýmitini iýdiler,çagalar ýurdyň rahat sallançagynda kiçigöwümliligiň süýdini içdiler,eger bizden soň ejizeganyň bir açgöz tagta geçse , raýatlar bidüzgünçiligiň gurbany bolmaz ýaly mirasdüşer şazadalara gowy edep-terbiýe bermeli,has dogrusy, türkmeniň öňden gelýän Atabeglik däbini ösdürmeli,şol hormatly wezipä seni hödürleýärler,Hasan!Terbiýelenjek çagalar ýurdyň göwher gaşy, hökümdarlyk gymmatlyklaryň başy bolansoň bu işe ähli güýjiňi,yhlasyňy,zehiniňi sarp etmelisiň,hormatly pirimiziň şägirdi bolanyňyz üçün saňa ynanyandyrys,haçanda öwredýän ylmyň miwesi tagamly bolsa,şazadanyň hereketlerinde,häsiýetlerinde görünse onda saňa sahy adamlaryň döp-dessury boýunça sylag-serpaý ýapylar.
-Merhemetli Soltan rugsat etse,yhlasymy gaýgyrmaryn-diýip,Aba Hasan seslendi.

Şeýlelikde,öň bir kiçijik etrabyň kätibi,soň piriň talyby bolan Aba Hasanyň bagty çüwüp, ýokary göterildi-de,şazada Arslanyň dünýäden gaýdan öňki Atabegine derek Atabeg boldy,şeýdip, özüne üç duşman gazandy, birinjisi, ýakary wezipe diýip, ýatsa-tursa arzuw edip ýören Abu Ganymyň görüplik,bahyllyk damary oýanyp,”näme üçün onuň ýerinde men oturmaly däl “ diýen soragyň peýda bolmagy bilen dörän duşmançylyk,ikinjisi din arassalygyny ähli zatdan ýokary görýän adamynyň ýokary işe çekilmegi Hasan Sabbahyň etjek bolýan pirimleriniň öňündäki ilkinji bir uly päsgelçilik bolyp durýanlygy üçün dörän duşmançylyk,üçünjisi, baş wezirlige saýlanan Älem Kunduzlynyň kalbynda, Aba Hasana Atabeglik derejesiniň berilmegi bilen dörän bäsdeşlik duşmançylygydy...

-----7-----

Türgenleşikdäki kyrk ýigidiň arasynda ýedigenlerem,Atabeg Aba Hasanam bardy.Gözi pökgerip duran uzyn boýly,atýüz adamy Aip Arslanyň sulhy alypdy,ol ony etme muny etme diýip durmasa-da, edýän işiň telek bolsa sowukganly herekedi bilen mylaýym düşündirýärdi,gyzykly gürrüňler berýärdi,”soltan boljak adam her taraplaýyn bilim terbiýe almalydyr,hünär öwrenmelidir,men muny ýönelige aýdamok, seljuk neslinde öňe çykyp biljek diýip, beýik pir Mäne baba seni görkezdi”-diýýärdi.

-Döwleti dolandyrmagyň esaslary nämelerden ybarat?-diýip, atyny Atabeginiň atyna deňlän şazada sorady.
-Ýeterlik azyk,goşun,halkyň hökümdaryna ýnamy bolmaly-diýen Aba Hasan, berilen soragyň çuňlygyna geň galdy.
-Agyr ýagdaýa düşüp üç zadyň birinden geçmeli bolsa nätmeli?
-Ilki goşundan,soň azykdan el çekersiň,ölmeli bolsa ölmeli bor,ýöne halkyň hökümdaryna bolan ynamy gaçsa welin DÖWLET DARGAR.-diýip, Aba Hasan ýetginjegiň suwa daş gaçan ýaly agyr soraglary berşine begendi.Beýle çaga Atabeg bolmak ýeňil däl, jogapkärlidi. Türgenleşikden ýadan oglanlar derýanyň gür bagly kenaryna gelip dynç almaga oturdylar.Aňyrdan ýaýnap-ýaýrap gelyän derýa düşleg ýerden daşda bolmadyk bende gelip ötüklerden geçmeli bolýardy, suwuň köp bölegi esasy ortaky ötükden geçsede,demirgazyk ganatdaky üç,günorta ganatdaky iki ötüge,derýa joşaymasa suw az barýardy.
-Şazada,käte bir şeýtde, dem-dynjam ber ahyr,hökümdarlyk goluňy ýaýmasaň mundan бүдүр түргенleşик etmäge ýürek atygsaýar, derläp halys porsadyk-diýip, Ärsagun atyndan düşüp,arassa suwa eňegini basdy.Ol şazadanyň daýysy Böri Teginiň ogludy,etli-ganly,dogumly,sowukganlydy.

Şü-ýä kemje-kerem däl-Ärdöw hem eňegini suwa basdy.
-Äl-aýt,ýigitler,nätädiňiz muny,ýarym gün atdan düşmedik diýip

porsadykda-porsadyk boluşyp dursuňyz!-diýip, gylyjyny-galkanyny
 ,sowudyny diňe ýatanda aýyrýan Saw Tegin atyny suwa inderdi.
 -Baý,myň hezilligini,hä,abraýy arşa galan Döw däli?-diýip, suwdan doýan
 Ärsagun dodagyny syldy.
 -Hopurdadyp uruber bakaly,özi ýer tapar,kemje-kerem däl diýip...
 -Garga ýaly gakgyllap agzyna öýkünen bolma,ýogsamam...
 -Ýok,oň sesi garry gurduňka meňzeýär.
 -Sesim garyndaşymyňka meňzese armanym ýok,al eli,Ötsüz!.Bir gurt
 Oguz hanyň çadryna girip “dogan, maňa guýruk ýag ber!”
 diýenmişin,atalarymyzyň aýdany dogry bolmaly,”ikimiz gudadyrys
 how!”diýip,sözünüň yzyna goşanmyşyn.
 -Sesiň Garry gurduňka,ýaraly ýolbarsyňka,dagda gök gürleýşine
 meňzemese beg bolup, öňe çykyp bilmersiň,gujur-gaýradam gerekdir
 weli onbegi,ýüzbegi,müňbegi bolmak üçün ses gerekdir,owlajygyňky ýaly
 mäläp dursaň diýeniň edilmez-diýip,Saw Tegin seslendi.
 -Saw daýy,kemje-kerem üçün-ä ses gerek däl, ony otyr ýeri bilenem
 tozadyp goýberýär,ynanmasaň ber eli..

-Heý,burum-burym murtuň gursun,ýoknasyz Döw diýsänim,dur
 bakaly,amatyma gelersiň,şonda kemje-keremiňi görkezerin-diýip,Ärsagun
 garnyny sypalap pallady.
 -Ine,amatyňa bardymam-da, bol,tut,görkez görkezjek bolsaň,bolmasa-da,
 men görkezjek-diýip,Ärdöw ýerinden galyp ýetişen Ärsagunyň bilinden
 çañňalagyny çaldy,ikisi derýa ýakasynda bir salym
 harsaklaşdylar,Ärsagun dözüme döz gelip bilmän gygyranda Saw Tegin-
 Ýigitler,nät diňiz aýt,muny,”oýnuň azy ýagşy,kel gyzyň näzii ýagşy”
 diýipdirler,bes ediň-diýdi.Ärsagunyň eşiği öl suwdy,demi-demine
 syganokdy,Ärdöw bolsa hiç zat bolmadyk ýaly murtyny sypalap
 ýasama ýylgyrdy-da-Göterip yklyma zyňmakçy bolanynda kemje-
 keremiň garny ýadyma düşüp saklanaýdym,kenary hapaladasym gelmed!-
 diýdi.Hemmeler gülüşdiler,Afşin bilen Ýagysyýanyň sesi hasam çasly
 çykdy.

-Wah,dil bir öl ýerde biten zat-da,”gördüň-ä weli el ber,gördüň-ä däli
 ýol ber” diýleni.Haşdyň göwraň bar,ýogsam-a...
 -Ärsagun, beý diýme,”paýhas ýolbaşçyňdyr ganynda gezer,ýere düş,göge
 gal, ýanynda gezer!” diý!-diýip,Ärdöw suňşurdy.
 -Wah,hawwala,paýhas janly-jandaryň görküdir,ýaşaýşyň özenidir
 durkydur,ýedi ölçäp bir kes diýen nakyly bilmedik öküner,ýokdur
 akly...Ýogsa-da, Döw batyr,bular kimiň agzyndan çykan
 sözler,hatymkerde bolsaň jogap ber,bileňokmy?Bilmersiňem,murtuňa
 heýwere guwan diýseň kemje-kerem bolmazdy.
 -Al eli, bilýädim,dilimiň ujunda-dy,kes-kelle ýadyma düşenok.
 -Döw,onuň “Bileniň gaýgyрма,bar kişä ýetir,gowuja biljekmi ymykly
 otyr” diýen setirlerem bar-diýip,Alp Arslan söze goşuldy.

-Şazadam, syrty ýalaňaç ,şapadaňlap ýören wagty şerden başga zady bildimi, indi biler ýaly,duzly dili ýaý berdi oň-diýip,Atsyz ara goşuldy.

-Heý,Ötsüz, ýuwaş otur,tutaýsam,çymçyk ýaly gysymyma gysyp,pohuňy çykararyn!-diýip,Ärdöw Atsyz alaryldy.

-Atsyz,oň adyny tutma, ozalam ýykyp bilmedigine syrty ot alýar,” at bilen eşegin bir bolsa ahyry,özi meňzemesede-gylygy meňzär ahyry” diýipdirler,gylygy bir meňzemesin,how!-diýip,Ärsagun ýylgyrdy.

-Ot alsa alybersin,aslynda, bilmeýän zadyňy bilýän diýmek külli günä ahyryn-Atsyz sümügini çekdi.

-Eýsemde bolsa Ärdöw “ Bilip diňe söz daragtyň baldagyn, düýpli bilýändirin diýen bolmagyn!”Ýene ýadyňa düşmedimi?Ferdöwsiniň “ Şanamasyndan”—diýip,şazada Atabegin ýandak gülünden taýýarlan içgisini owurtlady.

-Wah,bilýädim,ýöne,ur-tut dilime gelmese nädeýin!Pikirim duýguma ters geldi.

-Kelläm egnime ters geldi diýsene-diýip,Atsyz janykdy.

-Ýeri bolýa,olar ýadyňa düşmedik bolsa aýt,şu derýa gözbaşyny nireden alýar?

-Şazadam, men Siz ýaly okumyş däl,gylyç-galkan oýnatmany, at,it oýunlaryny,ýowuz bilen döwüşmäni soraň,ur,tut,bas diýiň,jogap bereýin,başga zatda gözüm gün nuryndan kör bolan ýalydyr,onsaňam soňky günler toý aladasy aljyrady.

-Şeýlemi,hany gel,gylyç oýnatmany soramaly bolsa soraly,goran!-diýip,Alp Arslan gylyjyna ýapyşdy

-Wah,dilim kesilsin,samrapdyryn.Men Sizden asgyn!-diýip,Ärdöw ýaýaklady.

-Ärdöwiň, ýüzi gaýdan,baljygy dargan posly gylyjy bar,şazada bilen garpyşyp bilmez-diýip,Saw Tegin körekeni boljak ýigidiň tarapyny tutyp ara goşuldy.

-Gödegrägem bolsam wäsiligim,güýjüm ýeterlikdir-diýip,Ärdöw seslendi.

-Güýjüň ýeterlik bolsa ine,Alyň ala meýdany!-diýip,şazada ýene yerinden turdy.

-Boldy,boldy,göwnüm bitdi-diýip,Aba Hasan şazadanyň arkasyna kakdy-Bilýäniň bilmeýäne öwretmek,ýalňyşyňy düzetmek akylyň alamatydyr,lymnda, güýçde “men beýik,sen pes” diýen zat bolmaly däl,Ärdöw ýalňyşdymy, sypaýylyk bilen düzetmeli,söweş tälimleri,lym dünýäsi ummandyr,ömrüň dowamynda öwrenip geçmelisin....

-Gara Gurt görünmedi-le, mülküne gidäýdimikä?

-Saw kaka, onuň bir aýagy Maryda, bir aýagy Kirmanda, hökümdar bolsaň mülküňe –de käte aýlanmaly bolýar-diýip,Ärsagun Gurduň tarapyny çaldy...

Hawwa, Gara Gurt onki ýaşynda Kirmana hökümdar bellenipdi,ýöne,köplenç Razy derýasynyň boýundaky gür baglyga bürenen öýünde bolýardy,derýa suwa düşmegi,köp sanly köpekleri bilen oýnamagy halaýardy,Saw Teginiň gyzlary bilen pikir alyşardy,degişerdi, sulhy alany Selçeniň göwnüni awlajak bolup jan ederdi,emma Selçen syr alyp syr bermeýärdi, perwaýsyz,sowuk-sala gepleşýärdi,”Bessir sen diýip ölüp ýatyr,soň bilen bol

„meň öz köňül berenim bar” diýýärdi. Gara Gurt ony bilse-de bilmedik bolýardy, toý-tomaşa bolsun, döp-dessur şagalaňy bolsun gelin-gyzlaryň üýşen ýerinde gözünü Selçenden aýyрмаýardy..

gülläp, meýdan gyzyly begrese bürenen, howanyň tämiz, ýakymly wagty Saw Teginiň Mary şäheriniň etegindäki mülkünde gaýda-gaýmalaşyk köpeliş, toýyň şagalaňy, ozanlaryň aýdymy asmana galýardy. Gelin-gyzlar, ýaş ýigitler, garry-gurtylar toý lybasyna beslenipdiler. Toýyň esasy hysyrdysy Bessir bilen Selçeniň gerdenine düşüpdi

Saw Tegin possunyny egnine atyp, ozanyň gapdalynda aýdym diňleýärdi hem-de Hatamtaýa döňüp, ozana iki düýe bilen elli goýun toýpaý beripdi, şäherden, Hemedan-dan, Sawdan, Hakystardan gelen myhmanlar bagşynyň howuny ýetirýärdiler. Hemedan bilen Reýiň aralygyndaky gözel künjekde Saw şäherjigi ýerleşýärdi, şäheriň alkymyndaky Hakystar obasynyň iň baý adamsynyň maşgalasynda Saw Tegin dogulypdy, kakasy ölende oňa uly baýlyk-bir million dinar pul, 15 müň don, şolaryň 9 müňi Wizantiýanyň iň gözel parçasyndan, 5 müň at, müňlerçe düýe, 300 müňden gowrak dowar, köp öý goşlary miras galypdy. Saw Tegin öz obasynda Hakystar atly kerwensaraý gurdurypdy, köprüleri, ýollary tertibe salypdy, halkyň ýagdaýyna seredipdi, Mary şäheriniň gündogar etegindäki Durun obasyndan mülk satyn alypdy. Häzir toý şol mülkde tutulýardy.. Selçen hyzlowuk ýaly iki ýana ylgap myhmanlary garşylaýardy, hezzet-horma edýärdi. Jennetiň hüýrüne meňzeýän nurana ýzüne gelşik berýän, daşyna alajaly tor tutylyp, önüne atylan iki örüm saçy ony beýleki gyzlardan saýlaýardy. Gyzyly ketenä düzülen çapraz-çaňňalyň düzümi, alkymyna bäsleşýän boýunlyk, syrdam ýeňsesine ýelmeşen ýeňselik, ýöreşine melul ýaly şyňňyrdap, geň-enaýy ses edýärdi. Galypdan çykarylyp, inçeden uzyn barmaklaryna dakylan kökenli ýüzük göreçleri kökerýärdi, aýagy gülli joraply, gyrma köwüşli, başy altyn gupbaly sümsüle gyzyň her bir herekedi özüne göwni ýetýän ýigitleriň hyrydar nazaryndan sypmaýardy, emma bu gözleriň içinde biri – Alp Arslanyň gözi has-da hyrydardy. Ol ýedigenlere goşulyp toýa gelipdi hem-de attutary Nurpolat bilen bir gyrada hyrydarlyk, guwanç duýgysyna beslenup, Selçene seredýärdi. Ine, gyz-gelinler, olaryň önünde Ogulgerek, Ogulsabyr, Bessir, Selçen dagy durmuşa çykýan Gyzsoňynyň daşyny gallap, täze açylan gül kimin gyzaryp, Saw Teginiň agasy Böri Teginiň öýünden çykdylar, misli bir dürli gülleriň çogdamlanyp bogulyşy ýaly, dürli reňkli lybaslara beslenen zenanlaryň şaý-sepleri gün nury bilen bäsleşýärdi, bu gözelligi aňk hem özüne bende edýärdi. Muny aňan ýaly-gözelligi göz-dilden goramak gerekdi- Saw Teginiň aýaly zenanlary Guzsoňy üçün ýörüte dikilen ak öýe saldy. Nusgasy ýedi gat asmandan aňyrdan, arşdan bärde ýerleşen jennet miweleriniň arasynda, musulmanlara serpaý hökmünde berilen ak öý, serpaýly durluklary, üzükleri, ýüplerine

heniz şemal degmedfik,içine-daşyna edepli-ekramly,gollary hünärli ussat zenanlaryň bereketli,mydam hereketli ellerinden çykan,görmäge göz gerek diýilýän, haly-keçeler ýazylyan ak öý, gözelligde gyzlar bilen bäsleşýärdi.

-Men-ä bilmedim, derýa suwa çykanda Selçeni ogurlaýsammykam!?-diýip,bir gyrada,dosty Ärsagun bilen duran Gara Gurt seslendi.

-Goýaweri,Gurt batyr, hi, onam ederlermi,yzyňdan kowarlar,dagyň deşigine girseňem taparlar,Selçenem Arslan diýip ölüp ýatyr.

-Wah,ogurlap bilsem Saw Teginem razylaşar,Arslanam ondan ýüz öwürer,hä,Ärsagun?

-Gurt ýegen, beý diýme,men Arslana belet, ol kölegesine topulyp duran aç barsa meňzeş ,ýere girseňem seni tapar,onsaňam öňki gezek alyp gaçmakçy bolanyňda Selçen saňa deňiňi tap diýip, başyndan aýlap ýykmadymy?Oňa indi azar berseň bir ýeriňi müjükdirer.

-Onda nätmeli,men onsuz oňup bilmen!-diýip,Gurt süllerdi.

-Sen gowusy Bessiri sypdyrma,ýogsa ony Atsyz üçün sorapdyrlar.Atsyzyň ejesi olara baryp oturanmyş sesini çykarman,Saw Tegin “Ýeri,ýeňňe, näme agaç ýuwdan ýaly bolup otyrsyň,habaryňy ber!”diýsede oturanmyş,ahyrym ol sakowlap”Alla şaýatdyr,geljek däldim,oglum goýmady,gyzly öýe dilegçi gelýändir,sawça garalyk ýokmaz diýleni, oglum giýewiňiz bolsa ýamanlyk garasyny görmersiňiz,ýüpek geýip ýag ýalarsyňyz,atasynyň elinden dür dökülýän ökde jaý ussasy,ady abraýy arşa ýetdi,oný sorap,ýüpek ýolundan, Çynma-Çyndan gelýän adamlaryň yzy üzülenok”diýipdir.”Baý-boww, nätdiň aýt,muny ýeňňe?Gynansamam möhümiňi bitirip biljek däl,özün ýalyny gözle.Biziň aslymyz Gün handan gaýdýar,gaýylardan,siz bolsa Dag hanyň ogly salyrlardan,dowar bakyp gününü aýlaýanlardan,gyzymyz hojalygyňyzy eýgermez,sebäbi,biziň terbiýämizi aldy.Siz süňni,derejesi deň bolan maldarlar maşgalasyny gözläň,onsaňam,adamyňyz Atsyz ussa salyr bolsa-da,ýeňňe seň özün garlyklardan,garlyklar bolsa,türkmenler bir zamanda Garadagda oturan uçurlary çynmaçyndan gyz alyşyp gelenler,gan gatyşygy bar.Rysgyňy başgadan gözle!Agramyna agram tylla berjek diýen bolup,sen nä gyrnak bazaryna geldiňmi,ýa mal söwdasyny edýärmiň,men nesil arassalygy barada janykýan sen bolsa tylla,tylla diýýäň”diýip,oný ugradyp goýberen,ejesi tasdanam -“Arassalyk üçün janykýan bolsaň sen uly gyzyňy düker begine bermezdiň!” diýen ekeni,emma diýmändir.

-Daýy,gyzy gola salmagyň bir çäresini tap,üstüňi tylladan gömeýin!?-diýip,Selçeniň Arslan bilen gürleşip duranyny gören Gurt ýaga düşdi.

-Ýok,başarman,başga näme diýseň edeýin,oný başarman...

Toý şagalaňy asmana galýardy.Gyzlar,ýaş zenanlar durmuşa çykjak gyzy bezeýärdiler hemde “Gyzlar,bi tulaň barjak ýigidiniň gözi şullymyşyn!”diýip degişýärdiler,ýene biri ‘Kellesi hem kelmişin”diýse, ýene biri “Burnunyň

sümüginini hem saklap bilmeýärmişin” diýýärdi, başga biri bolsa “Kellesi kel, gözi hem körmüşün” diýýärdi, ýene biri bolsa “Gyzlar, oglany tanaýas, ony beýdip püçege çykaryp otursak bi tula biziň gepimize ynanyp birden ‘Durmuşa çykjak däl’ diýäýmesin” diýýärdi, şeýdip, ala-ýaz boluşyp otyrdylar. Toýçulyk bir gowy zatdy. Şu toýdan bir ýyl soň, şeýle waka bolup geçdi. Gorky-ürküni bilmeýän Selçen, ir ertir, giç agşam, Gurduň öýüniň önünden geçýän ýol bilen, derýa suw almaga giderdi. Iki küýzäni iki örüm saçyna ildirip, iki küýzänem eline alyp gaýdardy. Amatyna garap ýören Gurt bir gün” Maňa gelmeseň başga-da ýarar ýaly bolmarsyň” diýip, suw alyp gelýän Selçeniň üstüne daýaw ganjygyny küşgürdi, ganjygyň ýany bilen köpeklerem ýüzün salyp gaýtdylar. Rejäniň geň dældigine göz ýetiren Selçen, küýzeleri ýerde goýup, saçyny biline orap ýetişdi, agzyny açyp, üstüne zyňan ganjygyň eňegini çalasyňlyk bilen ýazdyrды-da, önüne taşlap, itiň içine bat bilen depdi. Aýylganç çyňsan ganjygyň boluşyny gören köpekler gorkup, yza gaçdylar. Gurt, eli gamçyly gelip” Sen gyz, ganjygymy nädäýdiň?” diýip, heňkirdi. Selçen kyzeleri saçyna ildirip durşyna “Gurt batyr, iki ganjyk uruşsa haýsam bolsa biri ýeňmeli bor-a!” diýip, ajy ýylgyrды-da ýoluny dowam etdi. Eňegi ýazan ganjygyny alyp, hüňürdäp giden Gurt, şodurda-şodur Selçeniň adyny tutyp bilmedi. Adyny tutaýsa özüniň hem şeýle güne düşjegini aňdy. Haçanda, Gyzsoňy üçün söz aýdylp, guda bolunanda ol” Men öýlenjek däl!” diýen boldy, emma ene-ata her zady öz ölçeğleri bilen ölçeýärdi. Selçeni alyp bilmejegine ymykly göz ýetirenden soň, onuň iň gowy görýän zady sadranç oýny bilen şerap boldy, oňa baş wezir bellenen Abdyrahman atly daýysy hem bu meselede “uly kömek” etdi. Şodurda-şodur, Gurduň kalbynda Alp Arslana bolan kituw galdy. Çagry beg ogluna “Namaz öwren, Gurhan oka!” diýse-de, Gurdyň etjegi içindedi, has dogrusy päli bozuk daýysynyň täsirinden çykyp bilmedi. Dogry, içýär diýselerem ol mülkünde işleýän daýhanlary gözden salmazdy, närazy etmezdi, gerek enjamlary, suwy, tohumy wagtynda bererdi, hasylyň hasabyny wezirinden talap ederdi. Emma jalaýlyk etmeli bolanda welin iki paýly ýaly daýysy bilen deňje iýip-içerdi. Gurt serhoş boldugy weziri “Wah, mirasdüşer şazada Arslan däl, sen bolmalydyň, ondan seniň bilimiň, görk-görmegiň kemmi?” diýip, ýara duz sepmäni başaýardy. Ilki-ilkiler beýle gürrünlere üns bermedik Gurt, soňa baka şeraba aňyny aldyryp, özi baradaky mahabatlaryň köpüräk bolmagyny isläp başlady. Wezir, gaznadaky baýlygy islegi boýunça sowurdy, bol elinlikde ýaşamagy, hasapsyz harçlamagy öwrendi. Kümüşçi ussalaryň, daýhanlaryň söwer dosty, ýüregi ýuka Gurda, gündelik şerap hödürlemegi, kelle gyzdyryjy oýunlary guramagy ýadyndan çykarmady, şeýlelikde, gazna girýän baýlygyň köpelişi ýaly bergileri hem köpeldi. Durmuşda, şeýle ýaşasa-da, Gurt ahlaksyzlygy ýigrenýärdi, köçede azgynlara, serhoşa, humar oýnuny oýnaýana, zenana ýerliksiz azar berýäne, Oguz däbine eýerip, köpçülikde taýak urdurýardy,

daýhanlaryň bolçulygyň açarydygyna düşünişli işler ýaly gazanç berýärdi, şeýle etmese asly göçüp-gonup ýören çarwalaryň aňsat ýere ýapyşmajakdyklaryna düşünýärdi. Nöker, daýhanyň ekin ýerine atyny göýberse, ol ýetirilen zyýany on esse tölemelidi, jeza hökmünde bolsa bir aýlap daýhanyň ýerinde mugt işlemelidi. Şeýle-de bolsa ol, tutanýerli däl, başlan işini ahyryna çenli ýetirip bilmeýärdi, weziri hem mundan peýdalanylýp “şat günüm-azat günüm” diýip ýaşaýardy...

Günlerde bir gün, ejesi, Göwher hatyn, Togrul begiň aýaly Altynjan hatyn ikisi goýman, Alp Arslany Saw Teginlere alyp gitdiler. Asyl bu ýerde, durmuşa çykanyna üç hepde geçen Gyzsoňynyň, atasy öýüne gaýdyp gelmeginiň hem-de Ogulgeregiň ilkinji çagasynyň galpak toýunyň dabarasy bellenişli bolsa nätjek. Myhmanlaryň arasynda, Arslanyň gabat garşysynda oturan Selçen gözi bilen ony iýäýjek bolýardy, asyl olam gözünü ondan aýyryp bilmese nädersiň? Toýy gutlaýanlaryň şowhuny, az wagtyk aýraçylykdan soň, öýüni kýüsän Gyzsoňynyň gülküsi, goh-galmagaldan gorkusyna, galpagy syrylan çaganyň agysy hem häzir onuň gulagyna ilmeýärdi, hat-da ejesiniň “Şu oglumam öýlenip, meňem agtyk söýmeli wagtym gelsin-dä!” diýmesinem eşitmedi, aňynda indi näçinji gezek “Bu ykbaldyr!” diýen söz peýda boldy. Arslan bu sözüň diňe Selçene düşýän wagty peýda bolýanlygy barada pikirlenende, özüniň Selçene düşmagynyň Alla tarapyn bolýanlygyna, olary ykbalyň düşürýanlygyna düşündi. Ejesi ykbaldan gaçma ýok diýmegi halaýardy. Selçeni ykbal düşürýardy, ýogsam, ejesiniň “Gyz söýerlik görkün bar, öýlenmeli durkún bar, maňa rugsat ber!” diýmesine ýok diýipdi, başga bir gün “Saw Teginiň Selçen atly gyzy bar, şony seniň üçün göz öňüne tutýaryn, tüýs saňa mynasyp!” diýende “Eje, gel, şu gürrüni goýaly!” diýipdi, ine, indem şolary ýatlap, Selçene seredip oturşyna ogurlykda tutylan ýaly gyzarýar. Haçanda olar öýe dolanylýan gellenlerinde ejesi ondan

Selçen barada sorady.

-Ýaman däl, ýöne...-diýip, Alp Arslan gyzardy.

Ýönäň näme?

-Gaýdyňançak geplemän otyrды welin, lal dagy däl, däl, däl-dä?

-Lalmy-dälmi, gorpdan halas edeninde bilensiň ahyr? Öz-ä, Saw Teginiň çagalary ýamanja, dillije bolmalydyr.

-Eje, dillije bolsa gerek däl, saňa dil gaýtarar.-diýip, ol samsyklyk eden boldy.

-Myň diýýän zadyny? Görk-görmegini bir haladyňmy? Men seni şonuň üçün alyp gitdim-ä, ýa utanjyňa başyňy galdyryp hem bilmediňmi?

-Seretdim, görmegi ýaman däl, ýöne, sag gözi çaşyrakmyka diýdim.

-Çaşy dagy däl, ýalpyldajyk duran garaja gözi bar, ýagşam bir gep tapdyň.

-Agsak-togsagam däl, däl, däl-dä!?!..

-Goý, ejeňi oýnajak bolma, ony menden gowy bilýaň, bir kemsiz gözel bolmaz diýilse-de, şonda-da oň kem ýok, çydamly, adamkärçilikli, geçirimli, tüýs saňa gerek maşgala...

-Eje,maşgala maňa-da gerekdir welin,hyzmatçyl,mahmal ýaly ýumşak,mylaýym maşgala saňada gerekdir,sen oň hyzmatyny görmeli ahyr.
-Maňa şol bolýar,saňa-da bor,gaty aýnaberme..
-Haý,öz-ä!-diýsede,Alp Arslanyň içi gülýärdi,begenýärdi...

----8----

Sarahsyň daşky galasy onçakly beýik bolman,bäş burçly ýyldyzy ýadyňa salýardy,içki gala welin üç tarapyny töwerekläp oturan ýaşayyjylaryň üstüne abanyp durdy,belentdi.Gündogar ganatynda,ini ýigrimi gulaç derwezeden daşky gala çykyp bolýardy.Onuň eteklerinde şäheriň esasy ilaty ýaşayardy hem-de üç derwezesinden içeri girip bilýärdiler.Galany goramak üçün oňaly diňler galdyrylypdy.Gündogar derwezeden günbatar derwezä gidýän göni köçe,şäheri ikä bölýärdi,uly demirgazyk böleginde demirçi ussalar, kiçi-günorta böleginde kýzegärler mesgen tutypdy.Ahemi nesilleri döwründen bari, gözbaşyny Ariý-Girurid -Tejen derýasyndan alyp gaýdýan ýerasty ýaplar, şäheriň suw üpjünçiligini amala aşyrýardy,ol bolsa täze obalaryň döremegine sebäp bolupdy.Isgender Zülkerneýin,ahemeni nesilleriň soňky patyşasy Daryý üçünjini tagtyndan agdarandan soň,Saragt Grek-Baktriýa patyşalygyna degişli bolupdy hem-de köp sanly uruşlaryň netijesinde,ýaşayşyň peselmegine getiripdi.Edil şeýle ýagdaý Gazna nesilleri döwründe hem gaýtalandy.Nişapuryň,Marynyň iri söwda merkezlerine öwrülmegi bilen Hindi,Çynma-Çyn topraklaryna barýan söwda ýolunda ýerleşen Saragdyň ähmiýeti ulalyp başlady,emma ýüzýyllyklara çeken gurakçylyk zerarly Tejen derýasy peselip,suw meselesini ýüze çykardy.Ilat Hyrat suwunyň galyndysy bilen oňmaly boldy,ýöne, sagdyn topragy,öri meýdanlaryň agdyklygy maldarçylygyň ösmegine getirdi.Dumly-duşdan gelýän ýüklerň saklanylýan mekanyna öwrülen şäher ilaty, ýük çekmäge,guýylardan suw çykarmaga,degirmenleri işletmäge bir,iki örküçli düýeleri,öküzleri ulanyp başladylar.Masud Gaznalynyň döwründe, talaňçylykly uruşlar,heniz görülip eşidilmedik gurakçylyk, ilaty agyr güne saldy,salgyt tölemäge gurbaty çatmaýanlygy üçün Masud, şäheri ýumurdy,ilaty gyrdy,şeýlelikde,ekin ekilmedi,agaçlar gurady,bir bölejik oty bir dinara tapyp bolmady,unuň bir many on derheme hem tapylmady,arpadyr bugdaýyň sypalynyň garasy görünmedi.Alla garaşyk edip,Saragt Togrul begiň eline geçeninden soň, ýumrulan suwaryş desgalary üç ýylda dikeidildi,obalara suw bardy,ilat janlandy,ýaşayyş täzeden başlady.Saragt,Nişapur üçün galla mekany bolsa-da, dāp-dessury,dili,dini, ýakynlygy boýynça Mara degişlidi. Alp Arslan Nişapura barýan ýolda, Saragta sowulyp, Andukan obasynyň günortasynda ýerleşen suw bendini,lçki galanyň ýumrulan bölegini dikeitmegi, galanyň daşynda ýaşayan obalar üçün berkitmeleriň gurulmagyna perman berdi,Saragt müftüsi Ahmet Hadyn bilen, Halbarzan

obasynda dogulan, öwüt-nesihat häsiýetli goşgulary miras galdyran, ölmezinden öň Mäne baba,Ulug baba ýaly şägirtlerine,şeheriň içki galasynyň alkymynda ýerleşen baýryň üstünde jaýlamagy wesýet eden,akyl-paýhas,sadalygy,adamkärçylygy, belent-mertebeliligi bilen uly hopmata mynasyp bolan,alym Abulfazyl Saragtlynyň mazaryna sejde etdi,giň meýdanly,sütünleri haşamly Abu Rajyň metjidinde namaz okady,müfti Ahmet Hadyn bilen söhbetdeş boldy.Az wagtlyk gürründeşlikde Ahmedini diňe bir din wekili bolman, eýsem, döwlet işlerinden, hasapdan,sazdan,tebipçilikden,asman jisimleriniň herekedini öwredýän ylymdan habarlydygyna gözünü ýetirdi.

–Men, alym Ahmet Saragtlynyň “Saz hakdaky kiçi kitap,Ýyldyzlar ylmyna giriş” diýen ýazgylaryny okadym.Siziň düşüňjeleriňizde,alymyň ýoly bilen meňzeşlik bar-diýip,Alp Arslan seslendi.

–Men alymyň üçünji arka nesli bolýan,dini düşüňjelere ýykgyň edenim üçünem ylymdan daşlaşdym.

-Olam bolup biläýjek zat”Alla –onuň atlarynyň biridir,köp atlary göterýänligi üçün ýeriň,asmanyň döreýiş gözbaşyny,ähli syrlaryň gapysyny açýandyr!”-diýip,Alp Arslan,alymyň ýazgylaryndan mysal getirdi,şol pursatda hem Alawuzon obasyna tarap ýola düşdi...

Alp Arslan onbaş ýaşyna aýak basanda, kakasy Çagry beg Jüzjan,Badgis,Huttalan şäherlerini eýeläpdi hem-de şo ýerde saraltma keseline ýolugypdy.Şonda ol, ilkinji gezek kakasynyň ornunda uly goşuna serkerdelik edip,Alawuzon obasynyň eteginde Maudud Gaznalynyň garşysyna çykypdy, uly ýeňiş gazanypdy.Alp Arslanyň zarbyna duşan Gaznalylylar özleri üçün gutulgysyz ölümiň we dagynaklygyň ýakynlaşýandyklaryny aňypdylar, ähli zatlaryny taşlap yzyna garaman gaçypdylar.Şonda, sanap aňyrsyna çykyp bolmajak ok ýarag,at,uly baýlyk Seljuklara galypdy.Muňa gaty begenen Çagry beg, keselinden gutulypdy, Balhy,Tahorystany,onbaş ýyllap baş bermedik Termezi,Hudýany,Wagşy, Walwalyjany we Nişapury Alp Arslana peşgeş beripdi,oňa Abu Şabanyny baş weziri belläpdi.Çagry beg şondan soň, oglunyň ýardam bermeginde,Hazaraspy,Horezmi eýeledi,Gürgenji basyp aldy.Gypjaklar raýat bolyp, musulmançylygy öz islegleri boýunça kabul etdiler,Çagry beg bilen dogan okaşdylar, garyndaşlyk gatnaşygyna açmak üçün gyz-gelin alyşmaklyk kararyna geldiler,ýöne, bu Çagry beg döwründe amala aşmandy.Şol döwürde Gazna häkimligi Masydyň ogly Farukzadanyň elindedi.Ol Horasana ýörüş etdi, Alp Arslanyň ilkinji Atabegi Gülsarygy ýesir aldy,muny eşiden Alp Arslan Gazna çozdy,emirleri ýesir aldy, soňam ýesirleri,hormatly geým geýdirilip şazadanyň önünden çykarylan Gülsaryga çalyşdy.Şu ýerde Gaznalylylar-gaýylar bilen Seljuklaryň-kynyklaryň arasynda baky doganlyk ylalaşygyna gol çekildi,onuň mazmunyny “ Masudyň taryhy” atly göwrümlü eseri ýazan, gazna soltanlygynyň döwlet diwanynyň başlygy Hüseyin Baýhäky düzüpdi.

Çagry beg,ýetmiş ýaşyny dolduryp,ýaz aýlarynyň ortalarynda,Saragtyň Alawuzan obasynda,saraltma keselinden aýňalyp bilmän dünýäden ötüpdi,jesedi Maryda,dikeldilip ugran galanyň içindäki gonamçylykda jaýlanypdy.Alp Arslan kakasynyň ölen ýerine,Alawuzan obasyna gelip sadaka berdi,Ahmet Hadyna aýat okatdy.Şazada şu ýerden Sijistanda turan gozgalaňy ýatyrmak üçün atyna atlandy,birdenem,seljuk döwletiniň ýeke-täk hökümdary Soltan Togryl begiň pyjagaly ykbaly baradaky agşamky gören düýşüni ýatlap,kalbyna howsala aralaşdy-da,ýörüşi goýbolsun etdi.Düýşünde ol baglary,otlary,içiniň janly jandary,ýanyp duran ody bilen buza öwrülen bir jülgä Togrul begiň gaçanyny gördi,halas edeýim diýse bolar ýaly däl.Ýylynaýyn diýip,buza öwrülen oda elini degirende ot:”Eý,Togrul beg,adamlar meni sowuk ýere taşlap gitdiler,gyzgynyň bilen oýarmadyk bolsaň,men ölýärdim”diýýär. “Menem seniň oýananyňa şat,şu buzly jülgeden nädip çykarkam diýip,alada galdym,oglum Alp Arslany çagyryň,jogap berenok,belki sen çykmaga kömek edersiň?”diýsede otdan jogap ýok.”Togrul kakama bir zat bolandyr,ýüregim syzýar,oňa howp abanýar” diýip, howsala düşen Alp Arslan gününü geçirdi,üçülenji gijeki düýşünde ýaňky ot ganatly ata öwrülip,Togrul begi buz jülgesinden alyp çykdy,çykan ýerinde ak eşiğe duwlanan Alp Arslan hormat bilen ony garşylady. Diýmek,”Togrul bege howp abanýar,ol howpdanam özi halas edýär” diýip,ol öz düýşüniň ýorgudyny çözdü.Şol gün,erte namazyny okap bolanda,çaparyň hatyny oňa getirdiler.Hatda şeýle ýazgy bardy”Seljuk döwletiniň baş weziri Älem Kunduzla,Döwlediň Tarhan hatynyna,şazadalar Ýakudy bege,Gara Gurda,Alp Arslana!Bu haty kim ilki alsa habar berýäriň,ýagny,daýym,ejemiň jan ýaljak dogany Ibragim Ýynal ähtiýalanlyk bilen meni zyndana salyp,Soltanlygyma dalaş etdi hem-de döwletiň içine duşmançylyk tohumyny ýaýratdy.Ibragimiň aýaly Babasarynyň dogany bolansoň,ikisi dilleşip,meni inkär etdiler,şol sebäpli size ýüz tutmaga mejbur boldum.Basym hereket etmeseňiz daýymyň gylygy geň däl.Soltan Togrul beg...”Ýönelige howsala düşmänligini aňan Alp Arslan, ýanynda bar bolan az sanly hökerini alyp,haýal etmän,çölün içi bilen bir hepde ýol ýöredi,tomsuň jokrama yssysy,epgek howry,suwsuzlyk,geçip bolmajak agyr çägelik badyny saklap bilmedi,agzy gurap atyndan agýan nökerlerine goltgy berip,”gaýrat et “diýip galdyrdy.Tomusyň soňky aýynyň başynda Hemedana ýetip,ýüzüniň ugruna,göz-açyp ýumasy salymda Ibragimiň üstüni basyp,ýygynyny derbi-dagyn etdi,özünü ýesir alyp,zyndandan çykarylan Togrul begiň eline tabşyrdy.

-Berekella,inerim,är işini bitirdiň,” gep nökeriň sanynda däl,gaýrat-gäýduwsyzlykda” diýip,iki ýüz nökeriň bilen duýdansyz dökülip,dört müň ýygyny paýhynladyň-diýip,Togrul beg,şazadany bagryna basyp maňlaýyndan öpdi,soňam,eli-aýagy güýlünip ýatan daýysyna garap”Zyndana, ýanyma geleniňde saňa näme diýipdim,gaýtala!”diýdi...Togrul beg zyndana düşende “Şu ýerde Ibragim

daýymyň görüpligi synagdan geçýär”diýip,uly harplar bilen türkmençe,parsça,arapça hat ýazdyryp, zyndanyň gapysynda asyp goýmagy garawula tabşyrypdy,olam,ep-esli pul alyp, şeýle hem edipdi, bu barada Ibragime hem habar beripdi.Ibragim gelip ýazgylary okady, ajy ýylgyryp,gözenekli zyndanda oturan Soltana garap “Siziň adamkärçiligiňiz, ýumşaklygyňyz,göwnedegmeleri çydamlylyk bilen çekişiňiz,özgeleriň günälerine geçirimlik edişiňiz meni şu synaga mejbur etdi,gel-aý, ýegeniň özi şeýle ýagdaýa düşende nähili hereket ederkä,geçirimliligi nähili bolarka,synap göreýin diýdim”diýdi,onda Togrul beg “Daýy,saňa,kowumlaryma hat-da käbir güýçli duşmanlarymada, geçirimlik edenim dogrudyr,ýene-de ederin,şonuň üçün ölmeli hem bolsa öljekdirin”diýdi, Ibragim “Eýle bolsa ýegen,şol ýagşy häsiýetiň özüňe ýagy bolup döredi,seni dardan asarlar,onsaň bu işi men görüplik üçün edipdirinmi ýa başgamy, hiç kim saýgarmaz”diýdi.Togrul beg“Saýgarjak bardyr,küpür gepleme,türkmende “çeýnäniň özüňki,ýuwdanyň gumana” diýen gep bar,entejik kimiň nirede asyljagyny Alla biler,belki-de, sen şol dar agajyny özüň üçün,Babasary üçün taýýarlap goýansyň?”diýipdi.Togrul beg häzir daýysyna şol sözi gaýtalamagy sorayarsdy,emma,Ibragim ýatan yerinden “Sen minneti kiçi ýegençeden -Arslandan çek,ol bir aýlyk ýoly on günde geçip, dadyňa ýetişdi,ýogsam,sen şu gün dardan asylmalydyň”diýip jogap berdi.”Men näme üçün asylmaly,günäm näme,saňa,kowumlaryňa ýamanlyk etdimmi,birinde baýlyk bolsa sende bar,uly mülkli,welaýat hökümdary bolup otursyň, seni şu derejä ýetiren Soltany hiç bir sebäpsiz asyp bolmaz ahyr”diýip,Soltan janykdy.Ol daýysynyň bu herekediniň düýp sebäbine düşünesi gelýärdi,özünde günä bar bolsa düzedesi gelýärdi,”men gepe gitdim,ýalňyşdym,günämi geç,bagyşla” diýdiresi gelýärdi,emma Ibragim “Soltanlyk kürsüsi gerek bolany üçin bu işi etdim, gynama-da öldür,wah diýmäýin,bir haýyşym,ölemde piriň şu haty elimde bolsun,sebäbi ol boljak üç alamaty-emirligimden,baýlygymdan,janymdan el üzmeli boljaklygym baradaky alamatlary maňa öňünden aýan etdi”diýip gygyrды.Onuň elinde dogrudanam, Mäne babanyň “Ibragim bizdendir,muny ýazan Razmulla bin Abu Haýr al Meýherni” diýen haty bardy.Togrul beg, hökümdaryna haýynlyk eden pitneçi daýysyny dardan asman, öz ýatan zyndanyna salmagy perman berdi.Iki günden soň Ibragimiň zyndanda özüni asanlygy baradaky habary getirenlerinde Togrul beg başyny ýaýkap”Nädip janyňa dözdüň,heý,köpeý ogly,tüýs gurt çagasyda,ýönelige “ gurt-garyndaş”diýilmändir”diýdi.Soň ol güýç toplap,Babasarynyň garşysyna çykdy....

Togrul beg gaýduwsyz,çydamly,durky bilen Alla berilen,juma namazyny sypdyrman okaýan,orazadan başga-da, hepdäniň duşenbe,çarşenbe günleri agyz bekleýän,dyňzap gelen gaharyny basyp bilýän daýawdan görmekli adamdy,Marynyň dört parsahlyk etegindäki Bazar obasynda dokalýan nepisden mylaýym,ýumşakdan ýakymly matadan

köýnek,üstünden ak eşik,ak don geýerdi,ýüzüniň peşeneliligi hasyl berýän бага çalymdaşdy,döwlet işinde jeza bermäni,gan dökmäni halamazdy,diniň gadagan eden zatlaryndan daşda durardy,adyllygy,sahylygy,metjitleri,kerwensaraýlary gymakdaky sahylygy haýran galdyrýardy.Ol “Eger men özüme bir jaý gursam, onda Gudraty güýçli Allanyň öňünde özümi ýazykly saýýaryn”diýýärdi,sagdyndan sagatlygy arzuw ederlikdi,käte bir ýoň degip, köpüräjik ýataýsa dagy “Men kesellän wagtym gyrkym üçün güýülen goça meñzeýäriň,goýyn özüni öldürjek bolýandyrlar öýdüp, garşylyk görkezýär,gyrkylandan soň silkinip,ýüpden boşanlygyna begenýär,soýmak üçün güýlup goýaňda welin, bu gezegem gyrkjak bolýandyrlar öýdüp, arkaýyn ýatýar ,şonda ony öldürýärler,şoňky ýaly kesel adamyň goç kimin güýlünmesine meñzeşdir”diýerdi.Çagasy bolmaýanlygyndan, çaga görse özünüňki ýaly gujagyna alardy,sypap söýerdi.Alp Arslanyň ýaşlygy onyň gujagynda, ýa arkasyna hopba bolup geçipdi.Çagasynyň ýoklugy üçün ol müýünli gezerdi,ýöne,söweş meýdanynda gazanýan ýeňişleri welin ruhuny galdyryp,hasratyny peseldýärdi.Şeýle ýagdaýda ol özüni ýakymly yslar bilen gurşalan uçmahda ýaly duýýardy,sähel zada begenip ala-ýaz bolýardy.Bir gezek düşünde Hydyr ata”Islän zadyňy sora” diýen, ol “ýaşymy uzaltsaňyz” diýende, “agaň ýaly senem ýetmiş ýaşarsyň” diýen jogaby eşitýär,şol sebäplem özüniň öljek gününe çenli öňünden bilýärdi.Bu barada,Çagry begiň ýyly bellenende Alp Arslana ol “Agamyň ýaşyna ýetsem, Alladan razy” diýipdi... Indi Ibragimiň, Babasarynyň, Togrul begiň garşysyna çykmagynyň sebäplerini seljereliň.Müňýyllyklaryň dowamynda arap halypalygynda döwledniň içki –daşky goragy, emirleriň howupsyzlygy, esger üpjünçiligi türkmenler tarapyndan amala aşyrylýardy,goşunyň başynda durýan serkerde taýpalaryň umumy ýygnagy tarapyndan saýlanylýardy.Bu kada laýyklykda, Bagdatda,halypa Kaýumyň baş weziri hem-de goşun başlygy türkmenleriň ýazyr taýpasyndan bolan Arslan Babasarynyň-Basarynyň elinde jemlenendi.Babasary buýsanjaň,garaşsyz,gaýduwsyz adam bolup,käte özbaşdak hereketleri bilen halypanyň käbir buýruklaryny äsgermeýärdi.Beýle hereketlere göz ýumup gelenem bolsa, Babasarynyň, yslamyň sünni mezhebiniň kada-kanunlaryna äsgermezçilik etmegini welin halypa geçirip biljek däl di. Nämemiş, ol şaýy mezheminden bolan bir aýalyň ygşyna düşenmişin,onuň sözünden çykyp bilmeýärmişin.Sünnüleriň merkezi Bagdatda,beýle ýagdaýa gözünü ýumsa, abyraý gazanmajagyna düşünen halypa,Togrul bege şeýle mazmunly hat gönderdi”Diniň diregi bolan Bagdat halypasyndan, Dünýä rahatlygynyň diregi,Soltanlaryň Soltany Rukyýetdin Muhammet Togrul bege!Siziň kowumlaryňyzdan bolan baş wezirim we goşun serkerdäm azgynlyga ýüz urdy,ýoluny üýütgetdi,kada-kanunymyzy äsgermedi.Men Sizi adalatyň goragçysy diýip ykrar etdim.Siziň ata-babalaryňyz pygamberimiziň nesline howandärlyk edip geldiler,indem,Siz,olaryň

ýoluny dowam edýärsiňiz,şol sebäplem men Size “Arslany agyzdyryklamaga kömek ediň” diýip ýüz tutmaga mejbur bolýaryn,Alla Siziň işiňizi rowaç etsin,ömrüňüzi uzaltsyn.Diniň diregi, arap halypasy Kaýum.” Bu

haty alan Togrul beg ýygyny bilen Bagdadyň eteklerine gelende,Babasary gaçyp, Şamyň bir şäherine özüni atdy.Togrul beg Babasarynyň halypa boýun bolmagyny gazanmak üçün gelipdi, doganyň,ýakynyň garşysyna uruşmak musulmana gelişjek hereket dälde,ýöne, 118 ýyllap farsy,yragy öz içine alan Buwaýhitler döwlediniň patyşasy Mälik Rahym bilen Babasarynyň birleşmegi welin, bu eýýäm dönüklükdü.Mälik Rahymy tutyp Mara eltmegi Saw Tegine tabşyran Togrul beg, gaçyp giden Babasarynyň yzyny yzarlady.Müsürin fatimid nesliniň halypasy Abu Tamamyň baş ýüz mün dinar, geým-gejim,baş ýüz at,on mün ýaý,münlerçe gylyç-galkan we nökerlerini Babasara berenini eşidip,Bagdatda fatimid halypasynyň şanyna okalýan hutbany ýatyrdy hem-de ýygyny bilen Nisibina galasyna geldi.Bu ýerde Ibragim Ýynal Togrul begiň ýygynyndan bölünip aýryldy-da,Babasary bilen birleşip,Hemedany basyp aldy, döwlet gaznasyny,ätiýaçlyk ýaraglaryny eýeledi,düşünüşmek üçün gelen Soltan Togrul begi zyndana taşlady.Beýle zada garaşmadyk Soltan zyndan sakça köp pul berip ýakarky haty Alp Arslana ugratdy.Babasary bu ýerde hem Ibragimden aýrylyp müsür serkerdesi kuraýyş Ukaýly bilen birleşdi-de, Bagdady basyp aldy,garşylyk görkezen şäher ilatyndan gazaply oç aldy,halypa Kaýumy gök eşege ters mündürüp,masgaralap,şähere aýlady hem-de bir jöhüdiň “Şu mülki maňa berýänligiň baradaky permana gol goý!”diýip,taýak bilen saýgylap barmagynda,Ýefrat derýasyndaky Hadysat adasynda ýerleşen zyndana saldy,halypanyň baş wezirligine ýaňy bellenen,çuň ylmy bilen şöhrada eýe bolan alym Omar Maslamy bolsa dardan asdyrdy,juma namazynda Ukaýlynyň adyna hutba okatdy,ýeňiş gazanýançam çykarmaryn diýip geýen gara eşigini çykaryp, ak eşige dolandy-da, täze pul birligini-dinary çykardy, dinaryň yüzünde müsür halypasy Ukaýlynyň ady uly harplar bilen,ýeňsesinde Babasarynyň ady kiçi harplar bilen bellendi.

Togrul beg Ibragim Ýynalyň kyrkyny sowanyndan soň kuraýyş Ukaýla şeýle mazmunly hat ýollady”Men Bagda-da barýançam, dine ynanýanlaryň emiri, pygamberimiziň kowmy halypa Kaýumyň bitiniň burnuny ganatman, köşge getirilsin ,hezzet-hormat edilsin,eger ýerine ýetirilmese menden gowulyga garaşmaň!” Togrul beg dardan asylandyr diýip hasap eden Ukaýliniň haýýaty göçdi,dili dodagyna ýelmeşdi,geplemäge ýaraman, elleri bilen düşündirip,emir Kaýumy köşge getirdip,Babasary bilen ümdüzine gaçdy.Kim-kim türkmenleriň gazabynyň nähilidigini ol bilýärdi,ýogsa, elinde san-sajaksyz goşun hem bardy, Togrulyň,Alp Arslanyň ady onuň üçün janalgıç ezraýyldanam gorkunçdy....Togrul beg ,garşylyksyz Bagda-da girdi hem-de garşylamaga çykan halypany

atyna mündürip,özi atynyň jylowundan tutup hormat bilen köşge getirdi,ýedi gezek ýer öpüp, edep bilen Taňry salamyny berdi, soňam ýerden ýedi gary çemesi belentlikdäki tagtyň üstünde halypany oturdyp, hormat bilen başyny egdi.Beýle hormat türkmen neslinden pygamber nesline öňde-soňda edilmändi.Begenjinden,nurana ýüzi gülüp duran halypanyň egninde, Pygamber alayhyssalamyň ýaşyl dony,elinde bambuk agajyndan hasasy bardy.Soltan onuň sag egnindäki kürsüde oturanyndan soň,halypa, myhmanyň uly hormata mynasyplygynyň alamaty hökmünde, ýüpek düşek bilen ýassyk uzatdy,hurmaýy gapyrjakdan gadymy Buwaýhitler nesline degişli gymmatly altyn daşy hem-de 12 dürli reňkli dürler bilen bezelen gymmat bahaly bezegi yzadyp-Bylary aýalym,Siziň uýaňyz Hatyja hanym Size peşgeş berdi-diýdi,emma beýle zatlara gyzyklanmaýan Soltan sylagy kabul etmedi.-Siz başymy ölümden gutardyňyz,howply garşydaşymdan dyndaryp tagtymy gaýtaryp berdiňiz, munyň özi diňe bir araplar ýa-da meniň üçün däl,eýsem bütin yslam dinine uýýanlaryň önündäki bahasyna ýetip bolmajak hyzmatyňyz hasap edýärin,türkmenler öňem,hezreti Pygamberimizden öňki döwürlerde-de,araplar bilen hyzmatdaşlyk edipdirler, ýöne, Siziň eden işiňiz başga hiç bir baýlyk,ýa başga zat bilen deňär ýaly däl.Siziň adyňyz yslam taryhynda ebedilik ýazylar,juma namazynda adyňyza okaljak hutba-dan başga-da, men ýurt boýunça siziň saglygyňyza, rowaçlanmagyňyzyň hatyrasyna sadaka berip,Gydraty gýçli Alladan dileg etmegi sahabalaryma tabşyrdym.Neslimiziň Pygamberimizden gaýdýanlygyndan habarlysyňyz,biz muňa buýsanýarys.Öz adymdan, aýalym Hatyjanyň,ikinci aýalym, ermeni patyşasynyň gyzy Saranyň, mirasdüşer oglum Mukadiniň,onuň aýaly,agaňyzyň gyzy Göwheriň,gyzym Saidanyň adyndan tüýs ýürekden minnetdarlygymy bildirýärin!Siz gadyr edip beren sowgatlarymy almadyňyz, ýöne, Sizi iň ýakynymdan,ezizimden pes görmeýänligimiň alamaty hökmünde garyndaşlyk gatnaşygyny açmak isleýärin,has dogrusy ýekeje gyzymy hyzmatyňyza bermek isleýärin...

Soltan oňaýsyz ýagdaýa düşdi,sowgady almasa-da boljakdy,garyndaşlyk gatnaşygy meselede bolsa oýlanyşykly hereket etmelidi,pikirlenmelidi,göwnemese, halypany gutarnykly öýkeletjekdi.”Bolar,pikirlenip göreris,Babasaryly başy aradan aýyrsak bu meselä dolanarys”diýip razylaşdy.Üç günki myhmançylykdan soň Soltan Tebrizi zabt edip aldy,gaçgak Babasaryny tutyp, alym Omar Maslamyň dardan asylan ýerinde dardan asmaga emr etdi.Babasarynyň “Agam,ikimizem türkmen,bir araby eşege ters mündüripsiň diýip, meni öldürjek bolma!”diýip ýalbarmasyna garaman,ýüregine emr edip,ilkinji we iň soňky gezek öz ýakynyna jeza berdi.Şeýlelik-de,Bagdat şeheri,bütin halypalyk onuň ygtyýaryna geçdi,arap emirleri tabynlygyň alamaty hökmünde onuň huzurynda başyny egdiler,ömürleri ötýänçä gulluk etjekdiklerine kasam içdiler.Kaýum”Siziň alada yhlasyňyza çäksiz minnetdar,meniň

hatyram,yslamyň arassalygy we hatyrasy üçün öz ýakyn hossaryňyzyň-doganyň başyny kesdiňiz,maňa mundan uly hormat öňde-soňda edilen däl,edilmezem,özümiň Size ýakynlygymy bagt saýýaryn,Hudaýyň ýurdumdaky tabşyran işlerini Size ynanýaryn,Taňry bendeleriniň aladasyny etmegi,her işe takwalyk bilen çemeleşmegi,onuň ynsanlara bagyşlan ukubynyň we nygmatlarynyň gadryny bilmek-de,adalaty ýaýmakda,raýatlaryň bähbidini goramakda yhlasyňyzy aýamazlygy haýyş edýärim,Size “Melikul-Maşryk wel-Magryb” diýip ýüzlenýärim-diýip,ol baradaky ýörüte ähtnamany gowşurdy,emma Soltan, aýaly Tarhan-Altynjan hatynyň ýogalanlygy baradaky habary eşidip,gyssagly gitmeli bolanlygy,gürrüňi soňlap bilmänligi üçin ötünç sorady.Altymjan hatyn,Togrul begiň kömek sorap ýazan hatyny alyp, ýarowsyzlygyna garamazdan,weziriň başda durmagynda uly ýygyn bilen gyssagly gaýdypdy,äriniň ykbaly baradaky gaýgy-gam kesel,uzak we agyr ýol etjegini edipdi.Zynjandan aýalynyň jesedini alyp,Maryda jaýlan Soltan, aýralyga gynanyp, bir ýyl ýas tutdy.Soň halypanyň islegini nazara alyp,Reý kazysy Abu Sagdyny Bagda-da,gudaçylyga ugratdy.Dogrysy,beýle-beýle zatlar onyň kellesine-de geljek däl,halypanyň erk-isleginden soň pikirlendi,emirleri ýygnap maksadynyň, halypanyň gyzy arkaly Hezreti Pygamberiň neberesi bilen garyndaşlyk gatnaşygyny açmakdygyny beýan etdi,şeýdip,özünden başga hiç bir hökümdara nesip etmedik bagta ýetdi,halypalyk üçünem bu adaty bolmadyk ýagdaýdy.Buweýhidler,apbasyly halypalygyny özleriniň tabynlygynda saklap,näçe zulum etselerde,ynançlary halypanyň düýp ynançlaryna ters bolmagyna garamazdan,Togrul begiňki ýaly derejä ýetmändiler,hat-da arzuwda hem bolmandylar.Bu halypanyň diňe bir Soltana eden hormaty bolman, eýsem, bütün türkmen halkyna eden uly hormaty-dy..

Alp Arslan ýygyny bilen Sijistandaky gazgalaňy ýatyrmak üçün barýärka, bu wakalary ýatlap, Togrul kakasyny halas edişi bilen bir wagtda,onuň Bagdady özüne ymykly birleşdirmegi netijesinde, yslama ýat bolan akymlaryň ,ýol-ýörelgeleriň öňüni almagy hem-de din arassalygyny saklamagy başaranlygyna guwandy.Arap emirleriniň din arassalygyny saklajakdyklary baradaky kasamlary, yslam binýadyny berkitdi,jebislendirdi,ýöne muňa başgarak düşünenlerem boldy.Seljuklaryň powaçlygyny görüp bilmeýän içki-daşky duşmanlar “Geljuklar din merkezi Bagdady zorlyk bilen özlerine tabyn etdiler,yslama äsgermezçilikli garadylar” diýen ýaly gepleri ýaýradyp başladylar hem-de ýurtda agzalalyk tohumyny sepelediler.Garahan nesilleri,Hasan Sabbahyň adamlary muny has-da çişirip”Seljuklar keramatly ýerleriň parhyny bilmän,Hudaýdan gorkman, edenini edip ýörler,Soltan Togrul beg, Pygamberimiziň neslinden bolan gyzy zorlap, özüne aýal edip alypdr”-diýýärdiler,hakykat ýüzünde bolsa Bagdadyň fatimit,abbasit nesillerinden adassalananlygyny görmedik bolýardylar.Şu ýerde düşnükli bolar ýaly

abbasitler,fatimidler we beýlekiler barada kelim agyz agzalsa gowy bolardy.Agzalýan wakadan 600 ýyl öň Rum döwlediniň 14 welaýatynyň 8-si merkezi Konstantinopol-Stambul- şäheri – bölünip aýryldy-da, Rum-Wizantiýa döwledini döretdi,köp ýyllara çeken uruşdan soň Sasanit patyşalygy,soň araplar, garaşsyzlygyny gazanyp, Rumdan bölünip aýryldylar.Araplar şol döwürde dört bölege -Hijaz şäheriniň günorta bölegini tutýan Tahama döwleti, Hijaz bilen Yragyň arasyndaky Nejd döwleti, Ýemen bilen Siriýa arasyndaky dagda ýerleşen Hijaz -bu söz berk dag diwary diýmekdir-döwleti,Medina bilen Amman şäherleri hem oňa girýär,Arud-dan Bahreýne çenli uzalyp gidýän Ýemama döwletine bölünendi.Ýurduň demirgazygyndaky araplar öz gözbaşyny-nesilbaşyny-Ibragimiň -Awramyň ogly Ismaildan alyp gaýtsalar,günortadakylar beýleki ogly Kahtandan alyp gaýdýardylar hem-de özlerni hakyky arap hasap edip,Ismailiň nesline araba öwrülen arap diýýärdiler,muňa esasan Ýemama girýärdi.Araplar öz aralarynda taýpalara bölünip, her taýpa 100-150 maşgala bolup çadrlarda özbaşdak ýaşaýardylar,şäherlerde oturmly ilet saman suwagly kepbelerde bolýardylar.Her taýpa özbaşdak ýüze çykýan meseleleri ýolbaşçylary bolan Seýidiň üsti bilen çözüärdiler,seýit-jenap,goja,hoja diýmekdir, düzgüne görä Seýidiň ýanynda hökmany suratda şahyr bolmalydy,ol şygry okanda adam bedenine,duýgysyna ýakymly täsir edýär, ýamanlyga garşy syrly güýçleri döredýär diýip hasap edilýärdi,maşgalada ogul dogsa bagt,gyz dogsa masgaraçylyk hasap edilip,gyz dogan dadyna gömülýän wagtlaram bolupdyr.Ogul ýetişe kakasynyň gapdalynda tutulan çadrda aýaly bilen özbaşdak ýaşamalydy.Pygamberimiziň döwrüne çenli oturmly durmyşy alyp baran käbir taýpalardan galany, asmandan gaçan gara daşa keramatly diýip sejde eder ekenler,köp taýpalaryň atlarynyň asad-gaplaň,ýolbars,kelb-at,bekr-köşek,salab-tilki,saur-öküz,dubb-aýy,zib-möjek ýaly atlara gabat gelmegi şol taýpalaryň öz adyny dakynan haýwanyny hudaý hökmünde görüp sejde edendiklerini aňladýardy.Pygamberimiziň emri bilen Mekgede ýaşayan kuraýşitleriň omeýýa tisesi beýleki tire-taýpalardan saýlanyp, köp hudaýlyk dinden bir Hudaýa uýma däbiň hem-de yslamyň ýaýramagyna kömek beripdirler,Pygamberimiz gaýdyş edeninden soň Omeýýad halypalygyny döredipdiler,ol hezreti Aliniň öldürilmegi, ýerine omeýýat neslinden bolan Osmanyň geçmegi bilen öz taryhyny başlaýar.Togsan ýyl geçende Abu Müslimiň Maryda turuzan gozgalaňy netijesinde omeýýat halypalygynyň soňky wekili Merwan ikinji öldürildi we Bagdatda Pygamberimiziň daýysy Abbasyň ady bilen başlanan Abbasit halypalygy döredi we omeýýadlaryň garşysyna barlyşyksyz göreş alyp bardy.Abbasitlerden soň halypalyk Fatimid nesline soň Buweýhid nesline ondanam Hezreti Pygamber öleninden soň döredilen ilkinji arap halypalygynyň nesillerine geçdi,ýöne tagtdan agdarylan nesiller

dek ýatmaýardylar hem-de amatly pursat gelende halypalygy eýelemek üçün ellerinde baryny edýärdiler.Hut şu ýagdaýam Pygamberimiziň ýörelgeleriniň dürli-dürli teswirlenmegine dürli ýol-ýodalaryň döremegine getiripdi...

---9---

Alp Arslan Sijistan gozgalaňyny basyp ýatyrandan soň, Nişapur häkimi Muhammet Ýynalyň ýanyna sowulyp,agasy Ybragim Ýynalyň ölümüne gynanç bildirdi,ondan galan goş-golamlary gowşurdy.Ýynallar, üç dogandylar,iň kiçisi Myhammet,ortanjy Ibragim, ulysy Gutulmyşdy,bularyň kakalaryna Israil , Çagry bilen Togryl begiň kakasyna Mikail,Ýakut atly ýeke zurýady bolan üçünji dogana Musail diýerdiler, üçüsem seljuk begiň ogullarydy.Myhammet on ýaşlarynda söweşden gaýdyp gelýän kakasy Israiliň Samany öýi, Samany döwieti diýýän gürrüňlerini eşidýärdi,asyl ol Mahmyt Gaznalynyň ýurdy bolsa nätjek.Güýçli gurnalan Samany döwleti öz gullarynyň güýji bilen agdarylyp Gaznalylar döwletine öwrülipdi, ony hem öz gullary bolan Seljuklar agdaryp Seljuklar döwletini döredipdi.Beýik Taňry iki dogan taýpanyň içinden Seljuklary öňe çykaryp hakykaty dikeidipdi,Daňdahakan söweşinden soň Togryl beg asly çopan bolan Gutylmyşy,azeri ýurdynä,Ibragimi Tebrize,Muhammedi bolsa Masut Gaznalynyň Nişapurdaky tagtyny tertibe getirmek üçün ugradypdy.Muhammet,Nişapurdan gaçyp,Reýe giden Masudyň “Şadyýah “ atly bag-bakjaly, towus guşly köşgüne gelip,bägüllere bezelen meýdana atlaryny goýberdi,tükenmez baýlygy, munça zady düýşünde-de görmänsoň,öz ýanyndan zemzen kimin çişdi, ýerzemindäki dürli gaplara salynan çakyrlyry suw diýip içdi-de, bolmajysy boldy,çopançylyk eden pursatlaryny ýatlady,belent depä derek, juma namazy okalýan metjidiň minarasyna çykyp tüýdük çaldy,keýpden çykyp, köşgüň nepis halylarynda, zer çäýylan ýassyklarda ýatmaga dözmän,gapyň agzyna at keçesini atyp gyşardy.Gije ony aýylganç bir ses oýardy.
-Bu näme?-diýip ol atbakaryndan sorady.
-Begim,tawus guş gygyrýar.
-Ah,şeýlemi,meni ukudan oýarça kim bolupdyr,iblisden sapak alanlara haçan gygyrmalydygyny öwrederin-diýip,ol gylyjyny syryp, gabat gelen guşyň kellesini kesdi,ol bu işi diňe bir guşuň ýakymсыz sesi üçün däl-de, behişde barmagyň ýoluny iblise öwredenligi,şeýdip,iblisiň adamlary azdyrmagyň aňsat ýoluny tapanlygy üçün edýärdi,ýogsam,Taňry guşy, baky behiştten kowupdyr ahyryn,şondan bärem tawus şeýle zaryn ses edýärmiş...Muhammediň hereketlerine,beik, tawusyň ýakymсыz sesi ýa-da behiştten kowulmagy sebäp bolandyr,belki-de,onuň yerinden gelme garyp bolup, birdenem baýamagyndan gözlemelidir,belli däl,ýön,bu hereketleri habar berenlerinde geçirimli Togrul beg ýylgyraýypdyr...Häzir bolsa ol, agasynyň ölümi baradaky habary eşidip gödek sesi bilen

möňňrip aglaýardy we “Eý,agam,agam,ýalňşypsyn,kim bilen darkaş gurýanyňy bilmänsiň!” diýip samraýardy,egninde şol köneje dony,aýagynda şol köneje çokaýy bardy,uly welaýatyň hökümdary däl,garagurum ýygnaýan galandara meňzeýärdi,dogan diýjeksiň,,iki uly agalary başga adam,ol başga adam,Alla sygynyp ,berilene kaýyl boldy,şol sebäplem ýigrimi ýyla golaý häkimligini saklap gelyär.Durmuşy şeýle sada,şeýle takwa adamlar bezeýärdi.

Köşgüň gür bagly,ter howuzly künjeginde ýekeje hurmany agzyna salyp,çeýnäp oturan Alp Arslan, birden gozgalaň tapdy-da ,tarsa turup, Nurpolada aty gyssagly eýerlemegi tabşyrdy, bir käse üzüm suwuny içip ýetişmedik Aba Hasan bu ýagdaýyň sebäbini sorädy, şazada jogap bermän,Muhäwmmedi hem ýanyna alyp, gündogar-demirgazyga gidýän uly ýol bilen atyny çapdyryp gaýtdy, bir salym ýöränlerinden soň atlaryň bady gowşanda,Aba Hasan “Şazada, tokaýlykda garakçylar peýda bolupdyr,hüşgärligi eiden bermeli däl”diýdi.

-Goý,olar bizden ägä bolsunlar!- diýse-de,ýylgyn tokaýlygyň içinden geçýän ýolda duran gara gözi kaklyşanda,şazada jylawy çekdi,at ürküp,kişnedi,başyny silkdi.Atdan düşen şazadanyň önüni gabalan Aba Hasan--Ärdöw,Atsyz,ýolagçynyň habaryny alyň!-diýip seslendi,şobada ýigitleriň bir bölegi şazadanyň daşyna ýygnandylar,Ärdöw bolsa ýolagçyny südürläp alyp geldi.

-Men şazada bilen gürleşmekçi-diýip,elwan ýapynjaly ýolagçy, kellesiniň üsti bilen dolanan keçesini sypyranda,onuň 14-15 ýaşlaryndaky ,saçy egnine düşüp duran oylanlygy äşgär boldy.

Zer geýen şazadanyň kalbynda uly galagoplyk bar-diýip, derwüş oylan elindäki taýagy bilen çägä her hili çyzyk çyzyp bir zatlary hasaplady.

-Zer geýenim,dür geýenim bilen nä işiň bar?Nişapurlylar palçylyk edip

gün-güzeranyň aýlaýarlarmy?
-Men näme diýeýin-diýip,derwüş uludan demini aldy-Şäher ir döwürlerden bäri sopularyň,derwüşleriň,hünermenleriň üşýän ýeridir,gaznalylar arassa yslamy-sünni ygtykady berk talap etdi,hezreti Aliniň ogly Huseýniň neberelerine,şäheriň günorta böleginde ýerleşen mazarlaryna zyýarata barmak gadagan edildi ,indi hydaýa şükür, seljyklar şaýy,sünni mezhebine uýýanlara geçirimlilik edýärler.Şäherde hünärmenler köp,ýüň,ýüpek,nah matalar dokalýar, deri eýlenýär,renk,gap-çanak,küýze ýasalýar,biziňem haýýamlar neslimiz çadr ýasap çadyrçylar adyny alan köçede ýaşaýarlar.Meniň adym Omar,Omar Haýýam.

-Onda sen häzir çadyrçy däl-de, bilgiç-dä?Hany aýt, Soltan Togrul beg häzir nirede?- diýip,Alp Arslan häliden bäri özüni birahat edýän ünjüsiniň sebäbini bilmek isledi.

Omar esli salym çägedäki çyzyklara ,onuň öýjüklere taşlanan gumalaklara seredip:-Beýik Seljuk döwlediniň Soltanyňyň häzir; Garry juwan diýmän donuň biçýärler,Olar ýekän-ýekän ýanyp

öçýärler,Berlen dälđir dünýe,hiç kime baky,Geçdiler,geçerler,ýene geçýärler-diýdi. -Näme how,agzyňa gelenini

sarnap dursuň,sem bol,paňkelle,edil kelläni togalaýaryn-diýip,Ärdöw beg gylyjyna ýapyşdy.Omar,Ärdöwüň özüne gezelen gylyjyny gapdala sowdy-da;

-Şazada,siz gyssanmaly, örän gyssanmaly-diýdi. Aip Arslan pikiriniň Omaryň gelen netijesi bilen gabat gelmegini geňlemedi,oný hem hut şu pikirler howsala salýardy,hut şol sebäplem atyna atlandy-da ýola rowana boldy. Nişapurdan Saragta çenli 25 farsahlyk ýol, baş kerwensaraý, Saragtdan Mara çenli otuz farsahlyk ýol ,alty kerwensaraý bardy-bir farsah üç kilometre golaý ölçeg birligi- Şazada saragtyň golaýyndaky Uşturgamak kerwensaraýdan geçip,Tilistan duralgasynda säginmän Daňdanakan kerwensaraýynda atyny çalşyrdy, Genugurtda, Haşamyň mülkünde saklanman Hysrowyň mülkünde ýene atyny çalşyrdy,haçanda üçünji gün Mara golaý gelende daň atyp,günüň dogjak ýeri tilkiguýryk bolupdy.Aba Hasanyň başda durmagynda ýedi atly şazadadan galman geldiler, beýleki ýigitler çalyşmaga atyň ýoklugy zerarly uza galypdy.Soltangalanyň baş derwezesinden atylyp çykan bir topar atly günorta-günbatara gidýän ýol bilen gyssanmaç gaýtdylar.Daňyň ümüş-tamyşlygynda olar göze ilmese ilmezdem,eger Ärdöw begiň baýtaly günbatara garap kişñemedik bolanda.Baýtalyň sesini eşidenden toparyň öňüni çekip barýan at eýesine gulak asman süýnüp gaýtdy-da,jaýtaryp duran murtly, daýawdan görmegeý eýesi, näçe azymly darasada baş bermedi.Ärdöw begiň baýtaly ýanynda saklanan gyr aty ysgap hokrandy.

-Haýwan diýjeksiň,älhepus çagasyny gowy göräýşini-diýip,ol baýtalyň boýnuna kakdy.

-Ene çagasyny tanamasa bolmaz-a,gyrym hem enesiniň sesini eşidip baş bermän gaýtdy,ýogsam size duşjak däl ekenim.Essalowmaleýkimler!-diýip,atdan düşen ýigit salam berip salam aldy-Inim,seň gözlegiňe çykypdym,ikiçäk gürrüňim bar-diýip,ol şazada ýüzlendi.

-Agam,Togrul kakama näme boldy?

-Aýtsam,inim, iş pyrryk,Soltany Reýden getirip jaýladylar,ol halypa Kaýumyň gyzy Saida-dan bolan baş ýaşly Süleýmany mirasdüşerlige wesýet edipmişin-diýip,Gara Gurt hamsykdy.Şazada,ýigitler agladylar,esli salymdan soň :-Oňa näme boldy-diýip,Alp Arslan gözünüň ýaşyny süpürdi.

Burnundan gan gelipdir,tebipler gün urandyr diýýäler,em edip bilmändirler,baş wezir Kunduzly ony Reýdäki köşkde jaýlamakçy boldy emma Saida gelnejem, agam Ýakudy beg göwnemänsoňlar Mara getirip kakamyz Çagry begiň gapdalynda jaýladyk.

-Gör, weziriň pyssy—pyjurlygyny, bu pyrryldygyň änigine-şänigine ýetmeli, baş ýaşly Süleýman Soltan bolsa häkimlik dolulygyna onuň elinde galýar,bu onuň öňden arzuwlap ýören zady-diýip, Ärdöw beg

başyny ýaýkady.

-Dogry aýdýarsyň,Ärdow beg, bu

Oguz hanyň,biziň däbimize ters gelýär,eger maşgalada biri bolmaly bolsa ilki Ýakut, ol bolmasa men Soltan bolmaly-diýip Gara Gurt janykdy.

-Kim Togrul begiň wesýetini gözi bilen görüp gulagy bilen eşidipdir?

-Eşitse, şol wagt ýanynda bolan agam Ýakudy beg eşitmeli, olam,menem eşitmedik, gaýtam,Togrul begiň inim Arslana peşgeş beren welaýatlaryny elinden alyp,diňe Termezi berýänligi barada perman çykarypdyr-diýip,Gara Gurt bu sözün täsirini bilmekçi bolýan ýaly şazada seretdi.

-Agam,biz

beýle gürrünlere baş goşman musulmançylyk borjумыzy ýerine ýetirip, merhuma aýat-töwür etmeli,ýedisini,kyrkyny sowmaly.

-Inim, başymyzdan dynaýmasak ýagşydyr?

-Agam,salyňy suwa salma,men-ä köşge barjak,Soltana soňky hormaty berjaý etjek, göwni bölegiňiz Alla ýaryňyz-diýip,şazada atynyň ýüzüni derwezä gönükdirdi.Gara Gurduň ýigitleri galla paýlaşýan ýaly gowur turuzdylar,biri”Baş wezir kowmym däl, şonda-da, şazadaňam,Gurt begiňem yzyna düşmekden gorkýaryn” diýse, biri “weziriň garşysyna gidip bilmen” diýýärdi,üçünjisi “Aklyňyza aýlanyň,ählimize azyk,egin-eşik,goltgy beren şazada dälmi?Gyşda mes bolup,ýyly ýerde ommalyp ýatanyňyzda, garnyňyz doýanda ol gowudy,ýörün oň yzy bilen gideliň”-diýýärdi,dördünjisi”Soltanlyk dawasy çözülýänçä başymy gutarjak,soňuny görüp gelen ýok” diýýärdi.

-Hany,haýsyň meň bilen gitjek?-diýip, Gurt sorady.-Mülküme baryp ýygyn toplajak,amatly pursada garaşjak.

-Zaňňar,bizi gysyjaga gabamak hyýalyň bar-da, onda?Geliň gowusy şazadanyň yzyna düşeliň,gujurly,gaýratly gaýduwsyz,mert ýigit,bizi hor etmez.

Şeýlelikde, ýigitleriň bir bölegi çöle, bir bölegi düze,bir bölegi şazadanyň yzyndan at goýdular,Gara Gurduň ýanynda attutary,weziri,bäş-altý sany nökeri galdy....

Baş derwezäniň önündäki derýa köprüsiniň töweregi atly-ýaragly nökerlerden,dindarlardan,gedaýlardan,derwüşlerden, ala donly myhmanlardan, daraýy donly ýüzbegilerden,döwletleriň ilçilerinden doludy.Bip bölek nöker adamlary bölüp ilçiler üçün ýol arçaýardy, erte namazynyň yzyndan “Seljuk döwletiniň beýik Soltany Muhammet Togrul beg aradan çykdy, ýatan ýeri ýagty bolsun,imany hemra bolsun” diýen ses eşidildi, ol her iki sagatdan gaýtalanýardy.Adamlaryň akymy köşge tarapdy,olaryň içinde isaýylaryň din ýolbaşçysy Isgender, otparazlardan Bekek, daşa uýýanlaryň kethudasy Budda dagy bardy, din garaýşyna garamazdan, ähli adamlar soňky ýigrimi ýylyň içinde asudalygyň,birek-biregi sylaşygyň,bol elin ýaşayşyň,adyllygyň diregi bolan Togrul begiň alyp baran ýörelgesinden razydylar,ol gaýry dinli adamlaryň arasynda dostlugy ýola goýmaga şert döredipdi,ýurdy duşmanlardan gorapdy.Gaznalylar, şäher ilatyny,gaýry dinlileri agyr salgytlara sezewar edipdi, erkin hereket bilen, adamlaryň

çagalaryny,gullaryny ellerinden alyp başlapdylar,hut şeýle ýagdaýda Togrul begiň kakasynyň agasy Musailiň ýeke ogly Isgenderi hem alyp gidipdiler,bu ýagdaý seljuklary gahar-gazaba mündüripdi,netijede, iki dogan öňe çykyp, halky gazna zulmunda halas edipdi.Halk muny bilýärdi,Soltany sylaýardy,indi öz guran döwletinde döreden eşretiniň hözürini görmän, gün urup ýogalmagy garaşylmadyk zatdy.Çagry beg ýogalanda dakylma adaty boýunça ol agasynyň ähli emläghini, çagalaryny,aýallaryny öz adyna geçiripdi,bu sözün doly manysynda bolman, eýsem, döwlediň baýlygy eýesizlikden pytrap gitmesin,yzyndaky hökümdaryň elinde galsyn diýen köne Oguz ýörelgesidi.Soltanyň tarpa taýyn ýogalmagy gaty köp zady,döwlediň howupsyzlygyny,pytrap gidäýmek ahmallygyny ýüze çykarýardy,muňa emirler,hasam Alp Arslan gowy düşüňýärdi.Döwlet häzir bir tarapdan “Hökmdarlyk Çagry begiň çagalaryna-Ýakutla, ýa Gara Gurda ýa-da gaýduwsyz Alp Arslana berilmän bir burny sümüklä berildi, bu baş weziriň häkimlikde galjak bolup tapýan zady, sebäbi ol baş ýaşly Süleýmanyň Atabegi,biz muňa garşy”-diýýän adamlaryň,emirleriň toparyna,ikinji tarapdan okumyşdan akylly,köp zatdan baş çykarýan,döwledi dolandymagyň esaslary barada giňişleýin ýazgy ýazyp uly abraýdan peýdalanýan Kunduzlynyň toparyna -iki topara bölünipdi.Baş weziriň elinde Togrul begiň goşuny,emlägi,baýlygy bardy,döwlet diwanynyň emeldarlary, emirleriň köpüsi,gaýry dinli adamlar,öňden gelýän syýasatyň alynyp gidilmegi berkararlygyň açary hasap edip,Togrul begiň ýoluna eýerýän Kunduzlynyň tarapynda durýardylar.Bulary,başga-da köp zatlary aňynda aýlap,Soltanyň ýasynda oturan Alp Arslanyň, zurýatsyzlygy barça zatdan beter hasap edýän Togrul begiň”Zurýatsyz ýigidiň orny bolmaz!” diýýän zaryn sesi gulagynda ýaňlanyp duran ýalydy.Tüýs serkerde,Soltanlyga mynasyp görkli,ýygynyň görki,ýow gününüň erki,iliň töresi bolan hakyky serkerde, gaplaň kimin arlap jeň meýdanyna girende, duşmanlar özüni nirä urjaklaryny bilmezdiler,assyrynlykda üstüni ýowa bassyraýsa dagy ol, öňde gaýa dek durardy,giň pähimli,köňli rehimli mert adamdy,ömrüniň ahyrynda gözi düşen zurýadynyň mirasdüşer bolmagyny wesýet ermegi hem bolaýjak zatdy.Alp Arslan oňa gullyk etmäge taýyndy, esasy zat agzalalygyň turmazlygydy.Bir gün ol “Näme üçün agzalalyk turuzýan jenaýatçylaryň günäsini geçýärsiňiz” diýip soranda “Men şonda oňa jeza berenimden artyk lezzet alýaryn,günäsini geçsem alkyş,jeza bersem gargyş alýaryn,ýöne gep ikimiziň aramyzda galsyn, ondan lezzet alýanlygymy bilseler jenaýat etjek köpeler”diýip,Togrul beg jogap beripdi... Alp Arslan Hatyja ejesiniň “Doganjygymyň ordasy dagady,ýekeje perzendiniň hözürini görüp bilmedi”diýip,ýüregi paralap barýan agysyny diňläp içinden “Hatyja eje,orda dagamaz” diýdi.Adamlaryň arasynda Muhammet Ýynalyň, Ahmet Hadynyň agysy has-da belentdi,Hatyja daýzaň sözi etinden ötüp sňňüni pars-para eden Ahmediniň sesi welin

dynarly däl di. Perzentsizligiň näderejede agyrdygyna ol indi, edil şu wagt göz ýetiren ýalydy, oňa özi günäkärdi, ýatladyp durdyklaryça ýagdaýyna has çuň düşüniş, saýlap alan ýolunyň näderejede agyrlygyna, çökderligine gözünü ýetirdi, şonça-da agysy gataldy. Ölümi, agyny halamaýan Ärdow beg” Goý, sesiňi, goý, öleniň yzynda ölme ýok, ine, men, ölüm gaýgysyny gulagymyň gapdalyndan geçirip goýberýän “-diýip, Ahmedî köşeşdirjek bolýardy, emma Ahmet “Wah, garamaňlaý perzendiniň hözürini görmän gitdi, meňem günüm şondan enaýy däl” diýip, öňküsindenem beter aglady, “Alla berse perzent bolar, garrap baraňok” -diýip, Ärdowüň ýalbarmasy gulagyna ilmedi. Alp Arslan Ahmedîň, ýuwylyp-ýuwylyp sary giden sellesine, ýamaly donuna, çepegine seredip, muňa göz aýlamaly diýip pikirlendi, ol ony öňem bir gezek diýipdi. Şazada, Ahmedîň çatmasyna baranda, aýagyňy eper ýaly düşegiň ýoklugyna ýaýdanyp durka, ol içine saman dykylan kiçijik düşekçäni aşagyndan sypyryp- “Dünýä baky gelen bolsak, çatmaň içini halydan doldursaňam bolman durjak däl” -diýip uzadypdy, şonda ymama täze bir ak öý dikip bermegi niýet edinip, onam ýadyndan çykarypdy... Şazada Soltanyň kyrkyny sowyp, ejesiniň halyndan habar aldy, onuň “Kunduzly biz üçin köp iş bitirdi, garşysyna gaýdyp durmagyn, parasatly, Allañ berenine kaýyl bolgun, göze-başa düşme, mülküň, ogul ýerine ogluň, gyz ýerine gyzyň bar, syratly, görmekli, saçy dünýä malyna degýän, myhman gelende seni ýoksyratmaýan aýalyň bar, bular baýlygyňdyr, guwanmany başar. Iki dogan diýjeksiň, Gurdyň aýalyňa seret, erte el-ýzüni ýuwman bir tegelek nan bilen gowurmany dykarda “Äre çykalym bári doýa garnym doýmady, aýagym paşmak, ýüzüm ýaşmak görmedi” diýip, içersini syryp-süpürmegiň deregine gapy-gapy aýlanyp, gybat gözlär, Alla seni şo zeýilli aýaldan gorapdyr. Soltanlyk meselede bolsa paýhasly, Allañ edenine kaýyl bol” diýmesine başyny atdy. Onuň ýüreginde weziriň garşysyna duşmançylygy ýokdy, Togrulyň wesýeti onuň üçin kanundy, ýöne, weziriň özüni çagyryp, bolan wakany bolşy ýaly gürrüň bermegini, wesýeti görkezmegini, soňky ýagdaýlar barada maslahatlaşmagyny isläpdi, emma ol ony kabul etmek üçin howlukmady, gaýtam, işe bellenen ýerine- Termeze gitmegini kätibiniň üsti belen buýruk berdi. Otuz ýaşa aýak basan şazada çaga däl di, hemme zada düşüňärdi. Ol Termeze çekildi. -O-how, gije ýatyrkak tutup alyp gitseler nätjek, men-ä wezirden gorkýan, öňümize düş, aýaga galaly! diýip, Ärdow beg howsala düşýärdi di, hersi bir bölek ýygynyň serkerdesi bolan Atsyz beg, Afşin beg, Ýagysyýan beg, Ärsagun beg dagy şazadanyň daşyny gallap belli bir karara gelmegini soraýardylar, şazada welin gyssanmaýardy. Şeýle dartgynly ýagdaýda Saw Teginiň baş serkerdelikden çetleşdirilmegi, ýygynyň uly bölegi elinde bolan begdir-emirleriň howsalasyny artdyrdy, döwlediň döremeginiň we gülläp ösmeginiň ilkinji basgançagynda duran, söweş tälimlerine ökde tälimçi ussadyň, Saw Teginiň gaýtadan işe

goýulmagyny talap edip, şazada ýüzlendiler,”Biz seniň Soltan bolmagyňy isleýäris!” diýdiler, edil şeýle talaby baş weziriň önünde hem goýdular. Olar üçün özleriniň dillerine düşünýän, arkasyny tutýan, özlerine ýakyn adamyň Soltan bolmagy gerekdi, onsoňam, aýry-aýrylykda hereket edýän ýygyna merkezleşdirilen ýolbaşçylygy alyp barmagyň zerurlygy ýüze çykypdy, ony bosa häzirki ýagdaýda Saw Tegin bilen şazada-dan başga başarjak adam ýokdy. Bular barada, emirlerden soraman, özbaşdak hereket eden baş wezir uly ýalňyşlyk goýberipdi.”Ýygyn-da Saw Tegin örän uly abyraýdan peýdalanýar, diýeni amala aşýar, urşyň jümmüşine girzse-de, ony ok almaýar” diýen gürrüňleriň bardygyny şazada bilýärdi, ýöne, onuň işden çetleşdirilmeginiň sebäbini welin bilmeýärdi...

Saw Tegin, Mahmyt Gaznalynyň kakasy Söbük Teginiň aýal doganynyň nesilinden bolup, gazna döwledini gurmakda köp iş bitiripdi. Daňdanakan söweşinden soň Masyt Gaznaly bilen oňuşman, Togrul begiň tarapyna geçipdi. Öz kowmy hökmünde, Togrul begden soň Seljuk Soltanlygana kimiň geçmäge haky barlygy baradaky pikirini mälim edip, gazna hökümdary Maududa şeýle hat gönderipdi.”Çagry begiň uly ogly Ýakudy barada hiç zat aýdyp biljek däl, ortanjy ogly Gara Gurt hem, kiçisi Alp Arslan hem hökümdarlyga mynasyp, ikisem patyşamyzyň çagalary, ýöne, kiçisiniň durmuş, syýasy, harby tejribesiniň artykmaçlygy, söweş tälimlerine ussatlygy, tämizligi, ahlak arassalygy, yslama berilenligi, ilatyň, nokerleriň oňa bolan uly hormaty- bular esasy zat bolyp durýar. Süleýman şa heniz çaga, wesýet esasynda onuň tagtda oturdylmagy, baş weziriň hökümdarlygyny aňladýar, olam biziň üçün kabul ederlikli däl. Gara Gurt şady-horramlygy söýýär, diniň gadagan eden zatlaryndan gaýtmaýar. Men hökümdarymyň-ýatan ýeri ýagty bolsun bendäniň-kiçi ogly Alp Arslany, Alla ugruna etse, tagtda görmek isleýäris, onuň körekenim bolanlygy üçin däl, hakykatyň hatyrasyna şeýle. Muny bilmegiňiz gerek hem-de Siziň, kowumlaryňyzyň arasynda edermenligi, gözsüz batyrlygy sebäpli, onçakly bir halanmaýan Alp Arslan barada pikirlenmän ediljek hereketlerden daşda durulmagyny isleýäris, Siziň sadyk guluňyz Saw Tegin”-**Bu gizlin haty ele salan baş wezir Älem Kunduzly, Saw Tegini baş serkerdelikden daşlaşdyrdy, şeýdip, emirleriň arasyndaky närazylygy güýçlendirdi.** Alp Arslan giç agşam, köşkdä gaýdyp gelýärkä, Togru begiň täze saldyran medresesindeki yşyga sowuldy, görse, alym Burhany çagalary daşyna ýygnap, gürrüň berip otyr. Şazada, ogly Mäligiň gapdalyna çökdi.”Çagalar, size oguz hanyň taryhyny aýdyp beripdim, indi, Saltyklaryň, köp ýerde agzalşy ýaly Seljuklaryň taryhyny gysgajyk gürrüň bereýin-diýip, Burhany mylaýym sesi bilen söze başlady-Seljuklaryň aňyrsy Demir ýaýly diýen pälwandan başlanýar, biri oňa Tokak-togalak, daýaw manyda, biri Dukak diýýä, näme diýilse-de, manysy Demir ýaýly bolýar, onuň Saltyk-Seljuk diýen

ogly bolupdyr.Ol,Jeýhun derýasyndan bir adamlyk saly bilen iki kenara adam gatnadar ekeni, şoň üçün oňa salçy,saltyk diýer ekenler, seljuk -şol sözleriň üýütgedilen manysydyr,ýagny,salçy-salçyk-saltyk-seljik-seljuk bolan.Yslam dini ýaýramanka,Seljuk,ýehudy dinine uýýar ekeni,şol sebäplem ogullaryna Musail,Israil,Mikail diýen ýehudy atlaryny dakýar,Musailden Gutulmyş,Ibragim,Muhammet,Israilden Ibragim,Mikailden Daud Çagry beg,Muhammet Togrul beg bolýar.Soňky iki dogan öňe çykyp, agzybirliги saklap,uly döwlediň eýesi boldular.Olaryň agzybirligine görüplik edenler boldy, emma, hiç bir güýç ara perde atyp bilmedi.Agzybirliгиň ýok ýerinde nämeleriň bolup geçýänligini men bir mysal bilen subut edeýin.Mahmyt Gaznalynyň,Masyt,Muhammet atly ekizleri bardy,Mahmyt öleninden soň Masut,kakasynyň tagta oturdan ekiztaýyny, türkmenleriň üsti bilen agdaryp, tagty eýeledi,Muhammediň gözünü oýduryp,Nagor galasyňa taşlady.Bir näçä wagtdan soň ol eden işine ökünip,Muhammedi zyndandan boşatdy.Masut nobatdaky ýörüşi bilen hindi topragyna barýarka,baýlyga gözleri giden gulamlar,ony agdaryp,ýerine Muhammedi oturtdylar.Gözi nähak oýulan Muhammet “Masudy öldürilmesek bize ýaýnama ýok”diýip,ogly Ahmediň ýüregini çişirýär,ol bolsa zyndana gizlin aralaşyp,Masydy guýa taşlaýar.Bu habary eşiden Masudyň ogly Maudud gelip, Muhammedi,onuň ogullaryny öldürýär,şeýlelikde”ýakma bişersiň,gazma-düşersiň”diýleni bolýar,ine agzybirliгиň,birek-birege sylagyň ýok ýerinde bolýan zatlar.Çagalar, indiki gezek men size Daňdanakan söweşi barada gyzykly gürrüň berjek,häzirlikçe sag boluň,köçeden häzirjek bolup ýöräň,çukura gaçaýmaň..

Alp Arslan baş-alty ýaşan Mäligi alyp öýüne gelýärkä - Baýlygyň,tagt dawasynyň etmejek zady ýok,beýle hereketlerden daşda durmaly!- diýip,sabyrsyzlyk bilen öýde garaşýan Selçeniň ýanyna howlukdy....

-----10-----

Şazadanyň öňem-ä bir alyp-ýolup barýan işdäsi ýokdy , bu gün-ä ýekeje hurmany agzyna atyp,Selçeniň gadyr edip bişiren işlekli-somsasyndan çala datdy, sorag berip ýören bolmasa-da:-Işdäň-ä ýok,birahat edýän zadyň barmy,oguljygym Mäligiň somsa ýapyşysyna seret! –diýip,Selçen seslendi.

-Tyňkyja göwre, iýmeli-diýip,şazada oglunyň arkasyna kakdy.
-Ýüzüň salyk,keýpiň ýok,soraýdym...

-Käte şeýle bolýar.Kakam inisi bilen çerýek asyr ýurdy asudalykda saklady,önde goýan maksatlaryna ýetdi,indi bolsa ýurt çaýkanýar, Älem Kunduzla,agam Gara Gurda,Gutulmyş kakama tagt gerek,ol

bolsa ýekeje.Bagdat zyndanyndan çykaramda,sakgal-murta basdyran Togrul kakam”Kowumlaryňa ynanmaly,ýöne,etjegiň içinde bolmaly,men Ibragim Ýynaly hökümdarlyk derejä göterdim,ol bolsa meni zyndana taşlaýar”diýipdi.

-Gaýyn atam arkaýyn ýatar ýaly,sazlaşykly döwledi her edip,hesip edip saklajak bolmaly,belki,onuň üçün uly geňeş çagyrmalydyr,arkaýynlaşsaň-a bolmaz-diýip,Gelçen maslahat berdi.

Hawa, arkaýynlaşylsa boljak däl, häzir bolmasaň uly agzalalyga,urşa alyp barjak dawa jenjele ýol açylýar,däp-dessuryň täsiri gaçyp,güýjüň hökmi öňe çykýär. Ol düýn,Tüwik derwezesinden çykyp,Marzyban gonamçygynda ýatan kakasynyň,Togrul begiň mazarynyň başynda aýat okady.Gonamçylyk, Erk galasynyň orta gürpünde

ýerleşýärdi,otparazlardan,maniheýlerden,daşa çokunýanlardan galan adamyň agaç,daş heýkelleri onda-munda görnýärdi.Gonamçylygyň iki tarapyny Erk galasynyň diwarlary,bir tarapyny Razy derýasy,bir tarapyny zyndan tutýardy.Zyndanyň gonamçylyga golaý bolmagynyň uly terbiýeçilik ähmiýeti bardy,ol zyndanda ýatanyň ýagşylyk ,gowulyk we ölüm barada pikirlenmegine hem-de gatan kalbynyň ýumşamagyna täsirini ýerirýärdi.Bu Togryl begiň tapan zady-dy,ol “adam gonamçylygy görüp dursa,ynsabyňy ýitirmez”diýerdi.Öň,göçüp-gonup ýören çarwalar,ýurtly-mekanly-merkezli bolansoň,gonamçylygyň ähmiýeti artýardy,ýogsa,urşa çaga-çugalar hem alynyp gidilerdi,göz-gulban bolunýardy, indi ol zatlardan dynylypdy.Alp Arslan öýlenende Togrul beg “ Alla maňa atamyz Seljuk begiň ýüz ýedi ýaşyny bersin diýjek däl, maňa Sizden boljak çaganyň öýleniş toýuny görsem bolýar”-diýip,arzuw edipdi,ýöne ol balaýýarmy näme?Perwerdigäre-de,süri-süri jerenler ýanyna goýberýän, köňli mähre ýugrulan Togrul beg ýaly gowy adam gerek.Alla tarapyn bolmagam mümkin, ýöne, jerenler bilen Togrul begiň bir-birlerine gowy düşüňändiklerine ol ynanýar...Alp Arslan uludan demini aiyp,ýatan ýerinden öwrüldi.Her hili pikirler ony ýatmaga goýmaýardy.

-Şazada, öýdemidir?-diýip,biriniň sesi eşidildi

-Kim bar?-diýip,donuny egnine atan şazada gapynyň agzyna bardy.Belki, gudraty güýçli Taňry,dilegini eşidip,çözgüt bolsun diýip birini iberendir,ýogsa giçki myhman nähili sebäp bilen ýanyna gelsin?

Kakam ýaly-la!?-diýip, Selçen seslendi.

-Ukrňa päsgel beräýdimmi?-Uzyn boýly Saw Tegin egilip gapydan girdi.

-Ýok,doga-dileg edip ýatyrdym...

-Görýän weli ikimizem bir zat biynjalyk edýär,agzybirlik meselesi. Emirler “Alp Arslan Soltan bolmaly”diýip äht edipdirler,mejlis çagyrmasak gozgalaň turaýmak ähtimallygy bar.Ýatyp bilýän

däldir, maslahatlaşaýyn diýip ýanyňa gelşim. Alla dilegini eşidip gaýnyny kömege iberipdir, diýip, ol begendi, diýmek ýaraly düwünler çözüler, ýurtda rahatlyk höküm sürer. Derisi giňäp, gaýnyny törde oturtdy-da-Men-ä, maslahatly biçilen don gysga bolmaz diýenlerine uýýan, galanynam görübereris-diýdi. –Gara Gurt, Gutulmyş kakaň dagy tagta göz dikýär, olaryň önünde diňe sen durup bilersiň! Galanynam özüň bilýäň, sen bir okumyş oglan.. Ýogsa-da, men ýene bir zat soramakçydym!-diýip, Saw Tegin töweregine ýaltaklap, şazadanyň golaýyna süýşdi-Adam öleninden soň ruhy galýarmyka, bileňokny? -

Bilmedim-diýip, şazada geň galyp, serkerdä seretdi-Ejem-ä “kakaň ruhy gelermiş” diýip, jumalykda biş-düş taýýarlap, aýat-töwür etdirýär, diýmek, meniň pikirimçe ruh galýandyr.

– Onda dowzah hem bolmaly?

-Dowzah diýdiňmi? Kitaplarda dowzah bar diýilýär.

–Öleninden soň aýalyň bilen duşuşyp bolýarmy?

-Adam öleninden soň birek-biregi tananokmysyn. Muny näme üçin soradyň?

-Aý, ýöne soraýdym-diýip, Saw Tegin turmakçy boldy. Şazada ýaşulyny ugradyp, öýüne dolandy, berilen soraglaryň geňligi, syrlylygy pikire batyrdy. Üste abanýan howp ýokary derejä ýetmedik bolanda onda beýle soraglar döremeli däldi. Dogrudanam, ol howsalany önünden duýýarmy-ka?

Ertesi juma güni merhumlaryň hatyrasyna agyz açdyrylyp aýat-töwür edildi, namaz okaldy, soň köşge ýygnanan emirleriň, din-ulamalaryň, döwlet diwanynyň işgärleriniň, welaýat häkimleriniň, daşary ýurt ilçileriniň gatnaşmaklarynda mejlise ýygnaldy. Öňde ýaşuly adamlar, Seyistanyň hökümdary goja Fahrät Mülk, Älem Kunduzly, alym Baharzny bardy, olaryň arasynda Saw Tegin görünmeýärdi. Her kim özüniň oturmaly ýerinde ýerleşipdi. Märekäniň agramly böleginiň ýaşy şazadanyň ýaşyndan ýokarydy, ýüzlerinde uly alada barlygy bildirýärdi, bi Togrulyň ölümü bilen bagly bolmagam mümkindi, ýöne, bu gün öňde goýlan” Kim Soltan bolmaly” diýen mesele özüniň çözgüdinde, köpleriň ykbalyna täsir edýärdi, oturanlaryň bir çukura tüýkürmegi ýurduň rahatlygyny çözüýärdi. Il ýaşulysy goja Fahrät, mejlisi açyp sözi baş wezire berdi. Wezir özüne mahsus sypaýylyk bilen mejlisde garaljak meseläniň üstünde durup geçdi, mirasdüşerlik barasynda Togrul begiň tagmasy goýlan wesýetini oturanlara görkezip çykdy. Wesýetiň barlygyna garamazdan närazylyk tolkuny möwjedi, käbir emirdir-begler onuň dogrylygyna ynamsyzlyk bildirdiler,”baş ýaşly Süleýman mirasdüşer bolsa hökümdarlyk baş weziriň eline geçýär, bu bolsa däbimize ters gelyär “ diýdiler, ýöne merhumyň wesýeti wesýet bolýardy, ony gizläp bolmaýardy, şonda-da, emirleriň

haýyşyny göz öňünde tutup, belli bir netijä gelinmegi gerekdi, döwlet bir pursadam özüne ynanylmaýan Soltanly bolmaly däl di. -Kim wesýeti goldaýar, kim garşy çykýar, pikir alyşalyň, meniň üçün hem bir çukura tüýkürilse gowy-diýip, baş wezir oturanlara gözünü aýlap çykdy. Şol wagt Ärdöw beg gelip” Adamlar, Saw Teginiň aýaly dünýäden gaýtdy, barymyz barmaly” diýip, seslendi.

–Öldi diýdiňmi!?” - Alp Arslanyň ýüzi üýtgäp, tarsa ýerinden turdy, ýüregi gysylyp gitdi- Haçan ölüpdir?

-Habar şu wagt geldi.

–Wah, bolmandyr, bir salkyn öň, ýa soň öläýmeli ahyryn, wajyp meseläni soňa goýmaly bolýas-diýip, Älem Kunduzly seslendi.

–Mesele wajyp, ýöne öleni soňky ýoluna ugratmak ondanam wajyp-diýip, goja Fahr Mülk ýerinden turdy.

Alp Arslan atyna atlanyp, gojanyň ýanyna gyssagly bardy, kalbynda peýda bolan galagoplyk zym-zyýat bolana meňzeýärdi. Goja, merhumy jaýlamak bilen başagaý adamlaryň içinde, ýüzünü sallap oturdy. Şazada, duýgudaşlyk bildirenden soň diýmäge söz tapmady. Özüne berilen agşamky soraglar gojanyň duýgurlygyndan, öňdengörüjiligidan habar berýärdi, „galyberse-de, onuň öýünde ýa başga ýerde, ýa namaz wagty “ölüm”, „wepat bolmak”, „keselçilik” ýaly sözleri dile getirmek bolmaýardy, şol sebäplem, merhumyň ölümü barada goşmaça soraglary hem bermeli däl di. Merhumyň üçüni sowandan soň goja Fakr Mülk: -Adamlar, maslahat bilseňiz pikir alyşmakçy bolan meselämizi Saw Teginiň öýünde dowam edeliň, hem merhumyň hatyrasyny saklarys, hem iş ederis!- diýdi.

–Ajap bolar-diýip, Baharzy gojanyň teklibini goldady. Ol Bagdat medresesinde talyplary okadýardy, Älem Kunduzlynyň ylmy halypasy bolmak bilen bir wagtda ikisi Nişapuryň ymamy Muwaffakiniň elinde okapdylar, ymam häzir Mekke-Medinäniň baş ymamdy, yslamyň görnükli wekilidi, Baharzi ymamynyň tabşyrygy, halypanyň haýyşy boýunça bu ýere gelipdi, ylym ägirtligi, zehini boýunça döwrüň göwher gaşy adyna eýe bolupdy, başy çykmaýan ylmy ýokdy, zehinli şahyr, ýazyjy, din wekili, syýahatçydy, „Açaryň eýesi we dünýäniň uly adamlarynyň gaçybatalgasy” diýen ýazgysy syýahatda bolan ýerlerinde duş gelen zehinli alymlar barada giň maglumat berýärdi, bu eserinde ol şahyrlaryň içinde iň zehinlileriň hataryna girýän Älem Kunduzly barada hem agzaýardy. Baharzy Nişapur bilen Hyradyň ortasynda ýerleşen Baharz obasynda doglupdy, Kunduzly bolsa ol ýerden daşda bolmadyk Kunduz obasynda doglupdy- Men myhman, mejlisiň işine gatşmaga hakym ýok, ýöne, mesele çözülen de merhumyň wesýetinden ugr alyp netije çykarylsa Gurhanyň talaplaryna-da, döp-dessur ýörelgelerine-de gabat gelyär, galanam Allany işi, agzyňyz bir bolsun.

-Baş weziriň hyzmatlaryna hormat goýýaryn,göwnümiň galan ýerinem gizläp durjak däl-diýip, Muhammet Ýynalyň toparyna goşulyp, gelen Hasan Sabbah seslendi-Ol baş wezirlige geçeninden soň , Maryda şaýy mezhebine degişli köp adamlary,şol sanda öz halypasy, hormatly Muwaffakini,hormatly Baharzi, sizem şäherden kowdy,şeýle işi diňe ýüregi matlaply adam eder,onsoň,wesýetli gürrüňe ynanjagymy hem bilemok...

- Menem wesýete münkür garaýaryn-diýip,Gara Gurt ýerinden galdy-Sebäp diýeniňde,Togrul kakam Soltanlyga taýýarlykly kowmunyň bardygyny bilmän duranok,doganlaryň üstünden ätläp,atabeg Kunduzlynyň elinde terbiýelenýän Süleýmana ýurdy ynanmak,Togrul begiň işi däl,wesýetdäki möhür Soltanyň eli bilen basylanmy,gören ýok.

-Münkürlük erbet zat-diýp, Böri Tegin seslendi, ol ýigrimi baş ýyl öň agasy Saw Tegin, Ýusup Emir, hatyp Aly Garyp,Myrat Gazy ,Ärýaryk dagy bolup, Masut Gaznalydan aýrylyp Togrul bege goşulypdy,soňky söweşlerde Aly Garyp,Ärýaryk, Myrat Gazy dagy wepat bolypdylar.Börüniň gyzma häsiýeti üçün ýygyn ynanmaýardylar,şonda-da, baş wezir ýaňy-ýakynda ony baş serkerdelige göteripdi.”Münkürlük erbet zat” diýende ol şu güne çenli ýygynyň özüne ynanylmanlygyny göz önünde tutýardy-Men wesýete wepaly boljagyma kasam edýärin.

- Süleýman şanyň permanyna boýun egýärin-diýip,münbegi Ata Buga seslendi.

-Çagajyk perman berip bilmez-diýip,Ärdöw oturan ýerinden gygyrdy.

-Hakykaty aýtmak borjum,bilýänsiňiz,Garahanlylar,Rum döwledi serhetýaka etrablarymyza aralaşdylar,bu uly howpuň önünde durmaga Alp Arslan ýaly söweşde taplanan,azy ýaran serkerde gerek,söweşe girip ýeňilen gezegi ýadyma düşenok,oný şu oturanlaryň hemmesem bilýändirler.

-Saw Tegin,söweşde seljuklaryň asgyn gelen gezegi ýokdur!-diýip,Rumýaka döwletleriň we Kawkazyň häkimi Gutulmyş beg, dag gümmürdisi ýaly sesi bilen töweregi ýaňlandyrdy,hökmdarlyga ymtylýanlygy sebäpli häzirlikçe Süleýmanyň tarapyny tutyp,ýeri gelende Soltanlygy basyp almakçydy,Alp Arslan Soltan bolaýsa arzuwy arzuwlygyna galjakdy-Togrul begiň wesýetini goramakdan ötri aýtjak zadym,seljuk neslinde ýaşy boýunça menden uluňyz ýok,Oguz däbine eýerilse Soltan men bolmaly,diňlenmeli bolsa meň teklibim diňlenmeli.Şu güne çenli hökümdarlyk agadan inä,ini ýok bolsa oğla, nesilde, kimiň ýaşy uly bolsa şoňa geçip geldi,Arslanyň önünde men,galyberse iki agasy bar,bulara seretmeli,onsoňam öňdäki söweşler kimiň kimdigini görkezer.

-Söweşler bolar,ýygynyň önüne düşjeklerem tapylar-diýip, Gutulmyşyň sözüne ters düşünen Böri Tegin, özünüň eýeleýän

ornuny mazamlady.

-Nätdiňiz aýt,muny,Soltan

Alp Arslan bolmaly.Ol,tagta dalaş edenok,oný biz-emirler,begler isleýäris,şeýle dälmi,Ýagysyýan,Afşin,Atsyz?-diýip,Ärdöw beg ýatanda hem boýnundan aýyrmaýan dogasyny ogşady-O-how, halaýyk,Soltan saýlamakçy bolanyňyzda diňe bir hödürleýän adamyňyzyň akyl-paýhasyna,başarnygyna,keşbine,gujur-gaýratyna däl,ýaşaýan hojalygynyň daşky-ıčki tertibine,bulamakçysynyň daş keşbine,görk-görmegine hem serediň.Soltanlyga dalaş edýäniň 12 sypaty bar,daş sypaty,sagdynlygy,ýiti zehini,ýatkeşligi,öňden görüji-parasatlylygy,gerek ýerinde dilewarlygy,ýalany ýigrenip,dograny goldamagy,jomartlygy-sahylygy,az iýmegi,ýüregi ýukalygy,gaýratly-erkliligi we ýene şuna meňzeş sypatlary bar, öz hojalygyny oňarmaýandan hökümdar bolmaz ahyryn-diýdi.

-Ärdöw,goýsana

how,bylamakçyň muňa näme dahyly bar?

-Gurt ber, betereň bar-diýip,Ärdöw peň bermedi-Soltanam,bulamakçysy hem halkyň ýüzi bolmaly,olar älem adamlary bilen duşuşýar,şonda bulamakçysy pylanyň aýaly ýaly...ol tasdanam Gurduň aýaly ýaly diýipdi- hapysa bolsa ýa-da keşbi kemli, görk-görmegi ýabygorly bolsa,ýurduň abraýyna şek ýetmezmi,ýerer,şonuň üçin gürrüň edilende,şulary ýatlap geplemeli.Biz öňi belen-ä, şu dogamdan-ol boýnundaky dogasyny ogşap maňlaýyna syldy-galberse-da,Alladan ant içýäris, biz,Alp Arslanyň Soltan bolmagynyň tarapynda.Hökümdara zerur talaplaryň hemmesi onda bar!-ol alaja ýüp bilen jäheklenen, ýatanda-da boýnundan aýyrmaýan şapbat ýaly dogasyny ýene öpdi.Içine,il arasynda keramat saýlyýan bir çümmük duz,bir çümmük kömür,ýekegapanyň tüýi,dişi,ýylanyň dişi,ýedi köçeden alynan bir çümmük gum,ýedi öýden çöplenen çöpjagazlar salynan dogany ejesiniň boýnuna dakanyna esli wagt bolupdy,Kawkaz,Bagdat söweşlerinde,ýagys ýaly ýagýan oklaryň biride Ärdöwe degmänsoň,ýygynnda “dogada keramat bar” diýen pikir bardy...Ärdöw begiň bu sözi,Gutulmyşyň ,Gara Gurdyň ýüregine köz bolyp basyldy,hasam Gutylmyş, ady agzalmasa-da,sözünň özüne aýdylýanlygyna düşündi,sebäp,aýaly çaga üstünde kemli-agsak bolup galypdy,hojalygy alyp baryşy hem o diýen dälde.Geplärligi bolmasa-da ol “Ärdöw, jüýjäni güýz sanaşarys”diýip,oturan ýerinde gygyrdy.

-Atabegi

hökmünde şazadanyň käbir häsiýetlerini agzasym gelýär-diýip,Aba Hasan söz aldy-Ýaşlykda ol...

-Aýtjak bolýan zatlaryňa düşündim,sen ony mahabatlandyrjaksyň?-diýip,Gara Gurt onuň sözünü böldi.

-Gara,gurdam bolsaň ümsüm otur!-diýip,goja Fährat seslendi-Hasan aýdyber!

-Ýaşlykda ol ýurt baryna aýlandy,kynçylyklara

sezewar boldy,durmuşy öwrendi.söweşlerde tejribe toplady,gelejekde başgalara sapak berip biljek ussatlyga ýetişdi,dürli halkyň döp-

dessuryny öwrendi,tebigatyň dözümlü oýunlaryna döz geldi,näçe ýarag,näçe at çalyşdy,onuň bilen söweşe gatnaşan her bir nöker höwes we guwanç bilen gaýduwsyzlygyny,oký daşa atyşyny,okdan sowulyp bilişini,iki gije-gündüz dowam eden söweşden soň,dynç alman, nökerleriň halyndan habar alyşyny,ýaralananlara hoşamaý söz bilen,wepat bolanlara döp-dessurdanam artyk hormat edişini,çadryna girmezden nökerleriň halyndan habar alyşyny bilýändirler.Men bulary mahabat üçün däl,hakykatyň hatyrasyna aýdýaryn.Onuň adyllygyny eşidip, çar ýandan ýygnanyanlaryň, agaçlaryň,daşlaryň arasyndan çykyp, hiç kime boýun bolman gelýän tire-taýpalaryň sany-sajagy ýok.Gündelik sadakasy,garyplara kömegi hormatyny artdyrýar.Zenanlar, çagalaryny eginlerine mündürüp,ýagşy sözler bilen şazadany garşylamagy öwredýärler.Raýatlaryň islegini ýüznden aňyp,möhümini bitirýän,bitirip bilmejegini hasaba alyp,ertesi bitirýän emiri men başga hiç ýerde göremok,şonuň üçünem, oňa gözi düşen raýatlaryň ýüzlerindäki begenji-buýsanjy hiç zat bilen deňär ýaly däl.Çagalara berilýän kömek,döwlediň gaznasyndan däl-de, onuň hususy harajadynyň hasabyna amala aşyrylýar,bu bolsa ilatyň alýan kömekleriniň,halal zähmet bilen gazanylan girdejiden girýänligine,biriniň elinden zor bilen alynan ýa-da gan ara düşüp gazanylan dældigine düşünmeklerine getirýär.Emirler,begler,hany aýdyň,haýsyňyz şeýdip şazada ýaly gündelik sadaka berýärsiňiz? Haýsyňyz raýata şeýle kömek berýärsiňiz?Öňe çykyp,men diýjegiň ýokdur.Şazadanyň bu häsiýetleri, adamlaryň birek-birege has ýakyn,mähriban bolmaklary bilen birlikde, gelejekki Hökümdar üçünem bahasynyň ýokdugyny aňladýar.Şazada-da, Soltanlyga mynasyp şeýle häsiýetler sanardan köp,onyň “Eger biz daýhanlary,çarwalary,gullary,nökerleri sylamaýan bolsak,onda Hökümdary hem şol derejede sylamadygymyzdyr”diýmesi adamkärçiligiň ýokary derejesini görkezmeýärmi?Şazadanyň gowy häsiýetleri kän,şol sebäplem onuň Soltan bolmagyny iki elläp goldaýaryn,meniň getiren delillerime garşy çykjak ýekeje adam bar bolsa seslenäýsin...

Görýän welin Hasanyň delilleri hakykada ýakyn ýaly-diýip,esli dymşlykdan soň peşeneli sakgalyny sypalan goja seslendi-Ýokarda aýdylanlar mahabat däl,şeýle sypatlar her bir hökümdara gerek. Ýeri gelende şazada barada menem käbir bilýänlerimi aýdaýyn.Bir gün,”amidiň-salgytçyň ýerimi aldy” diýip,köşge aýal geldi,şazada ýerini alyp berdi,gaýry ýurtly diwanadan haryt alan raýat,puluny bermändir,şazada berilmegini gazandy.Söwdegär halky gezende bolýar,beýle habar Çynma-çyna,Hata,Müsüre,Garahana ýaýrap, “Maryda isle sen Soltan bol isle garamaýak,şerigat kanunynyň önünde hemmeler deň” diýip,ýurdy harytdan doldurmak bilen bolarlar.Eger sen adalatly bolsaň gowulykda, saklap bilmesen

erbetlikde ýatlarlar. Mahmyt Gaznalynyň tarypyny ýetiren şahyr Unsuryda şeýle setirler bar “Eger sen tagtyňy asman sütüninden galdyrsaň gybatyň eýesi bolarsyň, çişmän, biliňe kemer dakynsaň, dilegiň maýasy bolarsyň, her sözüň gysgadan kesgir bolup, il agzyna düşen bolsaň, ýagşydan ötgür bolarsyň” Soň aýdyşy ýaly ýagşydan ötgür bolmaly. Indi wesýet barada, onuň barlygy, kanuna laýyklygy inkär etmäge degişli däldir, ýöne, ýurduň ykbaly, howupsuzlygy ara düşende, ony on ýyl yza süýşürüp bolar diýip hasaplaýaryn, goý, şu günki saýlanjak Soltan, men şazadany göz önünde tutýaryn- şol möhletden soň tagty Çüleýman şa berjekligi barada önümüzde kasam içsin. Meselän çözgüdini şeýle çykarsak dogry bolar diýip hasaplaýaryn.

-Men garşy -diýip, Gutulmyş beg agyr göwresine gelişmejek ýeňillik bilen ýerinden galdy- Togrul begiň wesýetine seretmän netije çykarma, döwrüň kadasyna-da, atamyz Oguz hanyň kadasyna-da ters gelýär, muny nygtamak bilen...

-Menem şeýle pikirde-diýip, Gara Gurt onuň sözünü böl-di. Sözi bölünenligi üçin girre gahary gelen Gutulmyş, emirleri bilen Saw Teginiň öýüni taşlap gitdi, Muhammet Ýynal, paýtagty Marydan Nişapura geçirilmegini, şäheriň ähli welaýatlar üçün ortalıkdygyny nygtady, şazadanyň Soltan bolmagyny bolsa goldady. Baş wezir emirleriň ýykgyň edýän tarapynyň öz peýdasyna daldigini aňyp, mejlisi ertä geçirmeli diýen teklibi orta atdy.

-Mesele çözülmese dargamak bolmaz-diýip, goja Fahr at garşy çykdy.

-Bizem şeýle pikirde-diýip, Ärdöw beg ony goldady.

-Sözümüň diňlenilmeýän ýerinde durmarys, gitmeseňiz men giderin-diýip, Garagurt turdy.

-Otur, aýt, ýeriňde!-diýip, goja Fahr gygyrdy- Gutulmyşyň-a, saçyna ak girenem bolsa aň girmändir, bizi, mejlis agzalaryny, pataly Saw Tegini sylaman çykyp gitdi, seňki näme!? Sen bir asylly bol, Soltan boljak diýip döşüne kakmada, il seni çykarsyn, päheýde weli.

-Men-ä aýkdymam-diýip, Garagurt ýerinde oturdy.

-Aýgan bolsaň ýasy daşy garnyga goýda ümsüm otur, dokluga ýetersiň. Meň bir ýewreý goňşym bar, atyna haram eti iýdiripdir welin indi oňa baş hem berenok. Sen haram zady iýen dalsiň-ä!?

-Gurt begem, menem turan gündogar şemaldan gorkýarys, şonuň üçin mejlisi ertä goýalyň diýdim!-diýip, baş bezir Gurdy goldady.

-Ondan beduinler-keçe adamlary gorkýarlar, biz näme üçin gorkmaly?

-Goja dogry aýdýar-diýip, Alp Arslan söze goşuldy- Omar aleyhessalam” Musulmanlaryň ruhuny suwda gaýyp ýören öl tagtalara ynanyň bolmaz” diýip, gämi gurmağy gadagan eden, emma Osman aleyhessalam oňa rugsat beren, halypa Abdylmäligiň döwründe Mekgä edilýän zyýarat Orusalym bilen çalşyryldy, halypa Muzaffar ony ýatyrdy.

-Diňe yslam üýütgewsizdir, başga ýagdaýlarda dürlülük durmuşy

bezeýändir,mysal üçin arap sazy we aýdymynyň heňleri düýäň,kerweniň aýak urşuna deňdir,biziňki bolsa atyň aýak urşuna meňzeşdir.Hany,Älem,başga geplejekler ýok bolsa mejlisi jemläliň,netije çykaralyň,patada başga gürrüňler edip oturmak gelişmez-diýip,Fahr mülk baş wezire bakdy.

Baş wezir, Aba Hasanyň giňişleýin,manyly we dogry gepleriniň täsirini gaçyrjak çykyşy edip biljek däl,ony edip biljegem ýokdy. Esasy tarapdarynyň,Gutulmyşyň gitmegi ysgynyny aldy, gorkuzdy,ömründe ilkinji gezek uly tolgunmany başyndan geçirdi,ýüzi üýütgedi,keýpi bozuldy.Atasy bir mahal "Degseň erenleň itine,gar-ýagmyr ýagar betiňe,daýananyň berk bolsa söýeneniň ýykylmaz" diýipdi.Onuň daýanjy ýok,diýmek,dar garna sygan giň töre sygmadyk bolyp ýörmeli däl-de, ile goşulmaly,ýogsam,düýe silkinse bie eşege ýük bolýar ahryryn. –Daşdan aýal alanyň ulagy dynmaz,ýakyndan aýal alanyň gulagy dynmaz diýilşi ýaly,ulagmyzy hem gulagmyzy dyndyrjak bolup,wesýet esasynda bu işe baş goşdum,ýogsam,bäs ýaşly Süleýmanyň Hökümdar bellenmegini çigiräk hem gördüm.Şazadany iki oýnam ýyldan bäri tanaýaryn,tüýs diýen wagty,Soltanlyga mynasyp serkerde.Galanynam,ses sanalşygyny geçireliň,kim köp ses alsa görübereris-diýip,Älem Kunduzly çokgaja sakgalyny gypady. Ses

sanalşykdan soň,baş wezir emirdir-begleriň köpüsiniň talaplaryna kaýyl bolmakdan başga çäresi galmady.Ol muny etmek bilen baş wezirlik wezipesini saklap bilýärdi.-Bolýar,wesýet güýjünde galmak şerti bilen men Alp Arslanyň Soltan saýlanylmagyny goldaýaryn-diýdi-de ol ilkinji bolyp şazadany gutlady,hormat etdi, metjitlerde Alp Arslanyň ady bilen bir wagtda,Süleýman şanyň adyna hem hutba okalmagyna perman berdi,soň şazadanyň köşkdäki tagtda hormat bilen oturdylyş dabarasyna gatnaşdy. Emirler gezekli-gezegine şazadany gutladylar, hormat etdiler.Öň şazada,indi Soltan bolan Alp Arslan töwereginiň adamsy bilen Saw Teginiň öýüne dolanyp geldi. -Adamlar,maňa bildiren ynamyňyz üçün taňryýalkasyn.Dürli milletli döwletimize agzybirlik howa ýaly gerek.Men sizi adalat ganatymyň astyna alýaryn, halkymy ýylda ýygnaýan iki salgytdan bir ýyllyk boşatýaryn,Nişapuryň,Balhyň,Hyradyň,Maryň iletyna müň dinardan paýlanmagyny perman berýärin,meni goldan emirlere bolsa on müň dinardan berýärin,şeýle mukdardaky puly öz goragymy ýatyrmak,jansyzlaryň herekedini togtatmak bilen gazanýaryn. -Hökümdar,bildirilen ynam bilen tüýs ýürekden gutlaýaryn,jan saglyk,maşgala abatlygyny arzuw edýärin.Halkyňy begendirip gowy iş edýärsiň,halkyň dilegi döwlediň kuwwatyny artdyryýandyr,döwlet kuwwatly bolsa halky bagtlydyr,halk bagtly bolsa Soltanam bagtlydyr,adyň dilden-dile geçip äleme ýaýraýandyr,şonda Taňryda bendesinden razydyr.Hiç sada ynam bolmasa-da patyşalyk saklanar,ýöne,uzaga gitmez,güýç ulanyp saklabam

bolmaz.Jansyzlaryň işini ýatyryp, bu ugurda wajyp hereket etdiňiz,peýdasyndan zyýany kän,olaryň.Togrul beg pahyr,ýatan ýeri ýagty bolsun,bendäniň,kakasy Mikailden”Seni haçan görüp bilerin” - diýip sorapdyr, kakasy“Baklyga girenimiň üçünji gijesi düýşünde görersiň”-diýen,Togrul beg onki ýyldan soň kakasyny düýşünde görüp”Kaka,üç günde düýşüne girerin diýipdiň,ne beýle boldy?”- diýipdir,”Wah, guzym, yzymdakylar ýaramaz işlänsöňler Marynyň etegindäki köprüň deşiginde bir goýnuň aýagy döwüldi,soň üçün onki ýyllap jogap bermeli boldy”-diýip,ol jogap beren, soň aýdyşy ýaly indi gol astyňdakylara jogap bermelisiň,günäni başgaň boýnuna atdyrmazlar...

-Dogry aýdýarsyňyz,hormatly serkerde,bu gün depäm göge ýetdi,iki doganyň ýedi ölçäp bir kesişi hemmämiz üçün nusgalyk boldy.Hormatly Soltan,döwledi gület,goragyňy men öz boýnuma alýaryn-diýip, Ärdöw beg seslendi-Ýöne özara habar gatnaşygyny ýola goýmak welin howa ýaly gerek,baş wezirlik mesele-de bolsa...

-Baş wezir ornunda galar-diýip,Alp Arslan Ärdöwüň sözünü böldi-Onuň düşünjesi giň,ylm-bilimli,arap,fars,dariý,türk dilleri suwara bilýär,gepi özüne çekiji,meňzetmeleri söz manysyn açmaga hyzmat edýär,keramatly aýatlara salgylanyp getirýän delillerinde şübhelenmäge,ikirjiňlemäge ýer goýanok,ýüze çykýan meselelere jaýdar çözgüt,göwnejaý çykalga tapýar,edebi döredijilikde ony tanamaýan az.Serkerde Saw Tegin hem öňki ornunda galmaly... Lepbeý,Hökümdar-diýip,baş wezir başyny egdi...

-Soltan,yslamyň dürli ýörelgelerine nähili garaýarsyňyz?-diýip,Sabbah sorady.

-Meniň üçün bir ýörelge-Pygamberimiziň ýörelgesi bar... Soltanyň jogaby Täji Mülke,Hasan Sabbaha erbet täsir etdi, indi olar assyrynlyk bilen sag-aman bu ýerden gitseler kaýyldylar...

----11-----

Birnji Seljuk Soltany Togryl begiň ikinji weziri Älem Kunduzly Nişapur welaýatynyň Kunduz obasynda dünýä inipdi,Mekge-Medinämiň ymamy ,din ylmynyň görnükli alymy Ýusup Nişapuryň elinde Abu Talyb Baharzy bilen bilim alypdy, döwlet gullugynda sünnüden başga mezhebe uýýan adamlary,alymlary,şol sanda dosty Baharzyny kowanyndan soň Soltan Togrulyň adatdan daşary hormatyna eýe bolupdy.Togrul beg öleninden soň häkimligini berkitmek,ýaranlaryny artdyrmak maksady bilen,ol gaznadaky baýlygy nökerlere,müňbegilere,kowumlaryna paýlady, tükeniksiz toý-şagalaňyň netijesinde,Togrul begiň ätiýaçlyk üçün ýygnan baýlygy sanlyja wagtda ýele sowruldy.Soltan kowumlaryny özüne ýakynlaşdyryp, maslahatly iş etmegiň deregine, olary özünden daşlaşdyrды,il içinde Süleýman şanyň hökümdar hökmünde

galmagy,hakyykatda bolsa hökümdarlygy Alp Arslana ynanyp, ýurdy bile dolandyrmagyň deregine,gaýtam,oný Gazmine ygratdy,şeydip,ýurdy dolandyrmagyň jylowuny doly ele alandyryn öýdüp, şady-horramlyk etdi.Haçan-da,onuň ýanyna köne dosty,ýurtdan kowulan şyh Baharzy gelende ol”Sen kabul et diýýänsiň,şeylemi?”diýip,badyhowalyk etdi.Şahyr medeniýetlilik bilen başyny atanda ol ony ýaňy görýän ýaly“Essalowmaleýkim,hormatly şyh,hoş gördük!Men seniň kabul et diýmegiňde oňat işiň başyny gördüm,şanyma düzen gazallaryňy okap ber!”diýip,oňa hormatly egin-eşik geýdirdi,sowgat berdi.Şahyr,indi onuň öňki kiçi göwün,köneje dony bilen oňup ýören,buýrulan işi kaýylyk bilen ýerine ýetirýän hoşgylowlygyndan,howasy belent,gözi ýer görmeýän,gyňyr adama öwrülenligini duýdy,hökümdarlyk,baýlyk häsiýeti üýtgedýän bolmalydy.

Şatt-Wady hem weýran,gugaryp galdy, Onda sebäpkäriň ömri kesildi. Şanyň hoşroý ýüzi göreni aldap, Wagşy ýüreklerem eline aldy. Ýöne,aldanaýma,diýme ol sandyr,

Arslan ýylgyrşynda gazap ýatandyr...-diýip,Baharzy şygyr okady ýöne, hökümdarlyk jylowuny eline alyp baýan, şan-şöhrada beslenen Kunduzly şygryň düýp manysyna düşünmedi,düşünse-de,perwaýsyzlyga saldy,ýogsam şygyrda,ýene ýarym ýyldan gozgalaň turyzjak Gutulmyşyň Şatt-Wady obasyny weýran etjekdigi,ýöne ömrüniň kesiljekligi,oný yz ýany Aba Hasanyň-Nyzam Mülkün töhmeti esasynda, onuň özüniň hem ömür tanapynyň kesiljekligi welilik bilen aýdylýardy,hut şu weliligi üçünem Baharzyny beýikleriň hataryna goşupdylar.Baş wezir şahyry dykgat bilen diňledi hem-de töweregini gurşan arap-pars emirlerine”Bizde,türkmenlerde şeýle şahyrlar bar,olar sizde tapylarmy-ka?”diýdi-de,oňa müň dinar prşgeş berdi.Umuman,öň ol baýlygy ýigrenýän takwa,diýseň okumyş adamdy,aňryujy ýagdaýy bolsa,Mäne babanyň ýanyna baryp, halyndan habar alardy,kerematyna münkürlük edýän Nişapur kazysy Seyidiň ýalňysyny ýüzüne aýdardy.Bir gün kazy oňa-Aýdýanlaň dogry ekeni,haram we halal pula satyn alynan toklulary piriň huzuryna ugratdym,ol “eger бүтін әлем диңе haram iýýän bolsa-da,biz halaldan özge lukma göz dikmeris,halal zat halala mynasypdyr”diýdi-de,halal pula satyn alan toklумыň etine el uzatdy,şonda ýüzüm gaty gyzardy,bilip dursam-da, münkürlük edenime gaty utandym”diýip,münkürlük bolanlygyny boýnuna aldy.Keramatly pir Mary gonamçylygynda ýatan Zülkefil pygamberiň, pygamberimiz Myhammet aleýhassalamyň mugallymy Gaffarynyň gubruna zyýarata

gelende,Kunduzly ony hormat bilen garşylady,atyň üstündäki horjuny düşürende topraga gözi düşüp”Ýa,pirimiz,horjuna salyp alyp gelmäniňizde hem Maryda toprak tapylardy ahyryn!”diýdi,pir uzyn boýuna,ak ýüzüne gelşik berýän peşeneli sakgalyny sypalap”Biz ony teýim etmek üçün alyp gelipdik,sebäbi,öz zamanasynyň serweri,keramatly pir Abu Bekr Wasiti” Mary topragy diri toprakdyr”diýerdi,onsaň men diri toprak bilen teýým etmegi özüme uslup bilmedim,diri topragy hapalamak islemedim’diýdi.Älem myhmana üç günläp hezzet-hormat etdi,Soltan ýörüşde bolanlygy üçün gaýtmakçy bolanda ony hopmat bilen ugratdy,şonda pir”Älem,sen,”Älemiň-yklymyň enesi” diýilip,Gurhany kerimiň altynjy süresiniň togsan ikinji aýatynda atlandyrylýan Mary şäherinde ýaşaýanlygyňa buýsanmalysyň,sebäbi öň oba bolan ýerde şäheri bina eden Zülkerneýindir,onda yslam baýdagyny galdyran Bureýda,ýaýradan Gaffarydyr,perişdeler goraýan şäheriň içinden akyp geçýän derýa suwy şypalydyr,müň keseliň dermanydyr,munda ýaşamak bagtlylygyň nyşanydyr,hemmämiziň ömrümüz uzalar ýaly Soltan Togrul begiň ömri uzak bolsun!”diýdi.Älem, piriň soňky sözleriniň manysyna indi düşündi,Togrul diri wagty oňa howp abanmaýardy,indi bolsa dumly duşdan oňa daş ýagdyryp başlapdylar.Bu “işde” Ärdöw beg bilen Aba Hasan ikisi has işeňňirlik gökkezýärdiler.Alp Arslanyň Soltan bolmagy diňe bir Ärdöw beg üçün peýdaly bolman, eýsem baş wezirlige ymtylýan Hasan üçünem peýdalydy,baş wezirlik barada gürrüň gozgalanda onuň gözüniň ýitelyänligini Ärdöw beg ýaňy görmeli dälidi.Ine,onsaň ikisi agzyny birikdirip,onbaş ýyl öň bolup geçen wakany has-da çişirip,Alp Arslana ýetiripdiler.Soltan Ärdöwe ynanmasa-da,Atabegi Aba Hasana ynanman biljek dälidi,onuň atasy ýaly gowy görýärdi,näme diýse edýärdi.Gahary gelen Soltan,habary barlatjak hem bolman,baş wezir baradaky pikirini üýtgetdi,gazaplanyp”Sakgalyny syryň!”-diýip, perman berdi,ýogsam, bu myş-myşlar,ýagny “Garahan paryşasynyň gyzyna Alp Arslan üçün gudaçylyga baranda, Kunduzly gyzy özi üçün soranmyşyn,şol sebäplem gudaçylyk paşmanmyşyn”diýen ýaly myş-myşlar şol öňki döwürde-de ýaýrapdy,onsoň ol özüniň öldürilmeginden korkusyna, janyny halas etmek üçün, Horezmde gezip ýören ýerinde özüni biçdiripdi. Togrul begiň o zatlardan habaram ýokdy,ine,indem,şol wakany ikinji gezek galdyryp,çişirip Soltana ýetirenlerinde,ol özüniň soňky pursatynyň gelenligini aňdy.Sakgalynyň syrylmagyny kellesiniň alynmagy bilen deň gören Älem köşge baryp,ile görünip bilmedi,namys etdi,janyna kast etjek boldy,emma aýaly,ýekeje gyzy oňa ýol bermedi.Ol Soltana “Bu masgaraçylyga çydap bilmeýärin,meni wezirlikden aýyryň,myş-myşly işi derňäň, günäkär bolsam jeza beriň” diýip hat ýazdy,emma ony Aba Hasan ýok etdi. Baharzy bu waka barada şygry döretti.

Soltan	onuň	erkekliginiň	belgisin,
Ýüzünden		sypyryp-syryp	taşlady.
Batyr	adam	abyraýdan	düşse-de,
Öňküsinden	has	taplanyp	başlady...

Dogry, belli bir döwürde Älem taplandy, sygyr üstüne sygyr ýazdy, ynamdar adamlaryň üsti bilen, öz üstüne abanyan howpuň nireden, kimden gelýänligine, garaşsyz herekediniň kime ýaramaýanlygyna, kimiň öz ornuna ymtylýanlygyna gözünü ýetirdi-de, döwletde Soltandan soň ikinji adam saýylýanlygyna garamazdan, kiçilik bilmän, Aba Hasanyň huzuryna bardy” Hakyň hatyrasyna haýyş edýärin, maňa azar berme, wezipe gerek bolsa al, işden boşat diýip haýyşnama ýazypdym, ýalbarýan, azar berme!” diýip, ýaşuly halyna dyzyna çökdi, başyny egdi. Aba Hasan, baş weziri hormat bilen ýerinden turuzdy-da, özüne uzadylan onbaş mün dinary alyp-“Aýdýanyňyz näme, maňa ornuňyz gerek däl, size azar hem beremok, duşmany başga ýerden gözläň!” diýip, ony hoşamaý ugratdy, ýöne Älemiň yzy bilen özüni goraýan nökerleriň hem köpüsiniň gidenligini görüp, howsala düşdi, gorkdy, aljyrap, Soltanyň huzuryna bardy. Ol ýerde emirdir beglerden başga-da, kätipler, Şaraf Mülk, Mejit Mülk, Hoja Ýusup Hemedany, onuň ýanynda ylymda belli bir derejä ýeten, dört mürüdiň biri, Hoja Abdylhalyk Gijduwany, - Ärdow beg oňa “Şyhyň ýanyndaky meýit ýuwýanlaryň elindäki meýit” diýen lakam dakypdy-Bagdadyň şyhy Ishak Şirazy bardy. Salam helikden soň Hasan, nepislik bilen dokalan halynyň üstünde, ýüzüne gelşik berýän gara sakgalyny, taýzaryp duran murtuny sypalap oturan Soltana-“Hökümdar!” diýip ýüzlendi-de, yzyny aýtlagyny aýtmajagyny bilmän saklandy. Soltan oňa üns bermän, Hasanyň gelmegi bilen arasy bölünen gürrüňini dowam etdi-Ýañky aýdyşym ýaly, atamyz Seljuk beg, döwledi dolandyranda, daşyna belent diwar örtülen ýerde oturman, goragsyz zatsyz ýeke özi bir depede oturarkeni, adamlar oňa arzyny aýdyp bilipdirler, sowuk düşüp, çykyp bolmaz ýagdaýda hem ol atyna atlanyp, şäheriň ortasyndaky meýdança baryp” Belki, iýmäge zady ýok, ýatmaga ýeri ýoklar ýanyma gelip, öz işlerini aňsat bitirerler” diýer ekeni. Biz şeýle derejede halka ýakyn durmany başarsak ýalňyşmarys, alym Haja Gijduwanynyň soragyna jogap bersem şeýle, gaýry milletler özbaşdak däl, türkmenleriň arasynda garjaşyk gulluk etseler dogry bolar, söweşde türkmenlerden galmajak bolup, pylany gorkysyna özüni gowşak alyp bardy diýdirmejek bolup, ölenini öçenini bilmezler, bir taýpa, millet beýlekiden batyr boljak bolup jan ederler. Käbir begler goşunyň sanynyň uly bolmazlygy barada hem alada edýärler, ýüz mün goşun saklandan, has tälimli on mün goşun saaklanyň gowy, çykdaýy az, netije köp diýýärler, bu barada pikir alyşmaly, çekişmeli, çözmeli. Watanmyzyň binýadyny tutmakda uly iş

bitiren adamlary hem ýadymyzdan çykarmaly däl.Reý şäheriniň golaýyndaky berk galany zarp edip alanlar aramyzda hor-homsy ýaşaýarlar.Togrul beg, Tabarek galasynyň ýerleşen ýeriniň ähmiýetini kesgitläp”Bu gala iki kelleli ajdarha meňzeyär,biri Horasany,biri Yragy ýuwdup dur,ony zabt edip almaly” diýipdi,şol gazaply söweşe gatnaşanlary ýadymyzdan çykarmaly däl.Hereket edýän dürli din akymlyary barada hem durup geçsek kem bolmazdy.Aramyzda,seljuklar dine nädogry düşüňärler,,hudaýa ynanmakda,hakykada göz ýetirmekde, özleriniň düşünjesine,akyl ýetirşine daýanýarlar,şeydip,ýoldan azaşýarlar” diýýän araplar bar.Türkmenleriň yslam dinine ýakynlygy,ynanjy araplaryň özleriniňkiden pesdir öýdemok,sebäbi, biziň öňden dowam edip gelýän ata-baba döp dessurymyz yslama ýakyn,ýöne biz barada”Olar,Adam ata How enäniň perzentlerinden däl,jyndyr-şeytanlaryň periler bilen gatnaşygyndan dörän,Adam ata bu dünýä gelmezinden öňem türkmenler barmyş,onsañ,olaryň perzentlerinden erbetlikden başga zada garaşmaň”diýip,delil hökmünde Gazna weziri Atda Samadyň,türkmenler Nusaýdan,Marydan, Abuwertden mal bakmaga öri meýdan soranda “Eý,emirler,Soltanym,biz şu wagta çenli çopanlar bilen iş salyşdyk,indi ýer berseňiz görersiňiz,kimiň-kimdigini,agyr günlere garaşyberiş,ýeri eliňden alyp,ýurduňy agdaraňlar,olar çopan däl-de basybalyjylar.Olary çagyрмаň diýip dilim syryldy,gulak gabartmadyňyz,netijesini basym görersiňiz!”diýenlerini dile getirýänlerem bar.Türkmeniň iki kellesi bir gazanda gaýnamasa-da, hiç wagt degmedige degýän däldir... Hökümdaryň gaýry dinliler baradaky pikiri gyzyklandyrýardiýip,alym Şirazy seslendi-Ýurtda onlarça din akymy,toparlar bar,din arassalygy barada göreşiljek bolsa,beýle syýasat biynjalyk döretmezmi?

-Olar halkyň

arasynda wagyz geçirmän,başbozarlyk etmän,agzybirliги ündäp, asuda gezseler garşy däl,ýöne,çala bir näsazlyk dörese, sürenlerinden çykyp,bölünşiğe çagyrsalar bolmaz.Özlerini musulman diýip hasaplasalar, şeýle adamlar,pygamberimiziň ganyym duşmanydyr,döwlediň hem duşmanydyr,bozgaklaryň, Şam-da,Ýemende,Yrak-da,Andaluzda turuzan gazgalaňlarynyň nähili agyr netijeler bilen gutaranyny bilýäs,her gezegem musulmanlar tarapyndan basylyp

ýatyryldy.

-Hökümdar,rugsat berseňiz!-diýip,Soltanyň sözünüň gutarylmagyna garaşyp duran Hasan seslendi-Süleýman şanyň ejesi Saidanyň yzyna düşüp,90 mün öýli türkmen Yrak-Kerkuk-Rum serhetlerine göç edýärler,ony gurnaýanam Älem Kunduzly.

-Gitjegi saklap bolmaz, bi,Togrul begiň wesýetiniň äsgerilmeýänligine garşylyk hökmünde edilýändir,ýöne wesýet güýjünde galdyryldy,maňa Süleýman şa kämillige ýetýänçä ýurdy dolandyry

diýdilir,muny,begler,emirler,kätipler,alymlar halka düşündirmeli.Är öldi,hatyn talak diýselerde,sypaýyçylygy elden bermän, Saida ejemiziň göwnini awlajak bolmaly.Men bu işi Atabegim,Size tabşyrýaryn.Baş wezirli mesele-de,men oňa ynanýaryn, özüniň,döwlediň emlägini oňamuňa dargadyp ýörmegini welin halamaýaryn. Baş weziriň daşyna howuply adamlar ýygnanýarlar diýseler ynanaryn,bulagaýlyk eder diýseler welin ynanmaryn,onsuzam biz sakgalyny syrýp,oňa nähak daradyk...

Şu gürründen soň Hasan Ärdöw begiň ýanyna howlukdy,pikir alyşdy.

-Kunduzla degişli elli müňe ýakyn ýygyn bar, Böri Teginiň serkerdeliginde Süleýmanyň yzyna düşenler kyrk müňe ýakyn,wezir baş göterse dogan-dogan gyrylar,onlarçasynyň läşi seriler,oný aradan aýyrsak bolsa ähli zat öz-özünden çözülýär,nähili görýärsiň?-diýip,Ärdöw beg sorady.

-Näme diýjek bolýarsyň?

-Soran bolma,düşünensiň, eýsem baş wezirlige gözüni dikýänligiň ýalanmy,Kunduzlynyň bilim derejesi senden has ýokarda,öläýmese ornuna geçip bilmejegiň hak..

-Ýok, ony edip bilmen,meni Atabeglige göterip,derejä ýetiren Älem ahyryn.

-Ony,Kunduzlynyň göwnüne degen nökerleriniň biri eder,bilmänem galarsyň,onsañam,muny Soltanyň we Kunduzlynyň birek-birege bolan öýkeleri ýazylmanka,Soltan sapara gidende amala aşyrmaly...

Bu işiň neneňsi howuplydygyny aňynda aýlan Hasan gorkusyndan ýaña derläp ölsuw boldy,ýöne wezipe ,dereje bir gowy zatdy...

Indi habary Kunduzly pahyrdan alalyň.Ol Hasanyň ýanyndan çykyşyna, galanyň eteginde ýerleşen Mahan obasyndaky garypja öýüne geldi,nökerlerem onuň yzynda,näme etmelidigini aýt,gerek bolsa janymyzy bereli diýişip durlar,emma Älem olary köşeşdirip”Siz Böri Teginiň ýanyna baryň,Süleýman şanyň diýeni bilen bolyň,men kysmatymda näme bolsa şony görjek,ýurdumy taşlap hiç ýere gitjek däl”-diýip,olary ugradyp goýberdi,ýogsam,bir sözi bilen örän uly ýykgyňçylyk edip bilýärdi,oňa bogny ysmady,dogan-doganyň ganynyň dökülmegini islemedi...Şeýdip, ol öýünde bikär ýatyp,şygyr yzyna şygyr döredip ýatyberdi.Bir näçe wagtdan soň iki nöker alyp gaýdanda, ol özüniň soňky pursatynyň golaýlanlygyny aňdy..Alp Arslanyň Soltan bolmagy bilen zyndandaky bendeleriň boşadylmagy,zyndan jaýlarynyň ýumrulmagy zerarly,Kunduzlyny amatly wagta çenli niredede saklajagyny bilmedik Aba Hasan ilki ony salgyt ýygnaýjy Mansuryň Nişapurdaky öýüne ugratdy,soň uly ogly Şams Mülkün Mary welaýatynyň Arruz obasyndaky mülküne eltdi.Şu ýerde Älem aýaly,ýeke gyzy bilen ömrüniň soňky günlerini geçirdi,öňem ol eli boşadygy şygyr dörederdi,indi bolsa çäksiz wagty bolyp,irmän-arman şygyr yzyna şygyr ýazdy.

Ölüm	ajy,köňül	uçmak	islese,
Özüni	oň	garşysyna	goýmady,
Wezirligiň	keýpi	bu	dynç
Taşlan	ýumurtgasyn	aýlap	doýmady,
Meni	kem-kem	gysyp	sowdy
Ýol	köteldir,häzirje	bol	diýmedi.
Başym	aýlanmadan	gorkýaryn	indi,
Ham-hyýallar	köňül	guşum	güýmedi...

Älem şygry ýazyp geçiren wagtlaryny ömrüniň iň bir bagtly pursatlary hasap etdi,mundan onbäş ýyl ozal Soltan Togruýyň haýyşy boýunça baş wezirlige işe başlamagynyň ýalňyşlygyna ,derejäniň lezzetlidigine,ýöne aý netijeleriniň bardygyna düşündi,geçeni gaýtaryp boljak däl.

-Seniň ölüm pursadyň geldi-diýip,ogurlyk edeni üçin Kunduzly tarapyndan zyndana taşlanan ogry, indi jellat Älemiň üstüne gygyrdy- Täleýiň oýnuna seret,oň meň boýnum zynjyrlady,indi seň boýnuň ýüpli,”bir iş edeniňde mydam yzyňa seret” diýip maňa akyl öwreden bolýadyň,akylyň zyýanly ýerem bardyr görseň!

-Men,ýönekeý diwan kätibidim,bir owurt suw içim salymda ummasyz döwletde ikinji adam boldum,Allanyň isleginiň çägi ýok,indem onuň edenine kaýyldyryn,senem oňa kaýylysyn...

-Hany,ýal berenleriň,näme üçin seni goraman,guýrukларыny ýamzyna gysdylar?- diýip,aýaly ýakasyny ýyrtyp aglady.

-Bizi goýup gitme,kakajan-diýip,gyzy kakasynyň boýnundan asyldy.

-Gyzym,goý sesiňi,agyran ynjan ýeriň bolsa razy bol,keýwany senem razy bol,kysmatdan gaçma ýok-diýip,ol çagalary bilen hoşlaşdy,täret kyldy,iki rekagat namaz okady hem-de kellesini almak üçin gelen jellada ýüz dinar berip”Duşmanymam bolsaň geleniňe begenýäriň,sakgalym syrylandan kellämiň alynany gowy.Saňa şu puly masgaraçylykdan meni dyndarýanlygyň üçin berýäriň,ölenimden soň,zemzem suwuna ýuwup goýan eşiklerime dolap jaýlarsyň.Meň ornuma geçjek bolup hiç zatdan gaýtmaýan,gözi gyzaran Aba Hasana bolsa şulary ýetir-Ol öz baş wezirini, sahib diwanyny öldürmäni sada türkmenlere öwredip,örän ýaman işe baş goşdy,bu herekediň soňy ümmülmez döwlediň dargamagyna alyp geler,soňa baka ogul atasyna,ata-ogluna el gatar,ondan öňürti oňa “Ýakma bişersiň,gazma düşersiň”diýen nakylyň hem türkmenlerde bardygyny ýatlat!Onuň özi soňa ilki düşer,goltgy berenlerem öz ajalyna ölmezler,o dünýäde günälerini ýuwup bilmezler,men muny edil aýnada gören ýaly görýäriň.Hany,paltan taýynmy? Sen meni maşgalamyň,iliň gözünden gizlin öldür,bolýarmy?Men oňa razy,ýene bir haýyşym,maňa iki rekagat soňky namazymy okamaga,kelemämi

öwürmäge puruja ber!-diýdi.Ýüz dinary kisesine uran jellat ol näme diýse etdi.

Gyşyň sowuk şemaly göwnüňi götermeýän hem bolsa,käbir adamlar üçin baş weziriň jezalandyrylmany gyzykly bir tomaşa bolup hyzmat edýärdi,salgyt tölemän gaçyp gezyänler bolsa “Ony öňräjik ýok etmelidi” diýýärdiler.Hakykatdan hem seljuklar döwlet başyna geçeli bäri beýle jezalandyrmalara rugsat edilmeýärdi,edilen-de hem gizlin edilýärdi,ine onsoň,bu günki geçiriljek çäre dilden-dile geçip,şeýle “tomaşalara”suwsan adamlaryň ýygnanmaklaryna sebäp bolupdy.Öňki tüýkesme ogry jelleda hem bu işiň örän gizlin geçirilmelidigi barada görkezme berilipdi.Emma ol özüni mahabatlandyrmak maksady bilen bu işi gizlin däl,gaýtam köpçüligiň önünde ýerine ýetiresi gelýärdi.Onsoň,bir-birinden öňe geçip,jezany görmek üçin,jelladyň çapgy agajyna golaý durjak bolýanlaryň dawalaryna üns hem bermeýärdi.Adamlar bolsa adam ölümüne däl,masgarabazyň oýnuna tomaşa etmäge gelen ýaly gülüşýärdiler,degişýärdiler.Ep-esli pul alyp razıçylyk berenem bolsa jellat diňe bir adamlaryň köpçülikleýin ýygnanmagyna däl,hat-da Älemiň aýaly bilen gyzynyň hem bu ýere gelmegine rugsat beripdi.

-Älemiň ýaşı bir çene bardy,başyny kesmäniňde-de özi hem basym öler-diýip,kimdir biri gygyrdy.

-Maňlaýynda bardyr-da!-diýip,başga biri seslendi.

-Eje, men hiç zat görüp bilemok-diýip,köpçüligiň içinden çaga sesi çykdy.

-Ýuwaş bol,häzir Älemiň kellesini kesýärler,onsoň biziň günümüz gowulanar-diýip,iň soňky geçisini salgyda geçiren ejesi çagany köşeşdirýär.

Şol aralykda Älemiň aýaly jellada golaý bardy-da,aşak egil diýýän ýaly yşarat etdi,uzyn boýly jellat başyny egende bolsa:-Saňa bir haýyşym bar,muny Älem eşitmesin.Meň gözüme görkezmän ärimiň kellesini alsaň,kellede boýnunyň bir bölegi galar ýaly et!-diýdi.

-Ýok,ol bolmaz!Onuň saňa näme geregi bar?

-Me,şu tyllamy al-da haýyşymy bitir!Ol maňa gerek!-diýip,aýal gözünden boýur-boýur yaş döküp ýalbardy.

-Onuň saňa nämesi gerek?-diýip,jellat geň galyp sorady,boýnundan bir bölek galdyrmaly,onuň üçin hem tylla hödürlenýär,diýmek bu ýerde bir zat bar.

-Ärimiň kellesini boýnuna çatyp,synasy ýerinde görnüşde jaýlajak,ýogsam,kelle çapylansoň boýun iki egniň içine ýygnanayýar.

-Ýok,ýok,ony etdirjek bolsaň bu altynyň az bolýar-diýip,nämäň nämedigine indi düşünen jellat,bahany iki esse galdyrdy.

-Şundan başga zadym ýok,gaýrat edäý!?-diýip,aýal aglap ýalbardy.

-Äriň Seljuk döwletiniň baş weziri bolarda puluň bolmazmy?Gaznany çar-tarapa sowurdy,özüne-de galdyrandyr ahyryn?

-Özünde zat ýok.Bujagaz hem gara gün üçin meniň tygşytlanjam.Ol öz aladasyny etmedi ahyryn.

-Ýeri bolýar-diýip,jellat altyny garbap aldy-da kisesine saldy-Arkaýyn gidiber,aýdyşyň ýaly ederin!-diýip,aýalyň gyzy bilen märekeden daşlaşyp barýanyna seretdi,birdenem,Älemiň kellesiniň Nyzam Mülke ibermelidigi ýadyna düşdi.Şonda-da alan puluny gaýdyp bermedi.

Älem namaz okady,doga baryny sanady,kelemesini
öwürdi,töweregine,üýşen märekä seredip çykdy,soňam başyny ýaýkap,
lebzini ýuwdan jelladyň paltasynyň astyna kellesini goýdy-da:
Meň bilen gidişen dargursaklaryň,
Ölenimde goý,dünýäsi giňesin,
Olaram giderler meň yzym bile,
Baky iýen ýokdyr dünýä miwesin!...
Jellat,çap boýnumy,paltaň ýitelsin-diýip, gygyrды...
Bu waka 1064-nji ýylyň başlarynda Mary şäherinden on-onki
kilometrlik günorta-gündogarda,Arruz obasynda-häzirki Talhatan
babanyň etegi- bolyp geçdi.Älem Kunduzlynyň jesedi ile meňzeş
ýerlenmedi,ol Horezmde biçildi,Maryda gany döküldi,jesedi
Kunduzda depin edildi,kelleçanagy Aba Hasana ugradyldy, soň
Nişapurda gömüldi.Soltan Togrul begiň egindeşi,türkmen üçin köp
işleri bitiren ikinji baş weziriň ykbaly ýaly ykbaldan Alla daş
edewersin...

----12-----

Selçen endigi boýunça gara öýde ýaşamany
halaýardy,ýogsam,köşgün sag ganatyny tutýan ötlem-ötlem jaýy
bardy.Bu gün Ahmet Hadyn aýaly Bibi bilen,Bessir çagalary
bilen,Saw Teginiň aýalynyň kyrky geçeninden soň bellenilýän, soltanlyk
täjiniň geýdirilmegi mynasybetli, Alp Arslany gutlamaga
gelipdiler.Bibi, Bessir ikisi, Selçeniň biş-düşüne kömek
edýärdiler.Bessir,Saw Teginiň gyzlarynyň içinde iň
ýamanydy,hapysarak bolsa-da, dogumyna döz gelmeýän
diýilýänlerdendi,holalyk işlerini kän bir oňarmasa-da,äri Garagurduň
işlerine goşulýardy,Ýakudyny hasap etmeseň, -
dogrusy,ýuwaşlygy,sadalygy hiç zada goşulman,hojalygy bilen
gumralygy üçin Ýakudy kän bir hasaba alynmaýardy,”Togrul begden

soň sen tagtda oturmaly, onuň üçin göreşmeli, aglamadyk oglana emjek berilýän dälidir” diýip ärine iňirdeýärdi, sesini çykarman durşuny görüp” Waýeý, saňa gep düşündirjek bolýan, ondan gara ýere aýdanyň gowy “ diýerdi, her gün kakasy Saw Tegini hem Gurdy golda diýip haýyş ederdi, emma ol tagta kimiň mynasyplygyny halk bizden gowy bilýär diýip jogap beripdi. Aýalynyň gepine hä diýse-de, ony isleýänem bolsa, gyzza-gyzza gelende Saw Teginiň aýdyşy ýaly köpçüligiň özüni goldamajagyna akly çatýardy, ýeňlesligini, içgiden, keýpden gaýtmaýanlygyny, baş wagt namazyny okamaýanlygyny il bilnän duranokdy. Geňeşde içindäki pohuňa çenli derňeýärdiler, ondan geçip bilmejegini bilýärdi. Muňa kellesi düzüw wagty gözünü ýetirýänem bolsa, içen wagty gozgalan tapýardy. Her zatda bolsa bu waka, Togrul begiň, Saw Teginiň aýalynyň ölümi sebäpli şerap içmeýän döwrüne gabat gelipdi hem-de Saw Teginiň maslahady bilen razylaşypdy, başga wagtda näme etjegini özi biläýmese biljek ýokdy. Käbir adamlar onuň şeraba ýykgyň etmesini oglunyň bolmazlygyndan diýip hasaplaýardylar. Hakykatdanam onuň bir-birinden görk-görmegi zyýada gyzlary bardy, ogly ýokdy. Gurt serhoşlygy üçin inisini gutlamaga hem gelmändi. Selçeniň ogul ýerinde ogly, gyz ýerinde gyzy bardy, olar, başardyklaryndan ejelerine kömek ederdiler, dört ýaşanja gyzy ýüň saýýardy, ondan ulusy darakdan geçirip süýem taýýarlaýardy, ýene ikisi mata dokamak, dokalan matadan egin-eşik tikmek, keşde çekmek bilen meşguldylar, käte haly ýüwürdüýän ejesine kömek ederdiler. Selçen çagalarynyň üstünde ölüp barýardy, mähremdi, edil gurjak ýaly olary bezärdi, ýöne işsiz oturtmaýardy. Öýünden daş ýere durmuşa çykmasyn diýip, gyzlaryna dik durup nan iýmegi gadagan edýärdi, çaga boljak bolanda horlanmasyn diýip gazanyň kesmegini iýdirmäýärdi, ýalta bolarsyň diýip agaja ýakynlaşdyрмаýardy, garaz her bir hereketlerini gözünden sypdyрмаýardy. Ahmet Hadyn, Gurhan okasada, maý tapdygy eýjejik çagalardan gözünü aýyryp bilmeýärdi, çagasynyň bolmazlygy kemsindirýärdi, oňa bolsa edip bilýän zady ýokdy, sebäbi özi günäkärdi... Ahmet, namazhon ejesiniň terbiýesini alypdy, kakasy Dandanakan söweşinde wepat bolupdy. Özüni bilip namaz, Gurhan okady, soňa baka şeýle bir gyzykdy welin, iýgi-içgini ýadyndan çykardy, netijede, gapyrgalarynyň arasyndan gün göründi. Ýylda bir gezek ir-iýmiş agzyna degäýmese, tapanja nan-suwy bilen oňnut edýän ejesi “Oglum horlanýar, kömek et” diýip Ulug baba ýüz tutdy, ol Ahmede seredip” Ogluňy öýlendir” diýdi. Ejesi görgüli ildäp-günläp, Saragyt babanyň gyzyny alyp berdi, ýogsam, bu gyza, baýlygy depseň yranmaz, Nişapuryň kazysy Abu Ali Nugman gudaçylyga

gelipdi. Saragyt baba oňa “men gyzymy şu garyp oglana berjek, kazynyň ogly baý, ýöne ýeňles, onda baýlygam galmaz zadam, garyp oglan akylly, baýlygy bolmasa-da ady bolar” diýip, gyzyny düýä mündürip, Ahmede berip goýberdi. Ahmet ilkinji gije, köýneginiň aşagynda saklaýan Gurhany çykaryp” Kim günä işlerden saklansa Alla ýakynlaşýar, ikimiz bu meselede ýedi ölçäp bir kesmeli. Men arassalyk ýoluny saýlap, durkum bilen Hudaýyň hyzmatynda bolmakçy, senem köňlüňi we bedeniňi arassalap, Hudaýyň pikirini etseň uçma bararsyň” diýip, gelnine ýüzlendi. Namazhon şyhyň gyzy bolan gelni Ahmedin maslahaty bilen razylaşdy, şeýdip, syrlaryny içlerinde saklap, tenlerini Hudaýyň hyzmatyna berdiler. Är-aýal hökmünde bile ýatsalaram, gün-ä işe baş goşmadylar. Ene bolsa agtyga garaşdy, garaşdy, baş-altý ýyldan soň howsala düşüp, molla-tebibe ulaşdy, ahyrym, Ulug baba “oglundan zurýat galmaz, at galar “ diýeninden soň aýasy bilen maňlaýyna urup aglady. Oglunyň beýle güne düşmegine özi günäkärdi. Ýaşlykdan onuň Alla ýakynlaşmagyny isläpdi, durmuşdaky borçlaryny bolsa ýadyndan çykarypdy, muňa bolsa ölmeziniň öň ýany düşünişdi. Ahmet, ejesiniň soňky wesýetini “ýakynlaşyň, çaga öndüriň, nesliňiz galsyn” diýmesini diňlese-de, içinden Gurhanyň sürelerini gaýtalaýardy, sebäbi, Allany ene-atadan, çagadan, dogan-garyndaşdan artyk söýmelidir diýip ogluna öwreden ejesidi.. Ejesi öleninden soň Ahmet öňküdenem beter Gurhana berildi hat-da töweregini gurşaýan adamlardan daşlaşyp, gapysyndaky mallar bilen gepleşip başlady. Käte olaryň arasynda ýatdy, owlak-guzulara çagam diýip söýgüledi. Ylymda äriň derejesine ýetip bilmedik aýaly, kellesi uýütgändir öýdüp, Ahmedi kakasyna görkezdi, doga okap, bir owurt suwy içirenden soň ol” mundan artyk bilime eýe bolaryn diýseň, adamlaryň arasyna gaýdyp bar, açylarsyň” diýip, Saragt baba maslahat berdi. Muny aýtmak bilen, Saragt baba, haýwanlar bilen ýaşanyňdan adamlaryň arasynda ýaşamagyň agyrdygyny, kyndygyny, ejirlidigini düşündirmek isläpdi. Ahmet şondan soň Aby Hasana gabat gelipdi hem-de adamlara gulluk edip, gaýyn atasynyň aýdanlarynyň dogrulygyny duýup gelipdi... Enaýyja çagalary goltuklap, bu pikirleri kellesinde aýlap oturan Ahmedin gözünden aýyň syrygyp. donuna damýardy.. -Ýönelige “ altyn aşyk” diýmändirler-diýip, işden gelen Alp Arslan, elini ogşayan çagalaryň kellesini sypalady-Çagaly öý bazar, çagasyz öý mazar diýleni-dä, sen olary güýmeýän ýalysyň welin tersine olar seni güýmeýändir. -Dogry- Aglamajak bolyp ýuwdunan Ahmet zordan jogap berdi.-Çagasyz öý mazar bolar ekeni. -Hudaý bizi özüne gulluk etdirmek üçün ýaradypdyr, biziň borjumyz Ýaradany tanap ybadat etmekdir, ony bolsa Pygamberimiziň üsti bilen tanasa bolýar. Herimiz, Hudaýyň barlygyny, birligini aklymyz

bilen bilip bileris,emma nähili ybadat etmegi akyl bilen bilip bolmaz,ine,pygamberimiz bize şu zatlary seljermäge kömek edýär,bu dünýäde,ahyrýetde şat edýär,biziň özara gatnaşyklarymyzy bir tertibe salýan hökümlerinde pygamberiň üsti bilen ýetirýär,ol hökümler bizi rahatlyga,bagta ýetirýär.

-Biziň nämeden bagtly,nämeden bagtsyz boljagymyzy diňe Hudaý bilýär-diýip,Alp Arslan Ymanyň pikirine jogap hökmünde seslendi-Pyganberimiz bizi ýagşylyga we adalata çagyryýar,öýlenmegi,nesil öndürüp dowamatyň dowam bolmagyny isleýär. Biz ýalan ýoluň pygamberlerine uýamzok ahyrin!

-Pygamberimizden öň Mazdak, soň Muheýlime atly kapyr orta çykyp, özlerini pygamber yglan etdiler,emma Hudaý olaryň ýalançylygyny ile ýaýyp, masgara bolmaklaryna sebäp tapdy-diýip,Ahmet jogap berdi. -Bulary men aýtmaly däl,sen okumyş adam,bilýänsiň, Kurany kerimiň hiç ýerinde nesil öndürme diýilýän däl...Ýogsa-da, biz gürrüňe gatyrap gyzaýdyk-my?Ýor,hany,Selçeniň taýýarlan datly tagamlaryny dadaly.

Olar otagdan çykyp dalanda ýazylan saçagyň başyna geçdiler.Soltan tabakdaky palowdan çala dadyp, bir hurmany agzyna atdy-da , uzak wagtlap çeýnedi.Ahmet, Soltanyň aýdan sözlerini,getiren delillerini aňynda aýlap ,utanjyndan ýere giräýjek boldy,düýp sebäbini agzaman, onda-munda çagamyz bolanok diýip hakykaty gizlänligi,gizleýän zadynyň bolsa Soltana çenli ýetenligi üçin gyzardy.Ýaşlyk edipdir,ýalňyşypdyr,düşünjesine köre-körlük bilen eýeripdir, nätsin?

-Köşgüň öňündäki bagda her agşam iki sany bilbil saýraýar-diýip,Soltan baglara tarap elini salgady-Özem,bir-birinden ýakymly..A-na,ýene saýrap başladylar,agşam düşdi-dä.Olar nämäň gürrüňini edýärlerkä, ymam,bilmeýärmiň?Soltan bu soragy oýun edip berdimi ýa-da aljyraňňy ýagdaýdan Ahmedini sowjak boldumy, belli däl.

-Birinji saýraýan bilbil gyz bolmaly-diýip,Ahmet esli pikirlenip oturandan soň jogap berdi- Ol “Meniň üçin getirilen galyňlaryň arasynda ýekeje bagybossanlyk bar, size üçüsi salynypdy”diýýär,onda ikinji bilbil oglan-“Patyşamyz şu bolsa bagy-bossanlyk näçe diýseň tapylar”diýip jogap berýär,gyz ony şu wagt getir diýýär,oglan ertir getirerin diýýär,şeydip, gijäni geýçirýärler.

-Ýaman däl-diýip,Soltan myssa ýylgyrdy-Hany,agşamlyk iýen bolsak dogadileg edeli, alymyň ylmy,sahynyň hümmeti,derwüşiniň dogasy,batyryň gaýraty WATANYŇ güýjüni kesgitlemiş... Ahmet uzyn dogalar okady,dileg etdi,soň-Ýaňy Watany dile getirdiňiz,ol baş harpdan bolup,ýyldyzy ýadyňa salýar,ýyldyz Günüň,nuruň alamatydyr,adamyň iki eli,iki aýagy,kellesi baş burç ýyldyzdyr,ýagny nurdur.Watan sözünde iki A harpy- iki imanyň,iki dünýäniň alamaty,adamyň,Allanyň baş harpydyr.Alla dowzahy

ýasap, adama bäs zady akylly,kalby,ruhy,nebsi,namysy berdi,akyl-
durmuşyň terezisi,kalb-Allanyň öýi,ruh-seň öz öýüň,nebis-
duşmanyň,namys baýdagyňdyr,T-harpy-hemmämiz taňryň bendesi,
oňa boýun bolmaly diýmekdir,ony etmesek soňky N harpyna
geleris,ol namys diýmekdir-diýdi.

Ahmet sözüni soňlap ýetişmäňkä,Ärdöw beg aldyrany bar ýaly
howlukmaç geldi-de, ötünç sorap-Hormatly Soltan,bir ýakymсыz
habarym bar, rugsat etseňiz ýetirmekçi!?Ýahýa atly gul, salgyt
tölemänligi üçin zyndana taşlanjak bolunanda,gaçyp,baş wezir
Kunduzlyny öldüripdir,biz onuň goragynam aýyrypdyk-diýdi.
-Kim bu habary getirdi??-diýip,Soltan gaharly sorady.
Ärdöw beg bir bada jogap bermekden saklandy,sebäbi,bu hapa işde
Hasanyň eliniň barlygyny bilse-de,gyzza-gyzza gelende, onyň özüni
nähili alyp barjagyny bilmeýärdi,men munda ýok diýip dursa
nätjek?Şonda-da ol bagta töwekgellik edip,bolsa bäs,bolmasa ýigrimi
bäs etdi-Aba Hasan.

Hasany çagyrmaga giden hyzmatkäriň
zyyndan garap galan Ärdöwi der basdy,alasarmyk hala saldy,sözi iki
çyksa nämeleriň boljagyny bilmän duranok,ýalan söz Soltanyň
ýigrenýän zady.Aýdyljak zat äýdyldy,ok atyldy,takdyra ten berip
garaşmalydy.Aba Hasan Saw Tegin bilen bile gelip baş egdi.
-Hökümdar,weziriň öldürileni dogry,sanlyja pursat mundan öň gul
maňa Kunduzlynyň kellesini getirdi, zyndana saldym,jezasyny çeker.
-Ärdöw beg,bu nä boluş,hany raýatlaryň bitiniň burny ganamaz
diýýädiňle? -Soltanym,hüşgärligi gowşadypdyryn,günämi geçiň!-
diýip,Ärdöw başyny egdi.

-Ertir mähelläniň önünde sapak
bolar ýaly guly dardan asyň,goý, emirine el göterýäniň jezasynyň
nähili bolýanyny il bilsin...Bu ýagdaýda öz günäm hem bar,wezire
ýowyz daradym, gaharymy ýuwdup bilmedim.-Soltan başyny ýaýkap
iki ýana gezim etdi.

Hökümdar-diýip,agyr dymşlygy Saw Tegin bozdy-Düzgüne görä
döwlet diwany bir pursadam baştutansyz bolmaly däldir.Älem
Gunduzly ýarowsyzlygy sebäpli ep-esli wagt işe çykmady,diwanda
çözülmäge degişli köp meseleler ýygnandy.Bu wezipä Atabeg Aba
Hasany bellesek ýerlikli bolardy,galanam Size bagly...
-Ýaşuly,belki, baş wezirlige güýjüni synap görjekler,il bähbidini
gorajak teklipleri orta atjagy bardyr?-diýip,Soltan seslendi.-Eger
beýle adam ýok bolsa men serkersdäniň teklibini goldaýaryn..

-Burdy,burdy-diýip,Saw Tegin elindäki kümüş hasasyny göterdi-de,
Aba Hasana ýüzlendi-Biz seni baş wezirligine mynasy
hasaplaýarys.Gunduzly,ýatan ýeri ýagty bolsun,bendäniň,örän
akylly,parasatly adamdy,senem ondan pes oturmaýarsyň.Wezipäň
gutly bolsun!-diýip,serkerde Hasany gutlady,gyrmyzy don,ak telpek
geýdirdi.

-Soltan,däbe görä,baş wezirlige bellenen adama hormatly at hem dakylýar... -Ärdöw beg, at hakyky hyzmatyna görä berilse ýagşy,baş wezir boldy diýip at dakybersek bolmaz ...

-Hökümdar,siziň bu aýdýanyňyz kiçigöwünliligiň çür başydyr,beýle atlary atamyz Seljuk begem,Çagrydyr-Togrul begem götermändi,ýogsam, Togrul bege Mälik al Mülk-mülküň mäligi,Şalaryň Şasy ýaly hormatly atlar berilipdi,ýöne başga-da bir zat bar-diýip,Saw Tegin sözüne dyngy berdi,ardynjyradý-Gaznaly Soltanlar özlerine hormatly atlaryň dakylmagyna garşy bolmadylar,bizem Size hormatly adyň dakylmagyny sorap halypa ýüzlenmesek onda bu biziň Sizi sylamaýanlygymyzyň alamaty hökmünde görüler,onsañam ähli döwletleriň wezirlerinde hormatly atlar bar.Seljuk döwlediniň ilkinji weziri Muhammet Hasanda, Älem Gunduzlyda hormatly atlar bar,şulary göz önünde tutyp,men Aba Hasana Nyzam Mülk-Mülküň nyzamy diýen hormatly adyň berilmegini sorap, halypa ýüzlenmegi Sizden soraýaryn,ýogsam, kä emirler Husamaddin-diniň gylyjy,Seýfaddaule-döwlediň gylyjy,Aminaddin-döwlediň ynamy ýaly atlary,hajylar,hojalar -Amidaddaule-döwlediň diregi,Zahir al Mülk-Mülküň howandary,Kiwwam al Mülk-Mülküň tutarygy ýaly atlary,kazylar,käbir ynamlar,din alymlary Mejdeddin—diniň şöhrady,Şarafalislam-yslamyň sütüni,Seýfassunna-sünnileriň gylyjy,Jahralulama-lymlaryň alymy ýaly atlary dakynyşyp ýörler,hatda işsiz ygyp ýören Abdul atly bir baý hem özüne Fahraddaule diýen ady satyn alypdyr,onsañ biz näme üçin Aba Hasana hormatly ady bermäli? Saw Teginiň bu sözüne oturanlar gülüşdiler,sebäbi,Abdul beg diýlen adam öz puluna Reýiň golaýyndaky Tebärek dagynda gala gurduryp,onuň şanyna gurnalan şagalaňda aşa düşüp amanadyny tabşyrypdy,edil şonuň ýaly Ärdöw begem öz toýunda aşa düşüp tas ölüpdü,muny hemmeler biýärdiler. -Ýeri bolýar, hormatly serkerde,goý,siziň diýeniňiz bolsun,men möhürli haýyşnamany bereýin,ady almak bolsa siziň öz işiňiz-diýip,Soltan jogap berdi. Şeýlelikde, Aba Hasana Nyzam Mülk diýen hormatly adyň dakylmagyny sorap halypa Kaýuma ýörüte hat gönderildi.Nyzam Mülk otuz ýyllap Seljuklaryň baş weziri boldy,ahyrym Älem Gunduzlynyň öneden görüp aýdyşy ýaly öz emirine el galdyrmany öwrenen bir türkmeniň elinden öldürildi...Bu waka ýada düşende “Edeniňi çekersiň”,”Ekeniňi alarsyň” diýen türkmen sözleri bialaç aňynda peýda bolýardy ,galanyňam häme Alla bilýär..

-----13-----

Dagda at toýnagynyň sesi daşa gider ekeni.Ýere gaçaýjak bolýan gara bulutlardan käte peşşerip gar gaçýar,gyşyň örküji bolmagyna garamazdam howa sowuk däl.Ak gara bürenen gür tokaýlygyň içinde sudury çala bildirýän ýoldan, ýakyn günlerde ýolagçy geçene meňzänok.Tokaýlykdan aşan ýeriňdäki eňňitde Töwrüz eliň aýasynda

ýaly görnýär.Ýakudy beg şol äwmezligi bilen dor atynyň üstünde irkilip otýr.Öňde ýol arçaýan 5-6 atlynyň yzynda,käte burnuny pazzylladýan aty-da eýesi ýaly arkaýyn.Yzdaky iki arabada, ärinden galmaýan Bibihatyja çagalary bilen,olaryň arasynda Soltanyň alty ýaşlaryndaky ogly Argun hem bardy.Yzdaky otuz atly döwlet diwanynyň kätpleri,Ýakudynyň maşgala hyzmatkärleri,salgyt gullugynyň işgärleridi.Toparyň howupsyzlygyna Ýagysyýan beg jogap berýärdi.

Ýakudy beg Soltanyň ilkinji ýumuşyny bitirmäge,uly möçberli salgyt tölegini Gutylmyş begiň özüne galdyranlygy baradaky maglumaty barlamaga,möçberini kesgitlemäge barýardy.Hökümdarlar çalyşanda beýle zatlar ýüze çykaýgyç bolýardy,Gutulmyşyň Süleýman şanyň tarapyny tutmagy hem belki şeýle zatlaryň ýüze çykmagyndan gorkmagy sebäp bolandyr? Beýle dawaly meselä goşulasy gelmese-de,özi,maşgalasy üçin howp duýsa-da,Ýakudy beg inisine ýok diýip bilmändi,”Gutulmyş sylanýan serkerde,beýle işi etmäge ynsaby çatmaz” diýselerem, “ barlamasak abraýmyza şikes ýeter” diýip,Soltan ony ugradypdy..

Ýakudynyň bu myhmançylygyndan habarly Gutulmyş beg, ýüregine düwen niýetini amala aşyrmak üçin degerli çäreler görüpdi,hyzmatkärlerine myhmanlaryň talaplaryny iki aýtdyrman ýerine ýetirmegi görkezme beripdi,Ýakudynyň maşgalasy üçin bir çeşmäniň boýunda, бага бүrenip oturan seýilgähiniň berilmegi talap edilende hem ýerine ýetirilipdi,ýogsam, ol ýere Gutulmyşyň özünden başgaň aýagy düşmändi.

Ähli zatdan öň, garnynyň aladasyny edýän Ýakudy beg on goýun soýduryp, gazanlary atartdy,atlaryny iň gowy ýatakda ýerledi,ambarlardaky içi doly arpadan attorbalary doldurdy.Ýagysyýan ikisi börtmeden gowy doýup,şerap içip,çişik garynlaryny pezzerdip,burunlaryny pazzardyp uka gitdiler.

Seýilgähdäki köşgün arassalygy,gözelligi,türkmen halylary bilen bezelen otaglaryň içindäki gymmat bahaly gap-çanaklar,ýatak doly mal-gara, bassyrmadaky agaçlaryň ujuna geýdirilen altyn eýerler,uýanlar-sanap tükedip bolmajak baýlyk,Ýakudy begi haýran galdyrdy.Onuň baýlygy az däl,emma bu baýlyklar çagaňky ýaly sada köňlüni sarsdyrdy,bir däl,iki däl,ençeme sapar hojalyga aýlanyp çykdy,“Eý,Hudaý,beýle ýaşaýsam bolar ekeni” diýdi.Zat görse iýip-içmäni unudýan Bibi bolsa halys dilden-agyzdan galdy.

Iki gün arkaýyn ýatyp turansoňlar, üçünji gün, gije ýarymdan soň gapy kakylady,hyh-çok edip yerinden galan Ýakudy, kimdir biriniň “wah” diýen sesini eşitdi,dükürdi artdy.Gapyny açanda, nätanyş adamlar ony südürläp alyp gitdilerde, içine suw damýan dagyň gowagyndaky,äpişgesiz,gapysyz zyndana taşladylar,nämäň nämedigini aňyp ýetişmänkä,aýalyny hem getirdiler.Aýaly”Ýakutjan,daýyň dönüklük edäýdimi?”diýip,aglamjyrady.”Keýwany,bi gowulygyň alamaty däl,bigadyr gardaşdan aşna döw ýagşy boldy,näler gaýtmajak boldum-la welin”diýip, ahmyrly dodagyny dişledi.” Ýerýuwdana biz näme edipdiris?Hany çagalarym?”diýip,aýaly aglap başlady,birdenem,ýany bilen alyp gelen düwünçegini görkezip”Ol şu zatlary alanymyz üçin edýän-ä däldir?Gyzyl gap-çanaklaryň göwnüme ýakanlaryny aldym,bar yerinde bal-da arzan,ýok yerinde duz-da gymmat diýip...”. “Ýagşam bir iş edipsiň?Janyň petige münende zat ýadyňa düşýärmä?Kemput salynýanja gyzyl gutuny bir

aldyňmy?” diýip, Ýakudy beg özüni osarmyş oba ogrusy etdi-Wah, ony alan dälseinle, kişmiş iýseň çöpi bar diýleni boldy bi...” Şol wagt, gowagyň agzynda goýlan hyzmatkär aýylganç gygyrdy. ony gyssap, alan zadyny yzyna aljak bolýardylar. Kimdir biri “Bol, bol, ýogsam, gapyrgaňdan gapy açaryn!” diýýär. “Soltan eşidäýse kelläni tüfdan eder” diýip, ol jogap berýär, “Gutylmyş, Alp Arslanyň kellesini Bagdat bazarynda satdy” diýip, beýleki hem jogap gaýtarýar. Bu jogapdan soň iňňildi, tarkyldydan soň zaryn ses çykdy. Ýakudy beg erbet gorkdy, heniz işe başlamanka, maksadyny aýdyp ýetişmänkä gowaga salsalar, zorluk etseler gorkmanam bir gör! Bir näçe wagtdan soň olary içine reç oturdulan saman kepä geçirdiler, çagalaryny getirdiler, ölmez-ödelik, bir bölek arpa çörek, bulgur suw berdiler. Herki zadyň möhledi, wagty bar diýleni, garaşmakdam başga alajy bolmadyk aýaly, sögünç haltasynyň agzyny açdy, içi zatly düwünçegi alynandan soň, hasam beter gargyndy. Ýakudy beg, ýagdaýynyň oňyn çözülmegini dileg edip, Allany ýatlady, durmuşynyň beýle öwrüm alyşyna bozuldy. Ýaňy bir düzülip barýardy, birdenem üzüldi, indi oňa ne günler garaşýar, boşajakmy ýa zyndanda ölüp galjakmy, garaňkylyga gaplanan köňül gysyp-gowrup barýar. Az-owlak azyk alyp gelen nökere “Meni boşadyň, ýeriň giňliginde iýip-içmäni, gerek wagty agyz beklemäni halaýardym” diýdi, “Begim, ol bolmaz, kim öz erkine gazamada girip, çörek bilen suwa daňylar!” diýip, nöker jogap berdi. Käte özüne “Gorkma, Alla bardyr, ähli zat onuň emri bilen bolýandyr” diýip teselli berse, başga tarapdan günleriň kerwen gurup geçmegi, ýagdaýynyň üýtgemezligi, zyndan sakçylaryň bir döwüm çörek üstünde bir-birleriniň kellesini kesmegi, ýaňy irkilip ugranda ýürek gopduryjy sesleriň artmagy, jedelleriň turmagy, uruşlar gaty gorkuzýardy, “Soltan talabymyzy kabul etmese, girewe alynanlaryň kellesi kesiler” diýen duýduryşlar halys ruhdan düşürýärdi. Zyndanda ýuwaşan Bibi ärine “Senem men ýaly namaz oka, dogadileg et, Gurhany eliňden düşürme, Allany çagyry, bize diňe Alla kömek eder!” diýýärdi. Hakykatda hem, Gurhan okap, Allany çagyryp, ýagty gelejek barada dileg etseň, kalbyňa rahatlyk aralaşyp, ýaşaýşa bolan ynamyň artýanlygyny duýdy-da, Ýakudy beg aýşy-eşretlerini taşlap, yslama ýüz urdy, „baş wagt namaz okady, gysgajyk döwrüň içinde kalbyny rahatlandyrdy, giňetdi.” Men muňa näme üçin zyndana düşenimde göz ýetirip başladymkam?” diýip, ol özüne sorag berdi, jogabyny welin tapmady. Haçanda, dar agajyna alyp baranlarynda ol, janyndan umudyny üzüp, özünden gitdi, ýüzüne suw sepip aýňaltdylar we dar agajyndan asylýan nökерlerine seretmegi mejbur etdiler. Şerap süzüp oturanyň biri, bulguryndaky sarkyndyny Ýakudynyň ýüzüne sepdi-de “Özüni gorap bilmesen şeýle bor, seret, seret, adamlaryň ölüşinden lezzet al, seň şundan başga zada ukubyň hem ýok! Ýigitler, geliň, muny hem dardan asalyň!” diýip ýerinden galdy, serhoşlar “geliňde-geliň” diýişip, ony, dar agajynyň aşagyndaky çelegiň üstüne mündürip, boýnundan syrtmak saldylar. Ýakudy beg “Kalbyňyz mal ýaly wagşyлаşypdyr, siz adam ogullary ahyryn!” diýip gygyrdy. Ilki seslenen serhoş “Toýpaý berseň, wagşy hem bolsam janyňy halas edeyin!” diýdi, emma Ýakudy ölümünü boýnuna alsada, kisesine agram berýän dinarlary bermedi. Kelemesini öwürüp, aýatlary gaýtalap-gaýtalap “Allajan, senden umudymy üzýän dälidirin” diýdi. Aýagynyň aşagyndaky çelegi kakyp aýranlarynda, dar agajynyň

tanapy agyr göwrä çydaman üzüldi, kisedäki dinarlar bolsa çägäniň üstüne ýazyldy.”Adam pahyr öljek, ýöne puluny berjek däl, ýaňy soramda bir dinar berseňem bolardy, indi bulaň bary meňki, dardanam asylarsyň” diýip, serhoş pullary çöpläp başlady. Ýakudy beg” Hyzmatkär emirine batyrnyp bilmez, şeýtanyň ugruna gitme!” diýende, ol” Baş weziri öldürip, bize görelde görkezýärsiňiüz, onsoňam men bir kiçijik adam, diýileni edýärin, siz bolsa barmagyňyzy dişleýärsiňiz” diýip, jogap berdi. Serhoşlar, ”muny tanap hem göterenok” diýişip, ikinji gezek asanlarynda ýüp ýene üzüldi.”Aýalym, semiz diýip igenýärdi, asyl semizligiň peýdasy hem bar ekeni, semremedik bolsam ölmeli bolardym” diýip, ol pikirirlendi.. Ýüpi düwüşdirip, üçünji gezek synananlarynda bir nöker gelip” Muny, girewe goýup baýlyk gazanarys, bolmasa-da, jezasyny soň alar” diýip, Ýakudynyň boýnundan tanapy aýyrды.” Gudratyňa döneýin Allajan, meni halas etdiň, dilegimi eşitdiň” diýip, ol guş bolup uçdy, kalby giňedi, bara batyr, çapa ýüwrükligini welin ýadyna düşürmedi. Oňa derek, indi köňül darlygy sakçy ýigide geçen ýaly, tekiz ýerde büräp, kimedir birine paýyş sözler bilen gargynyp ýör, Ýakudynyň “Heý, hyzmatkäre emirine batyrnyp bilermn?” diýmesinde, dogry diýýär. Soň bir gün ol “Agam, men sizi bu kellekeserlerden goraryn, arkaýyn bolaýyň” diýýär. Bu hem onuň dilegini kabul eden Allanyň emri bilen bolýan zat. Garaz, soňky ýarym aý galagoply, birahat ýöne gorkusyz geçdi, sakçy nöker gürleşýärdi, ýüregini dökýärdi, syrny aýdýardy, gerek bolanda azyk getirip berýärdi, bir gün hat-da, şu güne çenli Gutulmyşyň öýünde saklanan Arguny hem görme görüşe getirdi. Şeýdip, Kowus atly sakçy bilen arasyny sazlady, baş wagt namazyny sypdyrman okady, Gurhany elinden düşürmedi, Kowusa bilýänlerini öwretди. Ol zehinli ýigit ekeni, eşidenini ýadynda saklady, soň telim ýola gaýtalady, bilýän zatlaryna guwanyp guş kimin uçdy. Bir gün ol “Agam, siz meniň gözümi açdyňyz, namaz öwrendim, aýat-töwürleri bilýän, dünýäm giňedi “diýip, minnetdarlygyny bildirdi.

-Hudaýyň hatyrasyna dogruňy aýt, Soltan Alp Arslan dirimi?- diýip, Ýakudy beg gorka-gorka sorady.

-Diri agam, diri, sen bu kellekeserleriň aýdýan ýalan ýaşryk ýañramalaryna gulak gabartma-diýip, Kowus jogap berdi

-Gudratyňa döneýin, Allajan-diýip, Ýakudy beg gözüniň ýaşyny eliniň tersi bilen sylды...

Indi habary Soltan Alp Arslandan alalyň.. Gutulmyşyň gozgalaňy baradaky habar ýetende, Soltan, onuň wekiller bilen gepleşik geçirip, Töwriz welaýatynyň salgyt töleginiň möçberi barada ylalaşypdy we hormat bilen ugradyp goýberipdi. Bu habardan soň, ylalaşyga wekil ugradyp, ýeňsedan ikiýüzlilik bilen başga herekede ýüz urýan agasyna gaharlandy, gelen wekillere el degirmegem, dil ýetirmegem bolmaýanlygyna garamazdan niýetini üýtgetdi, birdenem Togrul begiň ilçilere edýän hormaty göz önüne gelip gowşady. Töwrüzden gelýän gümürtik habarlaryň birinde Ýakudy beg zyndanda diýilse birinde ogly bilen ol dardan asylypdyr diýilýärdi. Gutulmyşyň beýle wagşylyga ýüz urjagyna akly çatman otyrka, Ýakudy begiň goragyndaky iki nöker, açlykdan, sowukdan ýaňa gök dalak bolup, dolanyp geldiler. Soltan nökerleri gowy naharlamagy we dynç bermegi tabşyryp Saw Tegini, Nyzam Mülki Ärdow begi, ymam Ahmet Hadyny çagyrdy, iliniň soňunda Gara Gurt hem geldi. Ýakudynyň zyndana

taşlananlygyny, Gutulşyşyň özünü Soltan diýip yglan edenligini, haýal etmän Töwrüze ýörüş etmekçi bolýanlygyny Soltan yglan etdi.

-Habary eşidip ýanyňa ylgadym-diýip, Saw Tegin heniz geýip etişmedik donuny geýdi-Göwnüňe teselli, sowukganlylyk bilen meseläni çözer ýaly maslahat bereýin diýdim. Ýeke-täk saýlanan Soltan tagtyna dawa edýäni tertibe çagyrmak borjumyzdyr. Elbetde, almaň çüýrügini seljermek aňsat däl. Gutulmyş ýakynyň bolsa-da ýurtda dagynaklyga ýol bermeli däl, Togrul beg “süri dargasa ýygnamak kyn düşer” diýerdi..

Soltan dyňzap gelen gaharyna döz gelip bilmän iki ýana gatnady.

-Hökümdar, gaharyň peýdasy ýok, emirleriň pikirini diňle, maslahat et, din wekilleriniň talabynyň güýji hem ýokarydyr-diýip, Ahmet Hadyn seslendi. -Men serkerde Saw Teginiň başda durmagynda din wekillerini ýollap, ýesirleriň boşadylmagyny, kanuna boýun bolmagyny Gutulmyşdan talap etmek üçün topar ugratmaly diýen teklibi orta atýaryn

-Haýal etmän söweş hereketlerine başlamaly, ýogsam, gijä galarys-diýip, Ärdöw beg seslendi.

-Aňyrsy bir aýdan Gutulmyş şu ýerde bolar, ol eýýäm Watt- Wadyny weýran edipdir, obalary talapdyr-diýip, Garagurt ýasama ýylgyrды, bu sözüň näme niýet bilen aýdylanyny, Gutulmyş Soltan hökmünde by ýerde bolarmy ýa-da jezasyny almak üçün gelermi, hiç kim aňsyryp bilmedi, dogrusy, serhoşyň sözünü seljerjek bolýanam ýokdy. Emirler, eñen ugry özüniňki, yňdyrma Gutulmyşyň göwnüni tapmaga ökde, aýallary dogan bolan Saw Teginden başga hötde geljek ýok diýip tapdylar...

Soltan, öýüne gelende hojalygy bilen gumra bolup ýören Selçen - Oglumdan näme habar bar?-diýip, şol öňki soragyny gaýtalady. Bir näçe gün mundan öň erbet düýş görüp oýananda “Oglum kyn güne düşendir, ýürek syzýar” diýipdi, Soltan şondan bäri ony köşeşdirip gelenem bolsa indi diline gelenini gizlejek bolup durmady-Gutulmyş wekilleri zyndana taşlapdyr, oglumyzam olaň arasynda, gorkma, kakaňy töwella ugratdyk, dilini tapar!.

-Yňdyrma kakama-da gulak asmaz, beýlekäde, onam zyndana taşlaýmasa ýagşydyr, wah, özümden boldy-da, ýalbaryp duransoň çaga dözmedim-diýip, Selçen gözüniň ýaşyny syldy.

-Bozulma, Alla kömek eder, düzeler-diýip, Soltan Selçeniň çöşlenip düşegiň üstüne ýaýran saçyny ýygnaýdy-da, gapdalyna çökdi, başyny sypalady. Onuň gataňsy, demir bilek elleri hüwdülenýän ýaly Selçene täsir etdi, edil atasynyň gujagynda uklap galan gyzjagaz ýaly rahatlandy. Hasratyny daşyna çykarmaýan Soltan, şol oturşyna ertire çenli gözünü çirk etmedi. Halkyň, döwletiň, perzendiň ykbaly sepleşip deň derejede çözülmegini talap edýän wagty çözgüt gözledi, birdenem, şeýle ýagdaýda Gurhan okap çözgüt tapýanlygyny ýatlady-da, ýuwunyp, ardynyp, töwür galdyryp kitaby eline aldy. Gurhanyň gabat gelen sahypasynda-27-nji süre 68-nji aýatda-“Sen daglary görüp olar duran ýerinde duran saýarsyň, ýöne, olar hem bulut kimin süýşýändirler, her närsäni ýerbe ýer ýaradan Allanyň ol hem bir sungatydyr, ol hereketleriň ählisinden şübhesiz habarlydyr” diýilýär. Diýmek, Gutulmyşyň bu hereketinden Alla habarly bolmaly, kätip Hemedany “Bu aýat ýeriň öz okunyň daşyndan aýlanmasynyň beýany” diýýär, 87-nji Mülk süresiniň 15-nji aýatynda “Alla ýeri Size ýaramly, emriňize tabyn edip ýaradandyr, jahanda ýaşayyş üçün ähli amatly şertleri ol ypjün edýä”

diýilýär. Bakara süresiniň 5-nji aýatynda “...We soňra olary şargara we gup-gury hala öwürdi” diýip, tebigy çüýrüntgileriň ýer gatlagynda baslygyp ýatanlygyny, uzagyndan magdanlara, kömre öwrülýänligi ýañzydylýar, bu süräniň 29-nji aýatynda” Allatagala Zeminiň göwsünde näme bolsa Siziň üçün ýaratdy” diýilýär. Allanyň resuly MUHAMMET ALÝHYSSALAMYŇ HADYSYND “Ryzkyňzyň köpüsi zemin astyndadyr, oňa eýe boluň” diýilýär. Zuhrut süresiniň !!_nji aýatynda “Gökden deň ölçeğdäki suwy azajykdan inderendirin, biz onuň bilen öli haldaky ölkä dirilik berdik” diýilýär. Munda gyş pasly öli halda ýatan ösümlikleriň ýagmyr-ýagyşyň ýagmagy bilen san-sajaksyz herekede gelip, öli ölkä dirilik berýänligi agzalýar, 56-nji süräniň 75-76-nji aýatlarynda “Eýýäm ýaşan-batan ýyldyzlaryň ýerine kasam edýäriň we hakyky akyl ýetirseňiz ol ymgyr-ägirt uly kasamdyr”-diýilýär, bu sürede möwrütini ötürip gaýyp bolan ýyldyzlaryň şöhle saçmagyny bes edip, göze görünmeselerde howatyr döredýän hadysa hökmünde saklanyp galýanlygy teswirlenýär, diýmek, Gutulmyş segsene ser uranam bolsa howatyr döredýän hadysalygyna galýarda?...

----14----

Saw Tegin özi bilen otda, suwda toplanan 40 ýigidini alyp, 20 gün diýilende Töwrüzin töwereklerine aralaşdy. Şäheriň etek ýaka obalarynyň köpüsi özüni Soltan diýip yglan eden Gutulmyşyň tarapynda-dy, dag içinde ýerleşen, heniz bu habaryň baryp ýetmedik obalary Alp Arslanyň raýatydy. Gutulmyş, baş galdyranda, özüne degişli şäherleriň zyndanyndaky jenaýatçylary, kelekelerleri, ogry-jümrüleri goşunyň, hataryna goşupdy, şäher ilatyna juma namazyndan soň, mugt nahar berilmegi gurnapdy, garamagyndaky emirlere gymmat bahaly sylaglary paýlapdy. Şeýle ýagdaýda Saw Teginiň ýigitlerine Töwrize barmak aňsat däl di. Her zat-da bolsa abraýly serkerdeniň adyny eşiden adam, isle ol Gutulmyşyň emirleri bolsun, isle zyndandan çykarylan kellekeser, hormat bilen ýol berip, ugradyp goýberýärdiler. Ol içi ter-çemenli бага bürenen dag jülgelerinden barýarka, Gutulmyşa duşan gününü ýadyna saldy...

Mundan ýigrimi ýyl öň, Saw Tegin Masud Gaznanyň goşununda gulluk edýän döwründe, Seljuklar bilen nobatdaky bolan säweşde eginlekden daýaw, gaplaň sesli, gaplaň ýürek, örän gazaply söweşýän, ýeke özi üç adama döz gelýän Gutulmyşa gözi düşüpdi, onuň gaýduwsyzlygyna, batyrlygyna guwanypdy. Şeýle edenli adam bilen duşuşmak, dostlaşmak islegi döräpdi. Daňdanakan söweşinden soň, Masudyň goşunyna taşlap Seljuklara gaçende, Gutulmyş söwer dostuna öwrülipdi. Bu iki ýigidiň häsiyetlerem, gylyklaram, hatda ýüzlerem biri- birine meňzeşdiler. Bir tapawudy ol inçeden uzyn, arykdy, Gutulmyş bolsa etli- ganlydy. Ine, indem, aslyna seredeninde göwni açyk, ene- atanyň terbiýesini alan, geçirimli adam, Seljuk nesliniň ýaşulysy, döp- dessura göre maslahat salynmagyny isleýän, şahsyýetiniň depelenmegine namys edip, ýaragly ýigitleri öz doganlarynyň garşysyna goýýan Gutulmyş bilen duşuşyga barýardy. Ömrüni türkmeniň bagtly ýaşamagy, bol- eginlikde güzeran görmeginiň aladasy bilen ýaşan, köp dost gazanan, halal zähmeti bilen, hojalygy dolandyrmagyň girdejili pudagyna, dowarçylygy üns berip, uly baýlyga eýe

bolan Saw Tegin, öňküje ýüregine uýup, gepleşik geçirerin, ylalaşyk gazanaryn, nähak gan dökülmeginiň önüni alaryn diýip, pikir edýärdi. Emma bir aýyň içinde Gutulmyşyň düýbünden başga,hiç zatdan gaýtmaýan gazaply adama öwrülendiginden,” Maslahatyma gulak asmaly adamlar äsgermezlik edip, wyždanyma duz sepdiler,hapa aýaklary bilen depelediler, elime ýarag alyp, özümiň näme ukyplydygymy olara görkezerin, belki, dogan doganyň gany- döküler, belki, jesedim ile gülki bolan dar agajynda asylar, ýöne, Allanyň adyna daýanyp edýän bu hereketimden yza tesjek däldirin, önümde durjaklary gylyçdan geçirjekdirin!” diýip, kasam içenliginden habary yokdy...Gutulmyş ilki nökerlerine köp zady wada berdi,emma wadasyna wepaly bolmagy ýadyndan çykardy,sebäp, başlanan herekedi üstünlige ýetiren begler,soňa baka öz şahsy bähbitlerini arap başladylar,pursat ara hetden aşyp,açgözlülüğe yüz urdular, gözleri gapyldylar,başda il bähbidini aran bolsalaram,soň halky ýatdan çykardylar,Gutulmyşa “Dandanakan söweşinde görkezen edermenligiň bolmasa döwlet döremezdi”diýip, göwni alaýjak,halaýjak sözleri irginsiz gaýtaladylar,” Alp Arslana derek sen Soltan bolmaly” diýdiler,bu dowamly gaýtalamalar ýuwaş-ýuwaşdan ýüreginde ýer aldy,beýle zatlary eşitmese bir zady kem ýaly boldy.Şöhrat, tagt,baýlyk dogana garşy baş götertdi...

Bag- bakja

bürenen giň howlunyň gapysynda Ogulmaral hatyn Saw Tegini garşylady-Wa-ýeý,Teginmi,gyz bi?-diýip,ol mylaýym ýylgydy- Dogrumy aýtsam, gelersiňiz öýdmeýärdim. Diňe siz Gutulmyşyň dilini tapyp köşeşdirip biljek. Ogulsadap janam sag gezip ýörmi? Gyzlaryň sagmy, agtyklaryň tükelmi?

-Şükür, hudaýa! diýip, Saw Tegin özi üçin taýarlanan jaýa girdi– Agtyklar, gyzlar sag – salamat! Galagoply habarlar birahat edensoň geleýdim. --Hawa , oňa bir döw çaldy,Soltanyň adamlaryny beýle etmeli däl, ýöne, nätjek, gep düşündirip bolanok.Hudaýa şükür, zyndanda ýatanlaryň halyny gözümden salamok.

-Ogulmaral,siz mydama arkamy tutyp geldiňiz,Ogulsadap bilen käýişýän wagtymyzam agzymyzy birikdirdiňiz. Indem, Gutulmyşyň gaharyny ýatymaga kömek et! Ol öýdemi?

-Ýok, Arhar obasynda ýarag ussalaryny görjek diýip gitdi.Soňky günlerde birhili üýtgedi, gije-de ýatanok.Ýogsa-da ony mençe tanaýansyň-la!?

-Saglygy nähili?

- Hudaýa şükür, erbet däl,öýde az bolýar. Ýarag diýýär, azyk aladasy diýýär...Ýatakdaky sygyrlaryň baryny ete geçirdik.Esgerleri saklamak aňsat düşenok. Siz ýadap gelensiňiz,dynç alyň,men nahar şoruň aladasyny edeýin!

Saw Tegin çay- nahar edinip,zyndandaky ýesirleriň halyndan habar almakçy bolup,howludan çykanda,Gutulmyş pete-pet gabat geldi.Ol ony güler yüz bilen garşylady, mähir bilen gujaklap, görüşdi, yzyna öýe saldy-da:-Seň maňa goşuljakdygyňy bilýärdim-le!-diýip ýylgyrdy.

--

Gutul,düşünmediň! Men seni goldamaga gelmedim.Ilki bilen Ibragime aýat okajak!-diýip,Saw Tegin doga okady,yzy ýarasyn diýeninden soň-Diňle,gardaş,biz nä gün bile bu beýik döwledi dldeldik,gan döküp köp gardaşymyzy aldyrдыk.Sen sungata suwara,jeňde gaýduwsyz,boýun alan zadyňy edýän,aklyň kesgir, abraýly serkerde,kellekeserlere bil baglap, garyndaşlyk köprüsini ýumurýaň,munyň bolanok gardaş...
 -Ah,şeylemi?-Gutulmysyň ýüzi üýütgedi,gazaplandy—Ýakyn dostuňa,egindeşiňe beýle zat diýmäge neneň diliň barýar?
 -Çagaň ýaly adamlary zyndana dykyp,Ahmet Hadynyň sözünü ýykyp,Alp Arslanyň garşysyna çykyp, ýaman peşä baş goşduň,bu çal başyňa Soltanlyk nä derkar?Bukullym oýnaýan agtyklaryňa guwanyp,arkaýyn ýatyp-tursaň bolmadymy?
 -Mesligime çydaman ata münüp,ýaraga ýapyşanlygyma ynanýan bolsaň sen ýalňyşýaň, gep mertebede,däp-dessura hormat-sylagda, galyberse-de,wesýete wepalylyk barada,men şulary çözmekçi bolýaryn.
 -Zyndandan çykaran kellekeserleri doganlaryňa hormat garawuly etmejegiňi bilýän,pähim öýjügiň gumry ýumurtgasy ýaly kiçelmedik bolsa ýakynyňy zyndana taşlamazdyň?
 -Dagy nädeýin,Seljuklar üçin uly iş eden wezir Gunduzlynyň wezipesi gerek bolup,kellesini kesdiňiz,Togrul begiň wesýetini äsgermän togsan müň öýli türkmeni Süleýman şa blen Rum serhedine göçürdiňiz,inim Ibragim Ýynaly Hemedanda dardan asdyňyz,onsaň Sizi sylap goýar öýdýäňizmi?Tagty alaýyn,tozany şonda görersiňiz,men sizi..
 -Hersi öz etmiş üçin jezasyny aldy-diýip,Saw Tegin onuň sözünü böl-di-Oňa Alla şaýatdyr. indi bir dogan-doganyň gany dökülmesin.Ikimiz oňuşman watany böleklere bölsek,dyşman aýry-aýrylykda bizi ýok etmezmi? Ýokarky sözleri dile getirmek söweşeň nökere,dünýäni eýelän serkerdä uslupmydyr?Dogana toba, ýamana oba ýoklugyny etme!
 -Ýok,aýt,salgyt tölemedi diýip degnama degjek boluşyp durlar,tapdyňyz keçe telpek türkmeni-Gutulmyş birneme ýumşady-Bütün Kawkazy seljugyň hataryna kim goşdy,Gutulmyş,Daňdanakan söweşde aýgytlaýjy wagty, kim ýürek edip öňe çykdy,gaýduwsyzlyk görkezdi,Gutulmyş,welaýatlarymdan isledigimçe salgyt ýygnaýan kim, Gutulmyş?Eger kawkazy basyp almadyk bolanymda öňküje barýan salgytlaram barmazdy,iň esasam, Daňdanakan söweşinde siziň tarapyňyza,ýegenlerimiň tarapyna geçmedik bolsam,Masudy ýeňip bilmezdiňiz,muny hemmeler bilýär,senem bilýänsiň?
 -Gardaş,ony bilýän,ýöne döwletde berk bir düzgün saklanmasa bolmaz-a,sen eýläk çekseň,men beýläk çeksem agzybirlik saklatmaz.Päli peslik et,giň bol!
 -Ýeri bolýar,gowusy bu dawany goýaly,dem-dynç alaly,ýürek açyşaly,geçmiş ýatlaly,kim bilýär erteki gün birek-birege ýarag çenemeli bolanda derdinişmek ýada düşmez.
 -Gutul,kalbyňa rehim insin,Allany ýatla, aýdýanyň näme?Seniň gözsüz batyrlygyňy bilýän,Alp Arslanam senden pes däl,iki goç çaknyssa ýerden ot

çykar. -Körekeniň bolany üçin ony öwýp arşa
çykarýarsyň,Soltanlyga göterdenem sen!
Bolýa,gel şu gürrüňleri goýaly,Ogulmaral,eý keýtik?Hany işdäler ýanmanka
bokurdakdan bir zat geçireli..
Bir-birleri üçin janyny gurban etjek,aýrylmaz iki dost, hiç hili
ylalaşyga gelmän sowuk-sala hoşlaşdylar,saçak başynda welin başdan
geçen wakalary ýatlap keýpden çykdylar.Gutulmyş seljuk baýdagyny
asmana göteren Togrul begi agzyndan düşürmedi,bile söweşen ýyllaryny
ýatlady,bir wajyp mesele çözüljek bolunanda nesiliň ýaşulysy
hökmünde özüne maslahat salynmaýandygyny ýatlap gözüne ýaş
aýlady,onuň bilen ölüp gitsem bolmadymy diýdi,şondan soň ýumşady-
da dünýeden öten kowumlaryny ýatlap aýat okady.
Saw Tegin,agtygy Arguny ýany bilen alyp gaýtdy,Ýakudyny zyndandan
boşatdyryp bilmedi.Töwrüzden ara açan badyna talanan,ýakylan obalary
gördi.Gutulmyşyň nökeleriniň biri tanamasa beýlekisi tanaýanlygy
sebäpli, Saw Teginiň peýda bolmagy olaryň arasynda jedelleriň
döremegine sebäp boldy,bir topar Gutulmyşy goldap “aňry gitse iki
aýdan döwlet onuň eline geçer” diýýärdi,beýleki topar “Allany ýatdan
çykaran kellekeserleriň yzyna düşüp,obalary ýakyp-ýandyryp ýörseňiz
baýnamarsyň, örüňiz uzak bolmaz” diýýärdi,Saw Tegin iki topara hem
ýagdaýy düşündirdi,uruşda zaýaçylygyň köp boljagyny aýtdy,”päliňizden
gaýdyň!” diýip wagyz etdi.Sakgal-murt basan bir nöker eli pyçakly serkerdä
topuldy.Şondan soň ol, Gutulmyşyň zyndandan çykaran kellekeserleriniň
döwlet,ýurt üçün howplydygyna gözünü ýetirdi,olaň wagşylygy hiç bir
beýleki duşmanlar bilen deňär ýaly däldi.Her zatda bolsa egin-
eşikden,ýarag-esbapdan ýüki ýetik käbir goşun begleri Saw tegini diňläp,
pikirlenipdiler,söweşde asgyn gelseler abanýan howpy
duýupdylar,Gutulmyşyň esassyz öýkesi üçin çykgynsyz güne düşme
howpundan gorkýardylar,onsañam,heniz bir söweşde hem duşmandan
asgyn gelmedik Alp Arslandan çekinýärdiler.Netijede bol-bol edilip
ýaraga ýapyşan ýüzlerçe begleriň, baýamak islegi bilen başlan
hereketleriniň amala aşmagyna bolan ynamlary gowşaýardy...
Saw Tegin otlanan,talanan obalaryň,şäherleriň daşyndan aýlanyp, kä
ýerde bukulyp, iki aý diýlende Reýiň eteklerine aralaşdy,bu ýerde oňa
Soltan garaşyp durdy...

Birinji kitabyň soňy.

